

TEEL
TASAKAALUSTATUD
ÜHISKONDA

**Naised
ja
mehed
Eestis**

ISBN 9985-60-771-6

Eesti üldandmed

Ametlik nimetus on täielikul kujul:

Eesti Vabariik.

Lühivorm:

Eesti.

Pindala:

45 227 km²

Asend:

Eesti asub Läänemere idakaldal. Eesti paikneb Ida-Euroopa platvormi loodeosas, kus kõrguste vahed on väikesed. Kagu- ja Ida-Eestis on maapind kõrgem kui Lääne-Eestis. Kõrgeim paik (Suur Munamägi) on 318 meetrit merepinnast kõrgemal. Eestis on üle 1500 saare ja rohkem kui 1400 järve.

Elanikkond:

1 445 580

Rahvuslik koosseis:

eestlasi 65,2%, venelasi 28,1%, ukrainlasi 2,5%, valgevenelasi 1,5%, soomlasi 0,9%, muid rahvusi 1,8%.

Usundid:

luterlus, vene õigeusk, baptisim ja teised.

Keeled:

eesti (riigikeel), vene ja teised.

Riikliku iseseisvuse taastamine:

20. august 1991.

Vabariigi aastapäev:

24. veebruar.

Põhiseadus:

võetud vastu referendumil 28. juunil 1992.

Riigikorraldus:

Põhiseadusega on kehtestatud õigusriigi põhimõtted. Põhiseadus tunnistab võimude lahusust ja tasakaalu, kohtute sõltumatust ja tagab põhilised inimõigused ja -vabadused vastavalt üldtunnustatud põhimõtetele ja normidele. Eesti on demokraatlik parlamentaarne vabariik, kus kõrgeima võimu kandja on rahvas. Rahvas rakendab kõrgeimat võimu valimisõiguslike kodanike poolt valitud Riigikogu kaudu ja referendumitel osalemise teel. Riigikogu koosneb 101 liikmest ja talle kuulub seadusandlik võim. Täidesaatev võim kuulub valitsusele. Eesti riigipea on Vabariigi President.

Pealinn:

Tallinn (elanikke 411 594)

Administratiivne jaotus:

46 linna ja 207 valda.

Valuuta:

Rahvuslik valuuta on Eesti kroon (1 kroon = 100 senti). Kroon võeti kasutusele 20. juunil 1992 ja on seotud Saksa margaga vahekorras 1 DEM = 8 EEK.

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni liige

17. septembrist 1991.

Euroopa Nõukogu liige alates maist 1993.

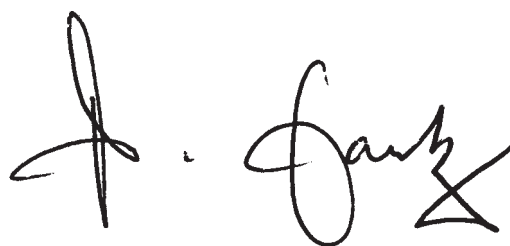
Eessõna

Sugupoolte vahelise võrdõiguslikkuse põhimõtet tunnustati juba 1945. aastal ÜRO põhikirjas ning järgnevalt 1948. aastal inimõiguste ülddeklaratsioonis. Rahvusvaheline dialoog aktuaalsete võrdõiguslikkuse küsimuste määratlemise osas on peale ülaltoodud ÜRO dokumentide vastuvõtmist oluliselt arenenud. Kuue- ja seitsmekümnendail nähti naistes gruppi, kes vajab kaitset ja teatud õigusi. Seitsmekümnendail hakati tunnustama naiste võtmepositsiooni maailma arengus, eriti rahvastiku, tervise ja toidukauba tootmise valdkondades. Põhiliseks suunaks oli „naiste integreerimine arengusse“ ning naiste rolli hakati väärtustama parema tuleviku kujundamisel. Erilist rõhku pöörati naiste staatuse, toitumise ja tervise parandamisele - probleemidele, mis on tänapäevani aktuaalsed kogu maailmas. Naiste eneseväärikus ja õigus eneseteostusele ei ole maailma mastaabis siiski alati olnud prioriteetsed. Alles kaheksakümnendate esimesel poolel hakati naisi tunnustama kui „andjaid ja saajaid kõigis arenguvaldkondades“. Sama kümnendi teisel poolel hakati naisi tunnustama kui „intellektuaale, poliitikakujundajaid, arengu kavandajaid, arengule kaasaitajaid ja sellest tulusaajaid“.

1995. aastal toimus IV ülemaailmne naiste konverents Pekingis. Vaatamata toimunud arengule suhtumise, poliitikakujundamise ja tegevuse osas, oli ÜRO peasekretär Boutros Boutros-Ghali sunnitud nentima, et sugupooltevaheline vastuvõetamatu ebavõrdsus eksisteerib vähemal või suuremal määral kõigis riikides. Konverentsil märgiti, et laialt levinud suhtumised ja käitumine toob iga päev kaasa naiste ebavõrdse kohtlemise nii avalikus kui ka eraelus kogu maailmas. Samal ajal täheldas konverents, et naistele ja meestele võrdsete võimaluste loomine on õiglasele ja demokraatlikule ühiskonnale oluline. Konverentsil võeti vastu tegevuskava, mis kutsus üles arvestama võrdõiguslikkusega kõikides siseriiklikes ja rahvusvahelistes poliitikaotsustes ja programmides.

Käesoleva väljaandega soovivad Eestis asuvad ÜRO organisatsioonid osaleda siseriiklikes võrdõiguslikkuse teemadel peetavates aruteludes ning toetada Eestile kohast tegevuskava olukorra parandamiseks. Väljaanne hindab naiste ja meeste olukorda erinevates ühiskonnasfäärides ning uurib traditsioonilisi väärtusi ja rolle. Ilmselt ei ole Eestis soolise võrdõiguslikkuse kõrval samaväärset temaatikat, mis tekitaks nii tugevaid emotsioone. Nõukogude okupatsiooni ajal oli võrdõiguslikkus ilmselgelt illusoorne, kuid see ei saa olla põhjuseks vältida võrdõiguslikkuse poole pürgimist tänapäeval. Muuhulgas tähendab see otsuste ja poliitikate analüüsimist selgitamiseks, kuidas nad mõjutavad naisi teisiti kui mehi; samuti seda, kuidas jaotuvad meeste ja naiste vahel võimalused end ühiskonnas teostada. Kokkuvõtlikult on tegu murega arengu, demokraatia ja tootlikkuse pärast ühiskonnas, samuti paremate elutingimuste ja võimaluste loomisega ühiskonna kõikidele liikmetele. Loodetavasti aitab käesolev väljaanne hajutada hirmu võrdõiguslikkuse temaatika ümber ning selles sisalduv info ning erinevad käsitletud teemad on abiks vastava diskussiooni ja poliitikakujundamise arendamisel 21. sajandi hakul.

ÜRO organisatsioonid Eestis on tänu võlgu kõigile, kes on osalenud käesoleva aruande koostamisel ning tänavad autoreid, kelleks on eranditult Eesti teadurid ja eksperdid. Erilist tänu soovime avaldada võrdõiguslikkuse büroole Sotsiaalministeeriumi juures ning Ülle-Marike Papp'ile ja Peeter Maimik'ule, kes on loonud käesoleva väljaande tihedas koostöös ÜRO Arenguprogrammiga ning moodustavad koos Kadi Mänd'iga toimetajate kollektiivi.

Petra Lantz-de-Bernardis
ÜRO alaline esindaja Eestis
Tallinn, 15. detsember, 1999. a.

Sisukord

Marju Lauristin	NAISTE JA MEESTE VÕRDESED VÕIMALUSED – UTOOPIA VÕI REAALNE EESMÄRK?	6
Voldemar Kolga	NAISEKS JA MEHEKS OLEMISEST AASTATUHANDE VAHETUSEL EESTIS	8
Andrus Lipand	NAISTE JA MEESTE TERVISE SEISUND EESTIS 1990–1998	16
Malle Järve	SUGUPOOL JA VABA AEG: RESSURSID JA TEGELIK KASUTAMINE	22
Leeni Hansson	TÖÖ- JA AMETIALANE MOBIILSUS NING MITTEFORMAALSED SOTSIAALSED VÕRGUSTIKUD	32
Anu Narusk	KUTSETÖÖ JA PEREKONNAELU: TASUSTATUD JA TASUSTAMATA TÖÖ ÜHITAMINE	38
Rein Võormann	MEHED JA NAISED TÖÖTURUL: PALGASUHTED	46
Barbi Pilvre	MEHED, NAISED JA MEEDIA	54
Tiina Raitviir	POLIITIKAS OSALEMINE	58
Reet Laja	NAISORGANISATSIOONID KUI OSA KOLMANDAST SEKTORIST EESTIS	66
Ülle-Marike Papp	RIIKLIKUST VÕRDÕIGUSLIKKUSPOLIITIKAST	72

Toimetajad:	Peeter Maimik Kadi Mänd Ülle-Marike Papp	Tõlgid:	Triin Randlane Tiia Raudma Mari Remmelgas Ingrid Sibul
Keeletoimetaja:	Krista Leppikson		
Kujundus:	Aleksandr Mosseikov	Inglise keelne toimetaja:	Tiia Raudma

Käesoleva väljaande tekst ei ole autorikaitse subjekt ning seda võib kas osaliselt või tervikuna kasutada ilma Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi või ÜRO Arenguprogrammi eelneva loata. Kasutamise puhul tuleks väljaandele, kui allikale, aga viidata.

Väljaandes esitatud seisukohad väljendavad selle autorite isiklike tõekspidamisi ning ei pruugi kokku langeda Eesti Vabariigi Sotsiaalministeeriumi või ÜRO Arenguprogrammi omadega.

„Teel tasakaalustatud ühiskonda“ on elektroonilisel kujul saadaval Interneti aadressil <http://www.undp.ee/gender/>

Naiste ja meeste võrdsed võimalused – utopia või reaalne eesmärk?

Marju Lauristin

Professor, Tartu Ülikooli sotsiaalpoliitika,
kommunikatsiooniteooria ja meedia õppejõud.
Riigikogu liige.

1999. aastal tähistati kõikjal Euroopas Berliini müüri langemise kümnendat aastapäeva. Paljudes sõnavõttudes aga kõlas mure muude müüride pärast, mis Lääne- ja Ida-Euroopat endiselt eraldavad. Ehkki poliitilisi tõkkeid vastastikusele lähene-misele ja avatusele ei ole, on mõttemaailmad ja elukvaliteet nii erinevad, et ühtsest Euroopast on kultuurilises ja sotsiaalses mõttes sama vara rääkida kui majandusliku taseme ühtlustumisest.

Kui Eesti oli raudse eesriide tagant väljunud, uskusid nii mõnedki, et meid ootab ees viisküm-mend aastat tagasi eksisteerinud maailm. Alles pikkamisi oleme hakanud mõistma selle kuristiku sügavust, mis eraldas kommunistlikku maailma nendest arengutest, mis viiekümne sõjajärgse aasta jooksul muutsid Lääne inimeste mõt-temaailma sootuks erinevaks meie omast. Läänes ollakse harjunud vabaduse ja turvalise eluga, sealsed arusaamad inimsuhetest on hoopis teised ning sajandeid püsinud patriarhaalsetest, eli-taarsetest ning rassistlikest eelarvamustest on loobutud. Kõik see eristab tänapäeva Lääne hariduse ja elulaadi mõjul kujunenud inimest sel-lest, keda vormisid nõukogude kool ning ebaeeti-line, isiksuse vägivaldsel allasurumisel põhinev ühiskond.

Eriti tundlik lakmus, mis peegeldab Ida ja Lääne erinevat mõtteviisi ja käitumistaadi, on suhtumine nendesse inimestesse, keda tradit-siooniline ühiskond pole pidanud võimeliseks saavutama mõjukat positsiooni ega võrdväärselt teistega osalema avalikus elus. Nende niinimetatud riski- või vähemusrühmade hulka on ikka püütud suruda ka naisi, ehkki enamasti on nad ühiskonnaliikmete seas mitte vähemuses, vaid enamuses. Sissejuurdunud ettekujutus nais-test kui „nõrgemast soost“ on visa püsima. Vastuhakk meeste domineerimisele ühiskonna

juhtpositsioonidel tundub naistele endilegi sageli väljakutsuv ning ebaviisakas. Kõnelemine naiste võrdõiguslikkusest seostub siniste sukkade ja punaste lippudega. Lääneriikides on viimastel aastakümnetel seevastu välja kujunenud arusaam, et üleolev, alavääristav ja hoolimatu suhtumine naiste panusesse ühiskonna kõigis valdkondades – teadusest poliitikani ning perekonnast panganduseni – kuulub feo-daalsesse ja varakapitalistlikku minevikku. Naiste tundlikkus ja suurepärase intuitsiooni otsuste tegemisel, kohusetunne ja pühendumisvõime teeb nad võrdse hariduse korral sageli meeskolleegidest hinnatumateks töökaaslas-teks. Tänapäeva füüsilist jõudu mittevajavas kõrgtehnoloogilises maailmas kõneldakse üha enam emotsionaalsest intelligentsusest – see on omadus, mille poolest just naised sagedamini silma paistavad.

Seda, kui kaugel on Eesti ühiskond sellest ideaalsest seisundist, mille korral võib tõsiselt rääkida naiste ja meeste võrdsetest võimalustest, võib lugeda ka käesolevast kogumikust.

Alles hiljaaegu olid usutavasti paljud Eesti naised šokeeritud sellest, et Euroopa sotsiaalhar-tat ratifitseerides ei pidanud Riigikogu võimalikuks tunnustada naiste ja meeste võrdse töötasu paragrahvi. Põhjendus oli realistlik: me küll tahak-sime seda väga, kuid Eestis ei ole need põhimõt- ted veel elluviidavad. Arvatavasti kogevad tuhan- ded naised just vastupidist: Eestis ei soovitagi midagi tõsist ette võtta meeste ja naiste tööalase võrdsuse tegelikuks tagamiseks.

Käesolev kogumik on üks võimalus tutvuda naiste ja meeste tegeliku positsiooniga Eestis nii argi- kui tööelus, nii meedias kui üldse kogu ava-liku arvamuse valdkonnas.

Sotsioloogilistest ja psühholoogilistest uurin-gutest ning statistikast koorub pilt Eestist kui väga aeglaselt modernse maailma arusaamade ja suhetega kohanevast ühiskonnast. Ehkki majan-dusliku arengu kiiruse ning moodsa elulaadi väliste näitajate – autode ja mobiiltelefonide – omaks- võtu poolest oleme esirinnas, on suhtumises naiste rolli ning olukorda nii kodus kui tööelus veel palju traditsioonilise patriarhaalse ühiskonnakor-alduse jälgi. Viimase aastakümne kiired muu- tused on naiste ellu toonud uusi muresid: kas õnnestub ikka anda lastele küllalt hea haridus,

püsida konkrentsis tööturul, saada oma haridustasemele vastavat tööd ning palka, kaitsta oma isiklikku väärikust seksistliku hoiaku korral. Nagu näitavad ka selles kogumikus toodud andmed, on just naiste õlul lastega perede toimetuleku raskused. Sageli lisanduvad neile perekonna kooshoidmise pinged.

Kõigis endistes Ida-bloki maades on sündimus järsku vähenenud. See on naiste vastus suurenenud stressile ja muule pingele. Lapsi kasvatav naine on oma muredega üksi jäetud. Oma pere kehavõitu toimetuleku ja isikliku konkrentsivõime kahanemisega peab ta kinni maksma ühiskonna soovimatuse käsitada uue põlvkonna sünnitamist ja kasvatamist kui kõige väärtuslikuma kapitali loomist. Säärane ühiskond

on mõistetud üle elama demograafilist kriisi, mille mõju kõigile eluvaldkondadele on pöördumatu.

Tänapäeva väljapaistvamaid sotsiaalpoliitika teoreetikuid Gösta Esping Andersen ütles oma 1999. aasta suvel Euroopa sotsioloogide kongressil peetud ettekandes, et naiste muutunud hoiak, nende soov saada meestega võrdseid valikuvabadusi ning eneseteostusvõimalusi nii pereelus, hariduses kui tööturul on olnud kõige võimsam XX sajandi Lääne tsivilisatsiooni muutmist põhjustanud jõud. Jääb vaid üle soovida, et selle raamatu lugejad mõistavad nende probleemide olulisust ka Eesti arengus ning et Eesti naised hakkavad oma jõudu tunnetama ja kasutama seda sihiga muuta meie ühiskond humansemaks ja demokraatlikumaks.

Naiseks ja meheks olemisest aastatuhande vahetusel Eestis

Voldemar Kolga

Tallinna Pedagoogikaülikooli isiksuse- ja arengusühholoogia
õppetooli professor, TPÜ Naisuurimuse Keskuse juhataja.
On uurinud inimõiguste sotsiaalseid representatsioone,
korporatiivset filantroopiat, väikelapse intellekti;
teeb tähelepanekuid elu kohta. Hiljuti alustas meesuuringuid.

Vahetevahel tundub, et Eesti on modernne maa. Maa, mis astub julgelt kolmandasse aastatuhandesse. Rahvas reisib mööda maailma ringi, tänava-

naisest (Tammer, 1999). Martinson ei ole mees metsade vahelt, vaid BNS-i nõukogu esimees, AS MicroLinki nõukogu esimees, piloot, so mees, kes on igati kaasaegne. Vähemalt väliselt. Mida arvab siis arvamusiider mehest ja naisest populaarse ajakirja veergudel?

Martinsoni arvates peavad mehed olema eelkõige tugevad, nad ei tohi nutta. Peamine on, et mehed kontrolliks oma emotsioone. Tunnete kontrollist kui meheliikuse tähtsast atribuudist räägib Martinson oma intervjuus korduvalt. Naine peaks tema arvates olema jumalik, teda peaks iseloomustama tugev emainstinkt. Naiselik instinkt võimaldaks mehest aru saada ja talle andestada. Naine võib natuke ka nutta. Mida rohkem on naisel selliseid jooni, seda naiselikum

Seltskonnas valitseb üleüldine arvamine, et naisterahvas mitte töötegemiseks, vaid elu lõbustamiseks ja ilustamiseks olemas on.

(A. H. Tammsaare, 1906)¹

tel vuravad ilusad autod, pangahooned sillerdavad päikese käes, internetiühendusi elaniku kohta keskmiselt on rohkem kui Prantsusmaal. Hakkad tasapisi arvama, et ühiskond on igati demokraatlik ning küllap on sellises riigis ka naiste ja meeste vahelised suhted sellised, nagu tänapäeval kohane. Ja enesemõistetavalt ootad, et samal tasemel arusaamu väljendavad just avaliku arvamuse liidrid. Paraku nii see alati ei ole.

Avaliku arvamuse liider väljendab traditsioonilisi vaateid mehe ja naise kohta

Illusioonid eesti rahva modernsusest kaovad, kui loed näiteks Allan Martinsoni arusaamu mehest ja

ta on. Meest iseloomustab verb „peab“, mees peab kogu aeg midagi tegema, naine mitte. Naine lihtsalt on ega pea midagi. Muidugi ei pea selliste vaadetega mees loomulikuks, et üks tema Rootsi äripartner läks lapsepuhkusele. See polevat õige soorollide jaotamine.

Lääne arvamusiidrid väljendavad hoopis teist seisukohta. Meespoliitikud lasevad end pildistada särki triikides või lapselastega jalu-tades. Keegi ei tea, kas nad tõesti oma särke trii-givad ja lapsi hoiavad, aga avalikkuse ees jätavad nad just sellise mulje. Eesti avalikkus aga tahab

¹ Siin ja edaspidi kasutatakse A.H.Tammsaare tsitaate teosest: A.H.Tammsaare. Naisterahva-liikumisest. Kogutud teosed, 15. köide, 1906.

Martinsoni näha lennukitööri, mitte triikimislaua taga. Võib teha järeltunde, et Eesti ja Lääne ühiskonnas valitsevad erinevad arusaamad selle kohta, millised peavad naiste ja meeste suhted olema.

Muide, Eestis armastatakse ironiseerida Lääne poliitika korrektsuse üle, andes mõista, et see on fassaad ja tegelikkus on midagi muud. Loomulikult on see fassaad, aga on ka teada, et fassaad hakkab varem või hiljem ka sisemust mõjutama. Psühholoogias nimetatakse seda protsessi internaliseerimiseks: välised normid muutuvad sisemisteks. Väline poliitiline korrektsus muutub alguses üksikute esindajate mõjul üldiseks sisemiseks vajaduseks, sisemiseks normiks.

kui seda, et tõrust saab tamm ja et kassil sünnivad kassipojad, mitte koerakutsikad. Nii eksisteerivad rahva teadvuses ka naiste ja meeste iseloomulikud omadused.

Valitsemine aitab traditsioonilisel mehel tunda ennast mehena, võimu kadumise korral satub mees ummikusse ning võib muutuda vägivaldseks

- Võim, konkurents ja olukorra kontrollimine on vajalikud eeldused mehelikkuse tekkimiseks ja selle säilitamiseks. Mees tunneb ennast mehena, kui on teisele mehele ära teinud.
- Enesekontroll ja kontroll teiste üle on mehe turvalisuse tagatised. Mehed allutavad

TABEL 1

Traditsiooniliste vaadete kohaselt on

naine	mees
ekspressiivne	asine
tundeline, subjektiivne	ratsionaalne, objektiivne, loogiline
mõistab teiste tundeid, viisakas, annab andeks	varjab oma tundeid, ei näita välja, mida mõtleb
räägib palju, kaine mõistuse häääl ja tunded segi	tegeleb asjaga, ei jutusta
igatseb turvalisust; arvestab teistega ja läheb kõigega kaasa, hoolitsev	iseseisev: mees teab, mis mees teeb; agressiivne võitleja, liider
paneab suurt rõhku välimusele, ei tea, mida selga panna, ebakindel	enesekindel, otsustab kiiresti, seiklushimuline

Eesti ühiskonnas valitsevad traditsioonilised arusaamad naiste ja meeste rollidest

Traditsioonilised arusaamad on kujunenud aastasade jooksul, nad on universaalsed ega varieeru riikide või eppohhide kaupa. Alljärgnevad tunnused iseloomustavad nii neid mehi ja naisi, kes elasid paarsada aastat tagasi, kui tänapäeva omi: arvuti taga istuvat meest ja mikrolaineahjus toitu soojaks tegevat naist. Vaatamata väliste elutingimuste erinevusele võivad mehe ja naise rolli puudutavad vaated küllaltki sarnased olla.

Sellist soorollide jaotust on peetud normaalseks, ühiskonna poolt aktsepteerituks, loomulikuks – umbes sama endastmõistetavaks

naised endile kontrolliga, näiteks neile raha andmisega. Kui selline kontroll ei ole võimalik, siis kasutatakse vägivalda.

- Mehed usuvad, et isikliku õnne tagavad kõva töö ja saavutused. Töö kaotamine ja sissetuleku vähenemine on kõva hoop mehelikkuse pihta.
- Meeste enesemääratlus ja enesest lugupidamine sõltuvad suurel määral edust ja saavutustest. Alaväärsus- ja ebakindlustunne on nende puhul enamasti ankurdunud kehvalt sujuvasse karjääri.
- Mehed peavad tundeid ja emotsioone naiselikuks. Mehed ju ei nuta! Nõrkuse väljanäitamine on ilmselge naiselikkuse demonstreerimine. Hirm olla naiselik on suurimaid meeste hirme.

- Teistelt abi ja toetuse otsimine viitab samuti naiselikkusele. On hästi teada tõsiasi, et suurem osa mehi ei lähe arsti juurde enne, kui häda juba päris suur.
- Suurt lähedust ja sõprust teiste meestega sageli välditakse. Igast mehest võib saada konkurent. Parem räägitakse oma hädadest naistele kui meestele. Oma rolli võib seejuures mängida hirm sattuda homo peale.
- Mehelikkuse tõestamise põhiline viis on agar voodielu. Suur peenis, pikk seksuaalakt ja märkimisväärne naiste arv on kindlad mehelikkuse tunnused. Mida väiksemad need näitajad on, seda viletsamaks meest peetakse.

siivsusega. Ja mis eriti tähtis: kodus olek vähendab asisust ja suurendab ekspressiivsust, so mehed muutuvad kodus jutukaks nagu kodused naised.

Veelgi põnevam on, et naiste ja meeste vahelised erinevused kipuvad aasta-aastalt vähenema. Kui võtta 1950. aastate USA psühholoogiaõpikud, siis näeme, et nendes esitatav materjal erineb uuemate õpikute omast tunduvalt. Näiteks on ära kadumas isegi meeste ja naiste kõneliste võimete erinevused (püsima on jäänud peamiselt erinevused sõnade hulgas, mis mingi ajaühiku jooksul kuuldavale lastakse).

Üha enam hakatakse omaks võtma Simone de Beauvoir' sententsi, et naiseks ei sünnita, vaid saadakse. Samad sõnad käivad ka meeste kohta. Tahes-tahtmatult kerkib küsimus: milline mehha-

TABEL 2

Ühiskond taastoodab traditsioonilist naist ja meest

Sotsiaalsed institutsioonid – perekond, kool (sh õpikud), meedia – levitavad stereotüüpe, millele tuginedes kujunevad välja teatud mõttestambid.

Poisid peavad ennast	Tüdrukud peavad ennast	Poiste positiivsed omadused	Tüdrukute positiivsed omadused
tugevateks	tarkadeks	individuaalsus, kordumatus	sotsiaalsus, universaalsus
suurteks	ilusateks	iseseisvus, sõltumatus	koostöövõimelisus
tahumatuteks	mõnusateks	tugevus	empaatia, võime kaasa tunda
kiireteks	abivalmiteks	algatusvõimelisus	hoolimine
lärmakateks	vaikseteks ja viisakateks	sihikindlus	paindlikkus
Poisid arendavad endas	Tüdrukud arendavad endas	ratsionaalsus, asisus	tundelisus
individulistlikku teadvust	sotsiaalset teadvust		
mehelikku ekstraversust	naiselikku introvertsust		
mina-keskset mõtlemist	meie-keskset mõtlemist		
oskust suhelda avalikus sfääris	oskust suhelda intiimses sfääris		

Kas traditsioonilised soorolid on ikka loomulikud?

19. sajandi lõpus tekkis naisliikumine ja feminism, hakati kahtlema traditsiooniliste soorollide loomulikkuses. Tasapisi hakkas selgeks saama, et tüdrukutele-naistele ja poistele-meestele omane käitumine, isegi neile iseloomulikud omadused tekivad teatud tingimuste mõjul. Seda on kinnitanud ka teadlased, kes on kindlaks teinud: mingil põhjusel koju jäänud mehed muutuvad ekspressiivseks (nad räägivad ohtralt ja on väga abivalmid), karjääri kasuks otsustanud naised aga on peagi väga asised: nad on iseseisvad, agressiivse võitu, otsustavad kiiresti).

Andmed räägivad väga selget keelt: töö käimine on seotud asisusega ja kodus olek suurema ekspres-

nism tagab praeguseks väljakujunenud soorollide taastootmise?

Soolised erinevused: müüt või reaalsus? Kas soolised stereotüübid võivad olla ka adekvaatsed?

Stereotüübid on tavaliselt eksitavad ja väärad, kuigi mõned neist võivad peegeldada ka reaalseid erinevusi gruppide vahel. Kui erinevad on siis naised ja mehed? Praegu domineerib psühholoogias arvamus, et mõned erinevused nende vahel ikka on, aga need on väiksemad, kui arvatakse (Eagly, 1987).

- Sageli arvatakse stereotüüpselt (ja seda seisukohta on levitatud ka eestikeelsetes

väljaannetes), et tüdrukutel on suuremad kõnelised võimed kui poistel. Tõepoolest, väikesed tüdrukud räägivad pikemate lausetega ja õpivad lugema poistest varem. Tegelikult on need erinevused aga küllaltki väikesed ja noorukieas kaovad hoopis (Feingold, 1988; iseloomulik on seejuures Feingoldi artikli pealkiri „Kognitiivsed erinevused kaovad“).

- Küllalt palju on stereotüüpselt räägitud ka erinevustest ruumilistes võimetes, võimes opereerida kujunditega. Uurimused näitavad, et erinevused ilmnevad lapsea keskel ja jäävad püsima kogu eluks, aga nad ei ole nii suured, et teha kaugeleulatuvaid järeldusi. Näiteks tuuakse, et kui ollakse metsa ära eksinud, siis peaks usaldama pigem meest

rohkem kui tüdrukud. Paraku ei ole vastavaid uurimisandmeid õpilaste kohta Eestis. Siiski näitavad mõned lihtsamad vaatlused, et poisid ei ole matemaatikas tüdrukutest keskmiselt paremad, kuigi tippe on poiste seas rohkem.

- Üks paremini tõestatud erinevuste valdkond on aga meeste suurem agressiivsus ja vägivaldne käitumine üldse. Meeste seas on rohkem kriminaale (ca 90% vangidest on mehed), meestele meeldivad agressiivsed spordialad, jahil käimine. Agressiivsuse põhjused on erinevad, alates hormonaalsetest teguritest kuni elu jooksul õpitud vägivaldse käitumiseni. Meeshormoon – testosteroon – mõjutab peaaegu sel viisil, et

TABEL 3

Muutused naiste ja meeste ekspressiivsuses ning asisuses sõltuvalt tegevusalast (Eagly, 1987)

	Omistatav omadus	Tegevusala märkimata	Töötav	Kodune
Naine	ekspressiivne	3,82	3,23	4,20
Naine	asine	3,06	3,60	2,88
Mees	ekspressiivne	2,99	3,28	4,11
Mees	asine	3,41	3,40	2,88

kui naist. Ometi tuleks siiski arvestada, millised on need konkreetsed mees ja naine, kes ära eksinud on.

- Väga laialt usutakse, et erinevusi on matemaatilistes võimetes. Ameeriklaste uuring, mille käigus testiti 3 miljoni naise ja mehe matemaatilisi võimeid, seda müüti ei kinnita (Hyde, Fennema, Lamon, 1990). Ometi ei suuda seegi tõsiasi kõigutada miljonite, ka eestlaste eelarvamust, et mehed on matemaatikas paremad kui naised. Uuringu tulemused näitasid, et erinevused ilmnesid küll võimetes lahendada matemaatilisi probleeme, kuid asi pole sünnipärasest võimekusest, vaid selles, et USA poisid võtavad füüsika- ja keemiakursusi

vihaseks saamise lävi alaneb. Suurema agressiivsuse taga on ka poiste suurem füüsiline aktiivsus.

- On arvatud, et naised tunnetavad sügavamalt teiste emotsioone ja väljendavad paremini ka oma tundeid.
- Veel üks valdkond, kus naised võivad olla edukamad, on liidriks olek. Nimelt: kui naistel õnnestub saada juhiks, juhivad nad organisatsiooni demokraatlikumalt kui mehed, hoolides enam inimsuhetest ja arvestades otsuste tegemisel enamate inimeste arvamusega (Eagly & Johnson, 1991). Paraku ei ole Eestis veel osatud naiste juhipotentsiaali ära kasutada. Lisaks eelistavad naised ise millegipärast töötada mehe alluvuses – küllap seepärast, et liht-

salt käske täites ei ole vaja vastutada ja nii on mõneti lihtsam ära elada.

Võib arvata, et Eesti naised-mehed ei erine oluliselt ameeriklastest ning eeltoodud seaduspärasused kehtivad ka siin. Samuti on tõenäoline, et soolised erinevused hakkavad tulevikus Eestiski kahanema.

Oma võimu varjav patriarhaat taastoodab traditsioonilisi soorolle

Patriarhaat on institutsionaliseeritud soorollide süsteem, kus mehed domineerivad, mehelikkus on kõrgemalt väärtustatud ning naised on meestele allutatud (Lerner, 1985). Patriarhaat kujutab endast sugudevahelist võimusüsteemi. Mis tahes võim püüab olla normatiivne ja loomulik. Seda püüdis ka nõukogude võim ja kinnistas sellega oma legitiimsust. Nii on patriarhaadil ja nõukogude võimul hulk ühiseid tunnuseid. Paralleelide tõmbamine nende vahel aitab avada praeguste meeste ja naiste vaheliste suhete olemust:

1. Mõlemad võimustruktuurid on hierarhilised. Võim tuleb ülalt alla, alumised kihid ei suuda mõjutada valitsevat olukorda ega toimivat võimu. Võimusüsteemides puudub tagasiside. Ei naistel ega ka Nõukogude riigi alamatel pole olnud tegelikku võimu; nad ei suuda olla mõjurid. Nõukogude võimu ajal oli otsustajaks nomenklatuur, patriarhaadis on otsustajateks mehed.
2. Hierarhiline võimustruktuur loob mulje tegususest. Stahhanovlased ning sputniku üleslaskmine on parimad näited nõukogude võimu näilisest efektiivsusest. Nii näib ka meeste juhitud ühiskond tegus olevat; mehed tegelevad meeste asjadega, naised naiste asjadega. Meeste juhtimisstiil on autoritaarne, näiteks otsustatakse asju tagakambris. Igäühel on oma roll, omad tööd. Muide, seda seisukohta jagavad Eestiski paljud naised, viidates patriarhaadi omaksvõtmisele.
3. Mõlemad võimustruktuurid varjavad oma võimu olemust. Nõukogude võim väitis, et võim on nõukogude, so rahva esindajate kätes. Umbes samamoodi väidab osa mehi, et nad on andnud võimu naiste kätte. Näiteks meeldib mõnele öelda, et naine on kael ja kael keerab pead sinna, kuhu vaja. Luuakse illusoorse võimu tunne (justkui kael ise teaks, kuhu pead pöörata). Naistele hakkab tunduma, et võim ongi nende käes ja et midagi rohkem ei olegi vaja saavutada. Samal määral oli võim rahva käes ka nõukogude võimu perioodil.
4. Mõlemad võimustruktuurid on oma olemuselt bipolaarsed, jaotudes kaheks vastandiks: võimu omavateks ja võimu mitte-omavateks isikuteks, meesteks ja naisteks. Tähtsaks peetakse vastandite opositsioonilisust; mees teab, mida mees teeb.
5. Mõlemad poolused on homogeenised. Polaarne maailmakorraldus surub maha individuaalse variatiivsuse. Eriti sarnased on võimu mitteomavad isikud ja naised; suhteliselt suurem variatiivsus iseloomustab võimureid ja mehi. Kõrgem staatus toodab variatiivsust; kõrgemal evolutsiooniastmel olevad liigid on variatiivsemad kui madalal asuvad – nii on ussid omavahel hoopis sarnasemad kui imetajad.
6. Nii nõukogude võim kui ka patriarhaat toodavad üksikuid näiteid, mis peavad tõestama süsteemi headust. Nõukogude võim pani autahvlile tööeesrindlasi, kõõgitudrukud pandi valitsema, lüpsja Leida Peips saadeti Ülemnõukogusse. Et jätta tsiviliseeritud riigi mulje, saadeti ülemnõukogudesse teatud arv naisi. Analoogete trikke teeb praegu ka patriarhaat: mõnele naisele antakse näiline võim. Paraku kinnitavad üksikud näited reeglit: tegelik võim jääb ikka „õigetesse“ kätesse.
7. Võimul olek ei tähenda veel võidumeheks olemist. Nii represseeris nõukogude võim paljusid oma parimaiks kuulutatud poegi ja tütreid. Samamoodi võivad mehed patriarhaadis ootamatult kaotajaks osutada. Patriarhaat nimelt ei rõhu mitte ainult naisi, vaid ka mehi. Meeste ja naiste vahelisi suhteid ei saa kujutada nulliga kaotamise mänguna, kus ühe poole võit tähendab automaatselt teise poole suurt kaotust. Sotsiaalne ja tervisestatistika näitavad, et patriarhaalne ühiskond on meestele äärmiselt kallis („Men and gender equality“, 1998). See kallidus väljendub ka tõsiasjas, et mehed surevad üldiselt varem.

Nõukogude võimu ja patriarhaadi kadumisel muutub võim nähtavamaks ja struktuurid keerukamaks

Demokraatliku ühiskonna juhtimine on keerukam. Kasvab subjektide arv, võim jaotub paljude vahel. Tekib arvukas keskklass rikkasteks ja vaesteks jaotuva maailma asemel. Meeste ja naiste rollid muutuvad keerukamaks. Kaob mõiste „meeste ja naiste töö“ polaarsus. Asjad võivad nii kaugele minna, et mees võib saada vanemapuhkust seoses lapse sünniga, so hakkab tegelema asjadega, mis seni kuulusid selgelt naise rollide hulka („Men on parental leave“, 1998).

Demokraatlik riik oma pikkade aruteludega ei paista olevat nii tegus kui totalitaarne riik. Õeldakse, et liiga palju juttu, vähe tegusid – nii iseloomustatakse Euroopa jututubasid. Traditsiooniliste soorollide kadumisel tekib vajadus uute identiteetide järele. On tekkinud isegi termin „soo määratlemise paanika“, mis väljendab hirmu mitte olla vastavuses ette antud sooliste normidega. Eriti puudutab see homomehi (Adam, 1998). Midagi ei ole enam ette määratud. Mehed võivad hakata hommikusööki tegema ja naised kosmose-laevu juhtima, kui see osutub mingil põhjusel otstarbekaks. Eestis on aktuaalne teema naiste kaasamine riigi juhtimisse, kuna nende juhtimiss-tiil on demokraatlikum kui meeste oma. Kui mehed toetavad demokraatia ideed, tuleb neil hakata välja kannatama naiste arutelusid.

Demokraatliku riigi tunnuseks on läbipaistvus, eriti käib see võimumehanismide ja informatsioonivoogude kohta. Feminismi vähese leviku tõttu Eestis elatakse siin traditsioonilise arvamusega, et patriarhaat kui valitsev kord ongi normaalne. Ollakse isegi uhked, et feminism, see maailmas ringi käiv tont, pole meile jõudnud. Kuid varem või hiljem jõutakse ikkagi järeldusele, et, nagu nõukogude võim, nii ei ole ka patriarhaat Eestile uuel aastatuhandel sobiv kaaslane.

Demokraatlikus riigis võimusubjektide arv kasvab, näiteks tekib palju valitsusväliseid, omaalgatuslikke organisatsioone. Samal moel muutuvad naiselikkus ja mehelikkus väga mitmetahulisteks mõisteteks. Naine võib olla nii beib kui ka kodus istuv ema, nagu meeski võib kakelda ja putru keeta. Naiselikkus ja mehelikkus on kaotamas oma vastandlikkust.

Demokraatlik riik ei saa kunagi valmis, kogu aeg on vaja teha parandusi, valulisi operatsioone. Alati ei saa seejuures toetuda enamuse arvamusele, nagu nõukogude end valelikult väitis tegevat. Eesti riigi edu ongi seletatav mõnede viimasel aastakümnel tehtud ebapopulaarsete otsustega.

Et muuta meeste ja naiste vahelisi suhteid, murendada patriarhaadi võimu, tuleb mõnikord teha otsuseid, mis rahvale ei meeldi. Üheks sammuks uutele, tänapäevastele inimsuhetele seadusliku aluse loomisel on Skandinaaviamaaades rakendatud kvoodisüsteemi ülevõtmine ning seeläbi naistele riigivalitsemises senisest paremate võimaluste pakkumine. Tagasilööke Skandinaavias sellel pinnal olnud ei ole. Demokraatia eeldab laia alust ning naiste kaasamine valitsemisse on toonud vaid kasu. Paraku ei ole meil Eestis seda võimalust veel tõsiselt arutatud. Kvootide vastu tundub olevat suurem jagu ühiskonnast, mis minevikukogemust arvestades on arusaadav. Kvootide tuleks aga rakendada selleks, et anda suuremaid šansse nõrgematele. Head on kvoodid, mis võivad olla kellegi suhtes ebaõiglasel antud momendil, kuid hakkavad ühiskonda õiglasemaks muutes tulevikus suurt kasu tooma.

Ilmselt tuleks selles küsimuses kindel seisukoht võtta ja hakata kvote käsitlevat seadustikku kavandama ning kvote läbi suruma – just nimelt läbi suruma, sest mis tahes ühiskond on konservatiivne ega taha kohe muuttuda.

Vajadus muuta meeste ja naiste suhteid tuleneb ühiskonna olemuse teisenemisest

Patriarhaalsed suhted õigustasid end agraar- ja ilmselt ka industriaalühiskonnas. Neis ühiskondades oli loomulik, et mees tegutseb väljaspool kodu, käib kusagil väljas tööl, on leivateenija, naine aga askeldab kodus, kasvatab lapsi, hoiab maja korras. Väljaspool tegutsejal on suurem võim kui kodus toimetajal – ta on nähtav, kodune aga nähtamatu. Võim tuleb ka nähtavusest. Meest on ikka hinnatud sissetuleku suuruse järgi. Mehe produktiivsus on kvantitatiivselt määratav; naise kodutööd ja laste kasvatamist ei ole võimalik kvantitatiivselt hinnata.

Traditsioonilised soorollid võivad muutuda laias laastus kahel põhjusel: muutused töö olemuses ja vaimses ehk teadlikus sfääris.

Muutused töö olemuses

Muutusi võib esile kutsuda töö iseloom. Infoühiskonnas ei mängi suurt tähtsust füüsiline jõud. Tööd saab kodus teha. Üks inimene võib toota väga palju. Arvuti on neutraalne ka „naiseliku“ mõtlemise suhtes. Sellise ühiskonna tööturul kaovad ära mõisted meeste töö ja naiste töö. Sugu enam ei määra, millist tööd keegi teeb. Määrajaks saavad haridus ja tööoskused.

Uus tööturg paneb mehed raskesse olukorda, kuna nad on harjunud määratlema end töö läbi. Uues situatsioonis ei saa mees olla uhke töö üle, mida teevad edukalt ka naised. Näiteks vanasti olid autojuhid ainult mehed, nüüd aga saavad rooli keeramisega ka naised hakkama. Alles hiljuti oskasid internetis surfata põhiliselt mehed, nüüdseks aga on 40% interneti kasutajatest Eestis naised. Määrav pole enam mitte sugu, vaid haridus ja sotsiaalne koht ühiskonnas. Muutused töös kutsuvad esile muutusi mõlema soo rollides.

Postindustriaalses ühiskonnas suureneb individualismi ja pluralismi väärtus. Monoliitsed nähtused nagu soorollid killustuvad – naiselikkus ja mehelikkus muutub mitmekesisemaks. Inimestele muutub harjumuspäraseks juurelda oma olemuse üle; kõik seatakse küsimärgi alla, sugu kaasa arvatud. Realiseeruma hakkavad soo vahetamise soovid.

Muutused vaimses ehk teadlikus sfääris

Üha rohkem saab inimesest rääkida kui sotsiaalsest konstruktist, sealhulgas ka soolisest konstruktist. Inimese olemus muutub kogu aeg ja kuna aeg voolab üha kiiremini, siis võib arvata, et koos ajaga muutume ka meie ise üha kiiremini.

Soorollid on muutunud. On tõusnud naiste teadlikkus, on hakatud arutlema küsimuste üle, mis enne ei tulnud naistele pähegi.

Üks keerukamaid küsimusi on idaeurooplaslastest naisuurijate suhtumine Lääne feminismi (vt. Beitnere, 1999; Holm, 1999; Kivimaa, 1999). Tullakse välja radikaalsete mõtetega: „Lääne femi-

nism tuleb tagasi lükata, kuna see ei vasta naiste kogemustele Idas.“ (Regulska, 1997). Sellisteks arvamusteks on alust andnud Lääne feministid, kes vaatlevad Ida-Euroopat kui feministlike ideede turgu. Nii mõnigi feminist meenutab ristirüütleid, kes tulid meie maale risti ja mõõgaga. Sellise tuleku põhjused võivad olla analoogsed: tulijate arvates pole kohalikud rahvad olnud küllalt arukad, et oleksid rahulikult ristiusu/feminismi vastu võtnud. Samuti ei olnud ristirüütlite ja pole ka feministide seas piisavalt inimesi, kes oleksid võimelised suhtlema kohalikus keeles. Need asjaolud ilmselt tekitavadki Ida-Euroopas feminismi suhtes tõrget. Ometi ei tule seepärast veel feminismi nagu ristiusukugi tingimata pidada kahjulikuks õpetuseks, mis ei sobi kokku kohaliku rahva arusaamadega. Siin võib tõmmata paralleele suhtumises nõukogude võimu, paljud inimesed näevad praegugi sotsialismi häid külgi. Raske on ju mitte näha tõsiasja, et naised said tollel ajastul õpetajateks ja arstideks ja üldse töötasid võrdselt meestega. Samas kiputakse ära unustama, et naised satuvad tavaliselt töökohtadele, mille prestiiž ei ole kõrge või on kukkumas. Elukutse staatusest räägib meeste juurdevõli äravool. Teame ju hästi, et erinevalt kapitalistlikest maadest ei kuulunud Nõukogude Liidus õpetajad ja arstid ühiskonna eliiti.

Ei ole arukas tagasi lükata patriarhaati paljastavat Lääne feminismi ainult väliste tunnuste, isiklike kogemuste põhjal. Ida-Euroopa ja ka Lääne naisuurimiskeskused peaksid tegema pingutusi, et üle kanda ühes konkreetsetes kontekstis saadud teadmisi teise konkreetsetesse konteksti, näiteks Rootsist Eestisse ja miks mitte ka Eestist Rootsisse. Dialoogi käigus hakataks paremini mõistma nii ennast kui ka teist poolt.

Naiste emantsipeerumine on muutnud meeste käitumist. Naiste elu uurimise ja naisliikumise tulemusel on tekkinud ka meeste liikumised, mis mõtestavad ümber meeste olemust. On hakatud arutlema mehelikkuse olemuse üle. On tekkinud isegi meeste liikumised, nagu näiteks valge lindi kampaania, mille kaudu tahetakse vähendada meeste vägivalda (Kaufman, 1999). Mehed on hakanud mõistma, et traditsiooniline mehelikkus ei ole alati tulutoov omadus, vaid probleeme tekitav fenomen. Oma võimu kaotusele reageerivad paljud mehed agressiivsusega –

nad ei suuda leida teisi probleemide lahendamise teid. Kui eesmärki ei suudeta saavutada tavalisel viisil, siis ollakse vägivaldne ja seda eriti muidugi nõrgema soo suhtes.

Meedia kujundab soolist käitumist tugevamini kui mistahes muu tegur. Meedia ei kujuta naist-meest ühtemoodi. Peavoolu järgivad väljaanded näitavad nii naist kui meest traditsiooniliste kujudena. Samas ei saa jätta tähelepanuta, et püütakse anda ka teistmoodi pilte naisest-mehest, mis on reflektiivsed ega lähtu ainult stereotüüpidest. Ebatavaliste käsitluste mõju võib olla suurem, kui arvata võib. Et olla mõjukas, peab vähemus käituma väga üksmeelselt, demonstreerima enda erisust enamusel (Moscovici, 1980). Seoses sellega oleks hea, kui naisuurijate erimeelsused jääksid akadeemilistesse ringkondadesse ega ulatuks meediasse. Vastasel korral jääb nende mõju kaduvväikeks.

Kokkuvõtteks

Sookäitumist on vaadeldud üleminekuühiskonna kontekstis. Üks Eesti inim- ja sotsiaalse arengu näitajaid on patriarhaadist vabanemise aste. Tuleb selgelt välja öelda, et Eesti riigi arengu näitajaks ei ole ainult mobiiltelefonide arv, vaid ka inimsuhete iseloom. Valitsus võiks kavandada programme, mis aitaksid kaasa patriarhaalsete suhete kadumisele Eestis. Paraku ei ole valitsuse tasandil naiste elu uurimist toetatud, rääkimata töhusatest meetmetest, mis nõuavad rohkesti raha. On aga tõsiasi, et juba lähiajal võib kaduda Lääne toetus programmidele, mis aitavad demokratiseerida inimsuhteid Eestis. Praeguses olukorras oleks vaja kujundada meedia abiga rahva seas arvamusi, et ka naiste ja meeste vaheliste suhete vallas tuleks mõndagi ümber korraldada. Naistele tuleks rohkem võimu anda, kuna praegu ei kasutata nende potentsiaali mitmes valdkonnas piisavalt ära. Mehedki vaid võidaksid sellises tasakaalustatumas ühiskonnas.

Kirjandus

- Adam, B. D. Theorizing homophobia – sexualities. 1998, Vol 1, No 4, p 387–404.
- Beitnere, D. Thoughts about religious feminism and local culture. // *Women's studies and gender research in the Baltic and Nordic countries. // Mapping the situation 98*, 1999, p 9–16.
- Eagly, A. H. Sex differences in behavior. // *A social-role interpretation*. Hillsdale, NJ, Erlbaum, 1987.
- Eagly, A. H. & Johnson, B. T. Gender and leadership style. // *A metaanalysis*. *Psychological Bulletin*, 1990, 108, p 233–256.
- Feingold, A. Cognitive gender differences are disappearing. *American Psychologist*, 1988, 43, p 95–103.
- Holm, U. Community, autonomy or both? // *Women's studies and gender research in the Baltic and Nordic countries. Mapping the situation '98*. 1999, p 16–24.
- Hyde, J. S., Fennema, E. & Lamon, S. J. Gender differences in mathematics performance. // *A metaanalysis*. *Psychological Bulletin*, 1990, 107, p 139–155.
- Kaufman, M. What every man can do to help end men's violence against women? *The IASOM Newsletter*. The International Association for Studies of Men. 1999, Vol. 6,2, special issue, p 39–45.
- Kivimaa, K. Manufacturing the other. // *Eastern Europe and feminism. Women's studies and gender research in the Baltic and Nordic countries. Mapping the situation '98*, 1999, p 24–31.
- Lerner, G. The creation of patriarchy. 1985. *Men and gender equality. // New challenges*. Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 1998.
- Men on parental leave. // *How men use parental leave in the Nordic countries*. Nordic Council of Ministers, Copenhagen, 1998.
- Moscovici, S. Toward a theory of conversion behavior. // L. Berkowitz (ed). *Advances in experimental social psychology*, Vol.13. Academic Press, New York, 1980, p 209–239.
- Pilvre, B. Mehed, naised ja meedia. // *Teel tasakaalustatud ühiskonda. ÜRO Arenguprogrammi ja Sotsiaalministeeriumi väljaanne*, 2000.
- Regulska, J. The new other'. *Speech in the Third Feminist Research Conference*, Coimbra, Portugal, 1997.
- Tammer, T. Lendaja. *Anne*, 1999, nr 6.

Naiste ja meeste tervise seisund Eestis 1990–1998

Andrus Lipand

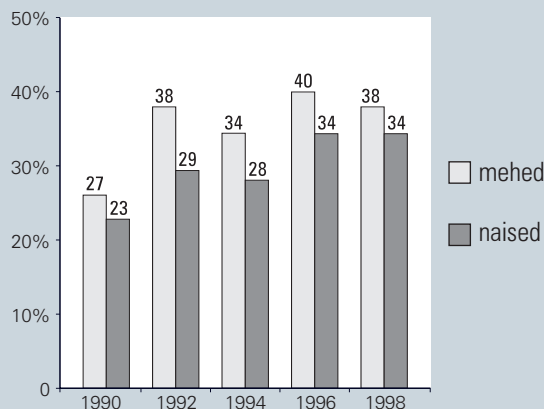
Sotsiaalministeeriumi rahvatervise osakonna tervise edendamise büroo juhataja.

Eesti rahvastiku tervise käsitlemisel on sooliste erinevustele ja samasustele ses vallas, eriti aga nende tagamaade suhteliselt vähe tähelepanu pööratud. Üks tõenäolisemaid põhjusi on olnud andmete vähesus. Nüüdseks on kogunenud juba piisaval hulgal statistilist materjali ja kogu elanikkonda hõlmavate uuringute andmeid, mis lubavad heita pilku viimase

arvestuslikult 672 676 meest ja 772 904 naist. Kogu rahvastiku vähenemist on kõnealusel perioodil põhjustanud peale rände ja negatiivse iibe ka inimeste pödur tervis. Üks olulisi rahva tervise näitajaid, mille põhjal arvestatakse rahvusvahelist inimarengu indeksit, on keskmine eeldatav sünnieluiga. Vaadeldaval perioodil lühenes see Eestis järjepidevalt kuni kümnendi keskpaigani nii meestel kui naistel ning hakkas seejärel taas pikenema. Nüüdseks on see tendents siiski seiskunud ning vastav näitaja on meeste osas jäänud 8–10 ning naiste osas 2–10 aastat lühemaks kui Põhjamaades. Kui arenenud riikides pole naiste ja meeste eeldatava sünnieluea vahe kümnet aastat ületanud, siis Eestis on see olnud kogu vaadeldaval perioodil üle 10 aasta.

JOOINIS 1

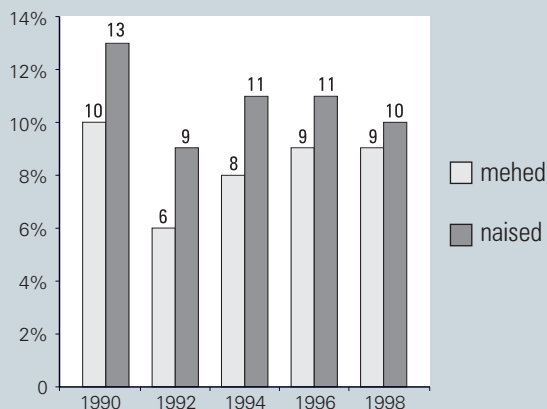
Oma tervist väga heaks või üsna heaks hinnanud osakaal (%)

Allikas: Eesti Tervisekasvatuse Keskus, 1999.

JOOINIS 2

Oma tervist väga halvaks või üsna halvaks hinnanud osakaal (%)

Allikas: Eesti Tervisekasvatuse Keskus, 1999.

kümnendi tervisearengutele Eestis ka soolisest aspektist. Ülevaade erinevatest ja samasuunalistest suundumustest naiste ja meeste tervisenäitajates võimaldab hinnata tervist mõjutavaid tegureid ning planeerida meie elukvaliteeti tõstvat tegevust diferentseeritult. Käesolevas ülevaates on seda eesmärki silmas pidades esitatud olulisemad demograafilised ja statistilised tervisenäitajad, samuti sisaldab see inimeste endi hinnanguid oma tervisele, seda mõjutavale tavakäitumisele ja elukeskkonnale.

Ülddemograafilised ja statistilised tervisenäitajad

1989. aasta rahvaloenduse andmetel oli Eestis 731 392 meest ja 834 270 naist. 1999. aastal oli

Selle sajandi lõpukümnendit iseloomustava sündimuse languse, rahvastiku vananemise ja kõrge varajase suremuse taustal (olenemata sellest, kuhu me tõmbame vanusepiiri 50. ja 70. eluaasta vahel) võib täheldada mitut märkimisväärset üldist tendentsi. Nimelt näitavad standarditud suremuskordajad surmapõhjuste lõikes 100 000 elaniku kohta nii meeste kui naiste seas kasvutendentsi kasvajate, hingamis- ja seedeelundite haiguste, sise-sekretsiooni- ja ainevahetushaiguste, nakkushaiguste ja õnnetusjuhtumite, mürgistuste ning traumade osas. Samas on vähenenud naiste ja meeste suremus vereringeelundite, kuse- ja suguelundite haiguste, kaasasündinud väärendite, vere- ja vereloomeelundite haiguste ning psüühikahäirete tõttu. On täheldatud, et enam mehi on hakanud

surema närvisüsteemi ja tundeelundite haigustesse ning naha- ja nahaaluse koe haigustesse. Naiste hulgas seda tendentsi ei ole.

Vaadeldava perioodi igal aastal on sündinud poisse enam kui tüdrukuid. Sündimuse üldkordaja pideva kahanemise taustal aastatel 1990–1998 (14,2-lt 8,5-ni) on suremuse üldkordaja kasvanud 12,4-lt 13,4-ni, olles kõige suurem 1994. aastal (14,8). Samas oleme viimastel aastatel lähenenud Põhjamaade tasemele imikute suremuse osas, kusjuures tüdrukuid on rohkem surnud ainult 1997. aastal.

Elanikkonna suremuse struktuuris on esikohal vereringeelundite haigused, kasvajakasvaja ja välised põhjused (õnnetusjuhtumid, vigastused ja mürgistused). Iseloomulik on järsult sagenenud suremine vigastuste ja mürgistuste tõttu, mis põhjustas kümnendi keskel

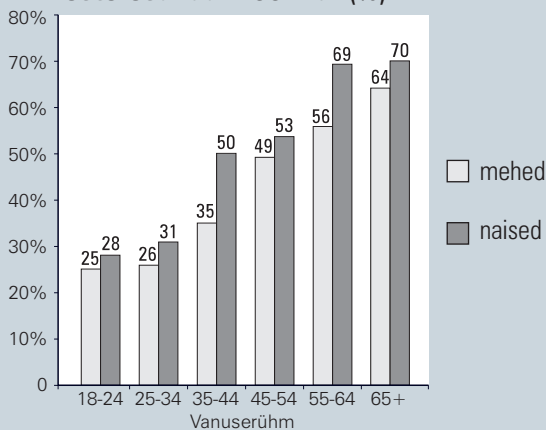
Surma põhjustanud alkoholimürgistuste arv kasvas tormiliselt kümnendi esimeses pooles, sellele järgnes mõningane langus. Viimasel vaadeldaval aastal tekkis taas tõusutendents analoogselt surmaga lõppenud õnnetusjuhtumitega. Võrreldes kümnendi algusega on vastav suremus praegu oluliselt suurem.

Meeste toimetulekuraskustest põhjustatud enesetappude rohkus, surmaga lõppenud alkoholimürgistuste suur arv ning sagedased õnnetusjuhtumid on paisutanud lõhet sugupoolte keskmise eluea vahel.

Haigestumus, sh varajane haigestumus vähki on Eesti Vähiregistri andmetel suurenenud. Kui võrrelda kahe perioodi, 1968–1972 ja 1988–1992, võib öelda, et meeste seas kasvas see haigestumus 24% ja naistel 12%. Meestel on esikohal kopsu-, eesnäärme- ja maovähk, naistel aga rinnanäärme-, naha- ja

JOOINIS 3

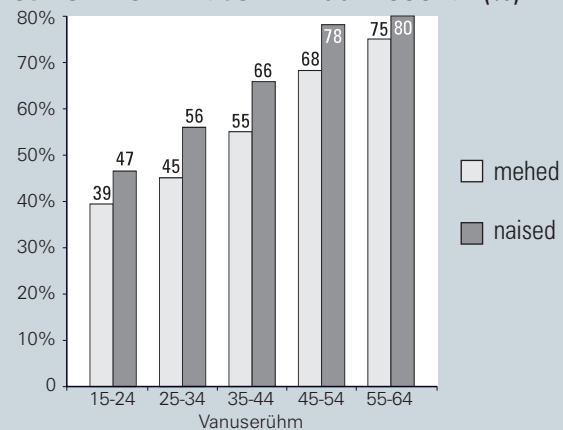
Püsiva haiguse või vaevusega inimeste osakaal 1994. a. (%)

Allikas: Eesti Sotsiaalmajandusliku Analüüsi Instituut, 1995.

JOOINIS 4

Vähemalt ühe pikaajalise tervisehäire esinemine viimasel 12 kuul 1996. a. (%)

Allikas: Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituut, 1999.

muutuse meeste surmapõhjuste struktuuris: surm välise põhjuse tõttu asetub mõneks aastaks teisele kohale, tõrjudes sealt kasvajakasvaja kolmandaks. Sellest tulenevalt moodustavad praegu pensioniealised naised (vanuses 57+...) rahvastikust ligi 30%, pensioniealised mehed (vanuses 62+...) aga ainult 13%.

Välistest põhjustest tingitud suremus, mis moodustab kogusuremusest ca 15%, peaks suuremas osas olema välditav, kuid selle põhjuste ja nende tagamaadeni jõudmiseks on vaja olemasolevate andmete üksikasjalikumalt liigendamist.

Õnnetusjuhtumi tõttu suri aastatel 1990–1998 mehi 3 kuni 4 korda rohkem kui naisi. Ka enesetappude osas oli meestel mitmekordne ülekaal. Ja sama tendents kehtib ka surmaga lõppenud alkoholimürgistuste osas.

maovähk. Murettekitavalt on sagenenud emaka-kaelavähi esinemine keskealistel ja noorematel naistel. Vereringeelundite haigestumuse osas täheldatakse jõudsat kasvutendentsi nii naiste kui meeste seas.

Meie suremuse struktuuris esikohal olevate vereringeelundite haiguste ja vähktõve sagedus tuleneb peamiselt meie eluviisist ja meid ümbritsevast keskkonnast. Neid mõjustavad omakorda inimeste väärtushinnangud, haridus/haritus ja sellest johtuv motiveeritud käitumine.

Tervise seisund inimese enda pilgu läbi

Tervis inimese enda poolt nähtuna on käsitlemist leidnud mitmes Eestis läbiviidud küsitlusuuringus. Järgnevas ülevaates on esitatud peamiselt Eesti Sot-

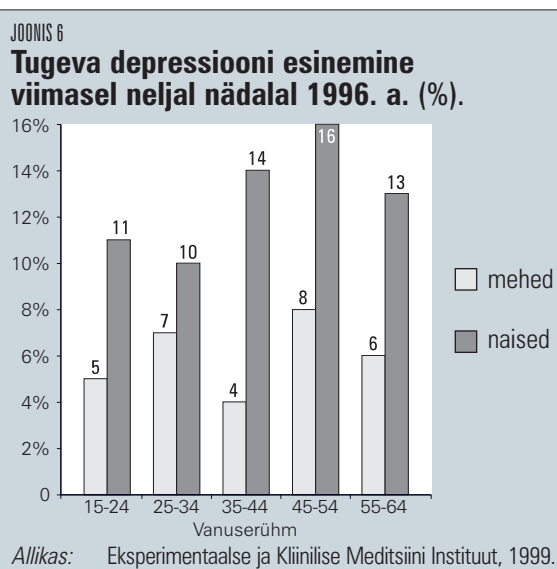
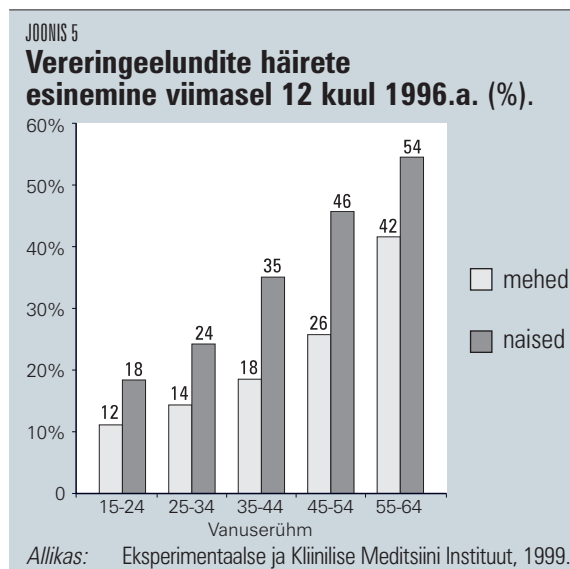
siaalmajandusliku Analüüsi Instituudi („Elutingimused Eestis 1994. a. lõpul“), Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi („Eesti terviseuuring“, 1996) ning Eesti Tervisekasvatuse Keskuse („Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring“, kevad 1990, 1992, 1994, 1996 ja 1998) avaldatud andmeid.

Etteantud eluväärtuste 8 võimaluse seast (hea tervis, peresuhted, materiaalne kindlustatus, haridus ja teadmised, töötulemused ja nende tunnustus, reisimisvõimalused, lahe elu) hindas kõige tähtsamaks head tervist 1996. aastal 48% naistest ja 43% meestest. Järgnesid võrdselt naiste ja meeste hinnangutes 38%-ga peresuhted ja kolmandale kohale jäi materiaalne kindlustatus (naised 8% ja mehed 13%). Kõigis eeltoodud uuringutes ühtivad tulemused selles osas, et kogu vaadeldaval perioo-

Läbilõikeliselt oli 51% naisi ja 41% mehi, kes väitsid endal olevat püsiva vaevuse. Kolmandik meestest ja pooled naistest olid juba 35. eluaastast alates hädas mingi püsiva vaevuse või haigusega. Vanusrühmas 35–44 olid lahknevused naiste ja meeste tervislikus seisundis ja enesetundes maksimaalsed. Tähelepanuväärne on seegi, et noorimas vanusrühmas kurtis tervelt veerand vastanutest mingi püsiva haiguse või vaevuse üle.

Aastal 1996 tehtud küsitluses vähemalt ühe pikaajalise tervisehäire kohta viimasel 12 kuul on jaatavalt vastanute seas samuti ilmne naiste suurem osakaal (joonis 4).

Arsti poolt viimasel 12 kuul diagnoositud haiguste seas olid aastatel 1990–1998 esikohal kõrgenenud vererõhk ning liigeste ja lülisambaga

dil on naised hinnanud oma tervist oluliselt halvemaks kui mehed. Samas on leidnud aset muutused positiivses suunas. Nii on kasvanud nende naiste ja meeste osakaal, kes peavad oma tervist väga heaks või üsna heaks (joonis 1), kusjuures meestel oli see näitaja küll kõrgem, kuid erinevus võrreldes naistega on viimastel aastatel tunduvalt vähenenud.

Naiste keskmiselt madalam hinnang oma tervisele on selge vähenemistendentsiga, millest tulenevalt diferents naiste ja meeste vahel on peaaegu kadunud (joonis 2).

Iseloomulikuks tervisenäitajaks võib pidada mingi püsiva haiguse või vaevusega inimeste osakaalu rahvastikus. Sellekohase küsimuse esitamisel 1994. aastal selgus, et kõigis vanusrühmades on naistel tervise rohkem probleeme kui meestel (joonis 3).

seotud kroonilised tõved. Ning naised kurtisid nende üle sagedamini kui mehed. Vaadeldes vereringeelundite häirete esinemist viimasel 12 kuul 1996. aastal (joonis 5), torkab silma naiste rõhuv ülekaal eranditult kõikides vanusrühmades ja see ülekaal suureneb vanuse kasvuga.

Teiseks iseloomulikuks nähuks oli emotsionaalselt rõhuv ahastus- ja muretunne, mida nimetatud vaevuse korral kurtis 2/3 nii naistest kui meestest.

Vaimse tervise näitajatest on ülemäärane stressi levikule Eesti ühiskonnas juhtinud tähelepanu mitmed uurijad. Jälgides inimeste endi hinnanguid sellele, kui suure stressi, pinget või survet all nad viimasel kuul olid, on täheldatav nii nende kaebuste suurem sagedus naiste seas kui ka üldine kasvutendents. Vaid viimasel uuringuaastal ülemäärane

stressi all kannatajate osakaal vähenes, mis ei pruugi tähendada veel selle püsilanguse algust.

1996. aasta terviseuuringus hinnati viimasel neljal nädalal tugeva depressiooni all kannatanute osakaalu. Kõikides vanusrühmades kurtis selle üle rohkem naised kui mehed (joonis 6).

Depressiooni all kannatavad rohkem elu teise poolde jõudnud inimesed. Naiste seas kasvas see nimetatud uuringu andmetel üle 20% piiri alates 65-aastaste ja vanemate rühmast, meeste samas vanusrühmas kurtis masendust veidi üle 10%. Abielus naiste ja meeste seas esines depressiooni vähem.

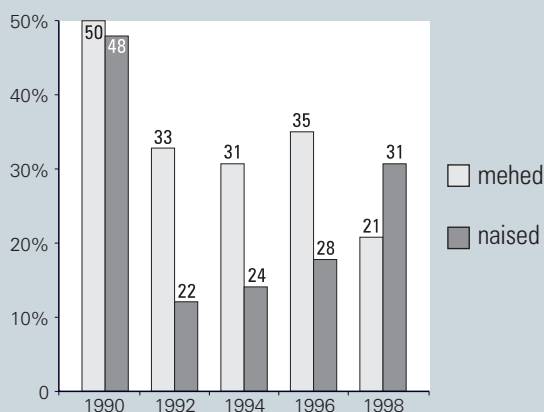
1994. aasta eluolu-uuringuga selgitati välja levinumad viisid oma tervise eest hoolitsemiseks. Vastuste pingerida etteantud kaheksa võimaluse piires oli üsnagi erinev ja mõneti isegi kummaline, eri-

Toitumistavad on viimasel kümnendil oluliselt muutunud. Rasvainete, suhkru ja soola tarbimise vähendamine, loomse rasva asendamine taimsega, värske köögi- ja puuvilja järjest enam söömine on kõige iseloomulikud nihked nii naiste kui meeste seas.

Teisiti toituma on viimastel aastatel hakanud veidi üle 70% naised, meestest aga alla 50%. Iga kolmas mees ja iga teine naine sööb nüüd värsket puu- ja köögivilja vähemalt kolmel päeval nädalas. Püüd menüüd tasakaalus hoida ja üldse tervislikult toituda on omane rohkem siiski naistele. Mehed armastavad rohkem leivale-saiale võid määrada, juua suurema rasvasisaldusega piima, kasutada toidu valmistamisel searasva ja margariini ning süüa kanamune. Ka ei pea nad eriti oluliseks piirata süsivesikute,

Joonis 7

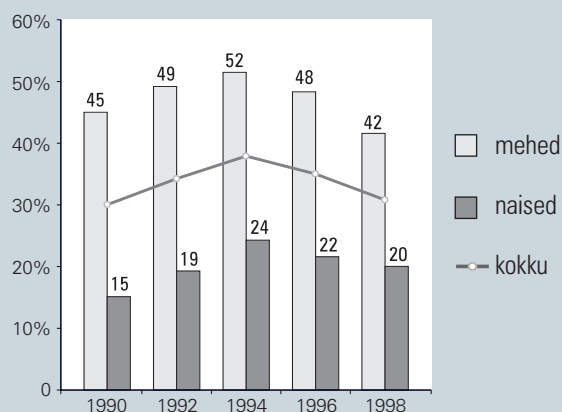
Tervisespordiga tegelemine vähemalt kaks korda nädalas (%)

Allikas: Eesti Tervisekasvatuse Keskus, 1999.

Joonis 8

Igapäevasuutsetajate osakaal (%)

Allikas: Eesti Tervisekasvatuse Keskus, 1999.

ti maarohutee joomise tähtsustamisel. Meestel järgnesid esitatud loetelule tervishoiualase kirjanduse lugemine (21%), paastupäevade tegemine (10%) ja vitamiinide tarvitamine (9%). Naistel oli erinevalt meestest viiendal positsioonil tervishoiualase kirjanduse lugemine (44%). Paastupäevade tegemist ja vitamiinide tarvitamist pidasid naised olulisemaks kui mehed, ehkki need olid samuti kui meestel asetatud viimastele kohtadele vastavalt 17% ja 13%-ga.

Inimese tervist mõjutav tavakäitumine

Toitumine, füüsiline aktiivsus, suitsetamine, napsitamine, hügieeninõuete järgimine ja reproduktiivne käitumine on tavaelus peamised, mis mõjutavad inimese tervist.

suhkru ja soola kasutamist. Kuna mehed, nagu juba öeldud, söövad köögi- ja puuvilja vähem kui naised, võibki teha kokkuvõtte, et naised toituvad Eestis tasakaalustatumalt ja ühtlasi ka tervislikumalt.

Füüsilise aktiivsuse osas iseloomustab meid kõigepealt istuv tööviis. Istuvat tööd tegi 1996. aastal 23% meestest ja 36% naistest. Seejuures vastas samal aastal 78% meestest ja 81% naistest, et nad ei ole viimasel kuul teinud mingit tervisesporti. Kui 1990. aastal tegeles tervisespordiga vähemalt kaks korda nädalas 50% naistest-meestest, siis taasisesiseisvumine 1991. aastal tõi selles vallas kaasa suure languse (joonis 7).

Naiste seas on küll olnud 1992. aastast peale märgata väikest elavnemist, ent füüsiliselt aktiivsete

meeste arv pole viimase kuue aasta jooksul märkimisväärselt kasvanud. Tähelepanuvääriv on seegi, et tervisespordi tegijaid pole kõige vähem mitte eakate hulgas, vaid vanusrühmas 35. ja 54. eluaasta vahel.

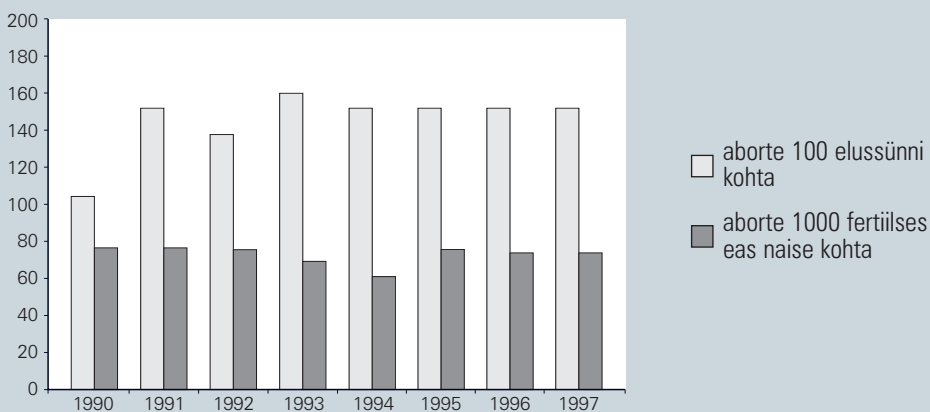
Suitsetamine on indikaatoriks vähemalt 25 haiguse esinemissageduse näitajale. Samal ajal on see ainus tervist ohustav tegur, mille saab otsemaid kõrvaldada. Eestis võib sigaretsuitsetamise eripäraks pidada filtrita sigarettide suitsetamist (meestest 20%, naistest 5%). Eriti armastavad neid üle 45-aastased naised-mehed, kes enamasti elavad maal ja on madala haridusega. Igapäevasuitsetajate osakaal nii naiste kui meeste seas on viimasel kümnendil oma kulminatsiooni läbinud ja jõudmas tagasi oma lähtepunkti (joonis 8).

ei joonud 48% küsitletutest, siis kange alkoholist väitis end ära ütlevat vaid 19%. Viina ja muu kangekraami tarbimise sagedus kasvas aastatel 1990–1998 nii naiste kui meeste seas oluliselt. Mehed joovad kangeid jooke kolm korda enam kui naised. Kord nädalas või sagedamini veini joovate naiste arv on kasvanud: 1990. aastal kinnitas end seda tegevast 3% naistest, 1998. aastal 11%. Meeste seas olulist kasvutendentsi pole täheldatud, nende kohta käiv vastav näitaja on viimastel aastatel naiste omaga samal tasemel olnud.

Reproduktiivsest käitumisest oleneb rahva viljakus ja see mõjustab ka tervist. Järjest varasem seksuaalelu algus nõuab noortelt enam teadmisi ja lisab ka riske. Reproduktiivtervist mõjutavad võimalikud

JOONIS 9

Abortide sagedus

Allikas: Eesti Abordiregister, 1999.

Tõusutendentsi puudumine noorimas vanusrühmas (16–24 a), kus aastatel 1996 ja 1998 suitsetas meestest 39% ja naistest vastavalt 20% ja 18%, lubab eeldada suitsetamise vähenemist lähiaastatel veelgi. Endiselt on rohke passiivse suitsetamine tööruumides, ehkki see on viimastel aastatel märgatavalt vähenenud. 1998. aastal viibis 14% naistest ja 37% meestest vähemalt tunni aja jooksul tööl ruumis, kus suitsetatakse. Suitsuvaba õhku sai tööl hingata ainult 50% naistest ja 30% meestest.

Alkoholi tarbimine on vaadeldaval perioodil märgatavalt kasvanud nii naiste kui meeste seas. Seejuures on iseloomulik viina ja teiste kange jookide eelistamine veinile ja õllele. Kui veinist ei hoolinud 1998. aastal 25%, õllest 36% ja Long Drinki

suguhaigused ja abordid, ka oleneb see terviseõppe ja -kasvatuse ning kättesaadava nõustamisteenistuse tasemest. Kõigis neis valdkondades on viimasel kümnendil leidnud aset märkimisväärsed muutused. Haigestumine suguhaigustesse kasvas plahvatuslikult kümnendi esimesel poolel ja on senini jäänud kõrgele. Abortide üldarv 1000 fertiilses eas naise kohta on küll kahanenud (joonis 9), kuid sündimuse langustendentsi taustal ületas abortide arv ilmale tulnud laste arvu 1997. aastal 1,5 korda (legaalselt tehtud abortide osas 1,3 korda).

Abort on endiselt jäänud põhiliseks pereplaneerimise vahendiks, seda vaatamata rasestumisvastaste vahendite palju rohkemale kasutamisele. Noorte nõustamiskabinetid on suudetud tööle rakendada 12 linnas.

Reproduktiivkäitumise aspektist on põhjused, mis sunnivad kas naiste- või meestearstilt abi otsima, üsna erinevad (joonised 10 ja 11).

Kontrollimas ja nõu küsimas käis 1996. aastal üle 2,5 korda vähem mehi kui naisi, spetsiifiliste kaebustega aga otsis arsti üle mehi enam kui naisi (vastavalt 16% ja 11%). On tähelepanuväärne, et kõige rohkem mõlemast soost abiotsijaid oli noorimas vanusrühmas.

Järeldusi

Olemasolevast andmebaasist ilmneb, et naiste ja meeste tervise näitajate üldises suundumuses on osutunud kriitiliseks kümnendi keskpaik. Kümnendi algusaastatel valitses tendents, et enamik objek-

Eesti tervishoid 1990–1995. EMsB, Tallinn, 1996.

Eesti tervishoid 1992–1996. EMsB, Tallinn, 1997.

Eesti rahva tervis. Artiklite kogumik, Tartu Ülikool, EMsB, Tartu, 1998.

Elutingimused Eestis 1994. a. lõpul. Vihik 4: Tervis ja turvatunne. ESA, ESMAI, Tallinn, 1995.

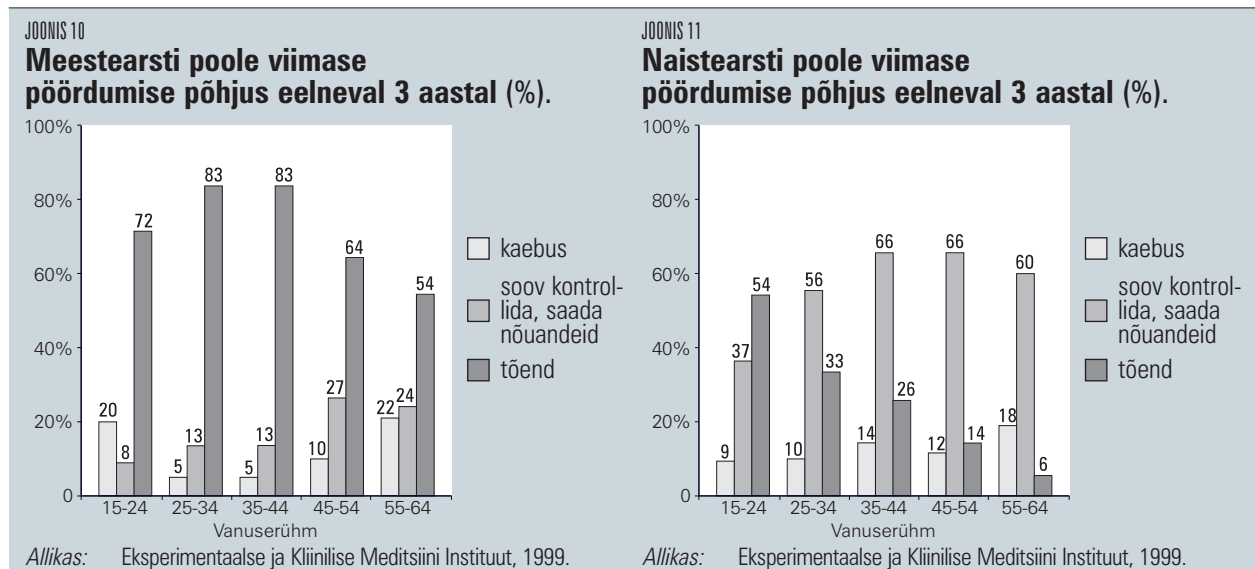
Sotsiaaltrendid. Artiklite kogumik. ESA, Tallinn, 1998.

Baburin, A., Gornoi, K., Leinsalu, M., Rahu, M. Eesti suremusatlas. EKMI, Tallinn, 1997.

Kasmel, A., Lipand, A. jt. Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring, kevad 1998. KTL, Helsinki, 1999.

Kasmel, A., Lipand, A. jt. Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring, kevad 1996. KTL, Helsinki, 1997.

Leinsalu, M. Suremusandmete statistiline analüüs

tiivseid ja subjektiivseid näitajaid halvenes. Murrang paremuse poole sai teoks alles viimastel aastatel. Paradoksaalseks tuleb pidada tõsiasja, et naiste tunduvalt pikema keskmise eluea ja tervislikuma eluviisi juures peavad nad ise oma tervist palju kehvemaks kui mehed ning kurdavad igas vanusrühmas rohkete terviseprobleemide üle.

Kirjandus

Eesti statistika aastaraamat. ESA, Tallinn, 1999.

Eesti tervishoiustatistika aastaraamat 1997. Sotsiaalministeerium, Tallinn, 1999.

Eesti tervishoiustatistika aastaraamat 1995–1996. EMsB, Tallinn, 1997.

peamiste surmapõhjuste järgi Eestis 1991–1993. EKMI, Tallinn, 1994.

Lipand, A., Kasmel, A. jt. Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring, kevad 1994. KTL, Helsinki, 1995.

Lipand, A., Kasmel, A. jt. Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring, kevad 1992. KTL, Helsinki, 1993.

Lipand, A., Kasmel, A. jt. Eesti täiskasvanud elanikkonna tervisekäitumise uuring, kevad 1990. KTL, Helsinki, 1992.

Tellmann, A., Karro, H., Serkina, V. Eesti meditsiiniline sünniregister 1992–1997. Eesti abordiregister 1996–1997. EKMI, Tallinn, 1999.

Nordic/Baltic Health Statistics 1996. NOMESCO, Copenhagen, 1998.

Sugupool ja vaba aeg: ressursid ja tegelik kasutamine

Malle Järve

Tallinna Pedagoogikaülikooli sotsiaalteaduskonna
nüüdiskultuuri uurimiskeskuse vanemteadur, sotsioloogiamagister.
On uurinud lugemiseelistusi, kultuuritarbimise ja vaba aja
kasutamise suundumusi.

Vaba aja hulk ja tähendus

Vaba aeg on kategooria, mida on raske ühele kindlale mõistele allutada, kuna see on väga

lised uurimused kinnitavad, et sotsiaalne staatus, vanus ja sugupool mõjutavad vastavaid valikuid ja võimalusi tugevasti. Võimaluste ebavõrdsusel on nii materiaalne kui kultuuriline taust. Materiaalne aspekt hõlmab juurdepääsu põhiressurssidele – ajale ja rahale. Kultuuriline aspekt sisaldab arusaamu sellest, mis on teatud sotsiaalse rühma liikmetele konkreetses sotsio-kultuurilises ruumis sünnis ja eeldatav (Clarke & Critcher 1995).

Vaba aja hulk ja selle jaotus ühiskonnaliikmete vahel on üks olulisi elukvaliteedi ja ühiskonna arengutaseme näitajaid. Kuidas on Eestis vaba aja peamised ressursid sugupooliti jaotunud? Kas naistel ja meestel on võrdsed või-

Peeter Suur päästis kõrgemate ringkondade naisterahvad nende vangistusest, viis nad, niihästi mammad kui ka nende tütreid, tantsusaalidesse, kus nad paksu tubakasuitsu sees läkastasid. Kuid ka sel ajal ei tulnud nähtavaste mitte keegi selle peale, et naisterahvale niisama haridust vaja on, nagu suur tsaar seda vene meesterahvastele tarvilise leidis olema.

(A. H. Tammsaare, 1906)

personaalne segu indiviidi argielu kogemustest. Vaatamata vaba aja definitsioonide rohkusele (vt näit Rojek 1995), on enamik selle uurijaid üksmeelsed selles, et vaba aja peamiseks kriteeriumideks ehk iseloomulikeks tunnusteks on valikuvabadus, tegevuse meelepärased ja möödapääsmatute kohustuste puudumine.

Vaba aja kasutamise peamised ressursid on aeg ja raha. Kuigi seda mõjutavad ka vaba aja teenuste kättesaadavus, elutingimused, liiklusvahendite olemasolu jm objektiivsed tegurid, on enamik neist siiski korvatavad, kui vaid piisavalt raha on.

Vaba aja veetmise viisid ei sõltu aga suguti alati indiviidi vabast valikust. Empiiri-

malused meelepärased ja sisukaks puhkeaja veetmiseks?

Püüdes neile küsimustele vastata, peatume kõigepealt vaba aja hulgal¹. Mis puutub rahalistesse võimalustesse, siis enamik viimase aja uuringutulemusi osundab, et keskmiselt on mehed naistest jõukamad (vt näit Narusk 1999). Uurimustes „Eesti 93” ja „Eesti 98” tugineti inimeste enesehinnangutele, mis avaldusid vastustes küsimusele: „Püüdke palun hinnata, kui palju teil jääb argipäeviti keskmiselt tööst,

¹ Siin ja edaspidi kasutatakse andmeallikana peamiselt elanikkonnaküsitluste „Eesti 98” ja „Eesti 93” tulemusi (täiskasvanud elanikkond, 18–70. a).

õpingutest, kodustest toimetustest ja uneajast vaba aega?”

Vastustest selgub, et sel kümnendil pole ei Eesti naiste ega meeste endi hinnanguil nende argipäevased vaba aja varud eriti muutunud. Ühtlasi on säilinud ka sooline ebavõrdsus vaba aja rohkuses. Nii nagu 1980ndate keskel ja 1990ndate alguses, nii on ka selle kümnendi lõpus naistel tunduvalt vähem puhkeaega kui meestel (tabel 1). Sama kinnitab statistikaameti poolt 1996. aastal korraldatud täisealise elanikkonna ajakasutuse katseuring, mis tehtud ajabüžjeti meetodil ning mis arvestas ka puhkepäevade vaba aega.

Jälgides vaba aja rohkuse dünaamikat aastail 1993–1998, näeme, et kõige enam oli ja on

Mõistagi varieerub vaba aja hulk sõltuvalt inimese majanduslikust staatuses (tööhõivest), tema vanusest, perekonnaseisust, kodus elavate laste vanusest jpm teguritest. Kuid sooline ebavõrdsus puhkeaja varudes ilmneb nii palgatööl käijate kui mittekäijate, nii töötute kui pensionäride lõikes. Naistel on meestega võrreldes vähem vaba aega kogu elukaare vältel – so kõigis vanuse- ja pererühmades. Ilmneb see juba vallaliste lasteta noorte neidude ja noormeeste kõrvutamisel, rääkimata hilisematest eluetappidest (joonis 1).

Ootuspäraselt on kõige vähem vaba aega nendel töötavatel naistel, kel kodus alaealised lapsed. Asjaolu, kas tegemist on koolieelikute või kooliealiste lastega, ei mängi siin olulist rolli.

TABEL 1

Vaba aja hulk argipäeviti soo lõikes; 1993–1998 (%).

		Kuni 1 tund		2 – 3 tundi		4 või enam tundi	
		1993	1998	1993	1998	1993	1998
Kokku	Mehed	7	9	49	44	44	47
	Naised	16	19	54	50	30	31
Töötavad	Mehed	8	11	55	49	38	40
	Naised	21	22	62	56	17	22
Mittetöötavad	Mehed	5	3	31	27	63	70
	Naised	9	13	42	39	49	47

Allikas: „Eesti 98” ja „Eesti 93”, RASI.

praegugi neid töötavaid mehi-naisi, kel argipäeviti vaba aega vaid kahe-kolme tunni piires. Neil, kes palgatööl ei käi, on seda mõistagi rohkem. Viimase 5 aasta jooksul pole eriti kasvanud nende meeste-naiste osakaal, kel vaba aega argipäeviti suhteliselt palju – 4 või enam tundi, ka sooline ebavõrdsus on selle näitaja osas jäänud enam-vähem samaks. Tõsi, töötava elanikkonna hulgas naiste kahjuks olev sooline vahe pisut küll vähenes, kuid mittetöötavate seas see isegi suurenes (14%-lt 23%-ni). Samal ajal kasvas veidi ka nende naiste ja meeste osakaal, kel vaba aega väga vähe – kuni tund päevas. Praegu on selliseid naisi ligi viiendik ja mehi ligi kümnendik täiskasvanud elanikkonnast.

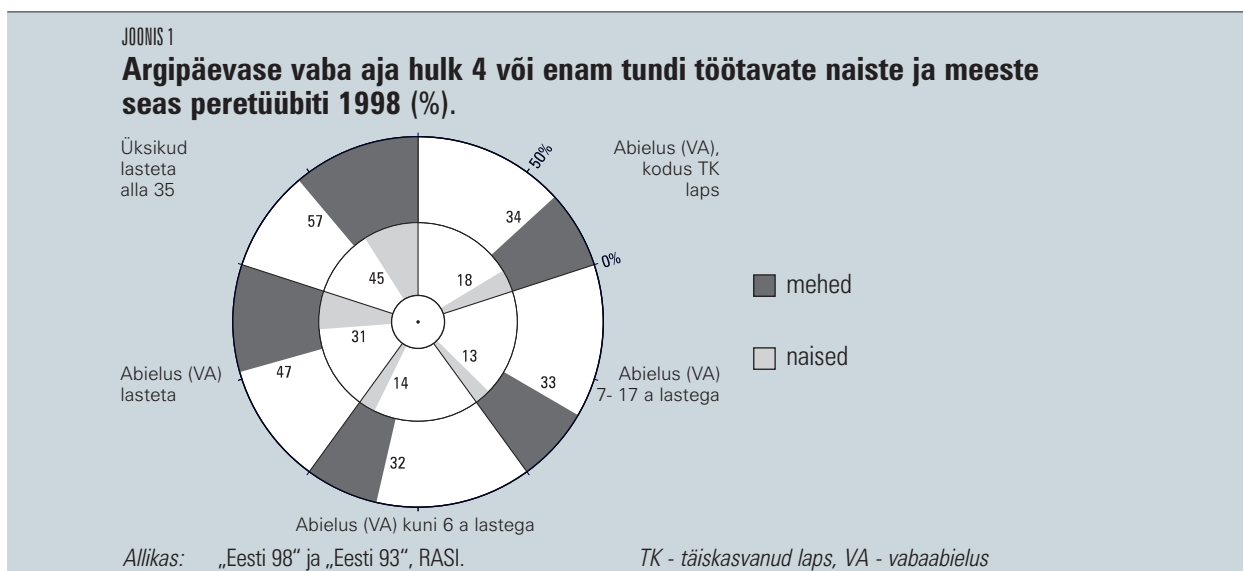
Samas ilmneb, et üksikemad, kes sageli on majanduslikus ja moraalses mõttes raskemas olukorras kui (vaba)abielus emad, on isegi mõnevõrra rohkem oma aja peremehed kui naised, kel tuleb lastele lisaks ka oma elukaaslase eest „hoolitseda”. Ühtlasi on kõnealusel eluperioodil meeste ja naiste vaheline ebavõrdsus vaba aja hulga osas suurim. Kui näiteks keskmiselt on töötavate meeste ja naiste suhe, kel vaba aega 4 või enam tundi päevas, 1,7, siis (vaba)abielus alaealiste laste vanemate puhul küünib vastav näitaja juba 2,5-ni. Samad tendentsid ilmnisid ka 1990ndate alguses (Järve 1994).

Seega pole paljuräägitud naiste ja meeste vaba aja ebavõrdsuse probleem selle

kümnendi jooksul mingilgi määral leeven-
dunud. Vaid nooremas põlvkonnas, alla 35-
aastaste vallaliste lasteta naiste ja meeste
puhkeaja varudes võib märgata selget võrd-
sustumistendentsi (selles kontingendis on
meeste ja naiste suhe, kel argipäeviti vaba
aega vähemalt 4 tundi, kahanenud viimase
viie aasta jooksul 1,7-lt 1,3-ni). Naiste lühem
vaba aeg tuleneb peamiselt sellest, et nad
kulutavad keskmiselt tunduvalt rohkem aega
tasustamata tööle kui mehed, tuleb neil ju
koduse majapidamise ja laste eest hoolitseda.
Näiteks 1996. aastal läbiviidud ajakasutuse
katseuringu andmeil kulutasid naised
kodutöödele-toimetustele (k.a. sisseostud,
teenindusasutustes käimine jms) keskmiselt

rudes, vaid, nagu öeldud, ka ühiskonnas kinnis-
tunud ettekujutustes, mis on mehele ja mis
naisele lubatud. Kõik see käib kokku teatud
soostereotüüpidega. Tegu on endastmõiste-
tavaks peetavate arusaamadega selle kohta,
mis kuulub kokku ühe või teise sugupoolega, ja
need toimivad sageli alateadvuslikult. Naistelt
eeldatakse tegelemist teatud harrastustuste-
ga, jõudeaja veetmist neis kohtades ja sel ajal,
mis sobivad kokku ühiskonnas omaksvõetud
naiserollidega (Deem 1995; Clarke & Critcher
1995).

Nagu kinnitavad mitmed feministlikud
kvalitatiivsed uurimused (Deem 1995; Green,
Hebron & Woodward 1995), on naised oma
isiklikes vaba aja veetmise valikutes palju

5,9 tundi päevas, mehed aga kaks tundi
vähem.

Lisaks rutiinsetele kodutöödele lasub
naiste õlul tavaliselt ka hoolitsemine haigete,
vanade jt abi vajavate lähedaste eest
(Hansson 1999). Seega nii kaua, kui püsivad
traditsioonilised soorollihoiakud, mis peavad
naiste mitmekordset (tasustatud ja tasusta-
mata) töökoormust endastmõistetavaks, pole
loota ka naiste vaba aja rohkemist. Seega
pole loota ka mõlemale sugupoolele võrdseid
võimalusi lõõgastavaks puhkuseks, meele-
lahutuseks, vaimseks ja füüsiliseks enesearen-
damiseks.

Sooline ebavõrdsus vaba aja veetmisel ei
seisne aga üksnes naiste napimates ajava-

vähem vabad kui mehed. Peale ajapuuduse
kammitsevad neid rohkem ka teiste pereliik-
mete huvid ja rolliootuste paine. See kehtib ka
Eestis. Eelkõige naiselt oodatakse pühendu-
mist kodule – „hoolimist“ ja „hooldamist“,
mõistmist ja vastutust, koduse atmosfääri
kujundamist. Naiste tegelikud valikud on sageli
jääkvalikud, mis allutatud teiste huvidele ja mis
sõltuvad argielu kontekstist palju enam kui
meestel.

Kõik see peegeldub ka vaba aja subjektiiv-
setes tähendustes, mida uurimuses „Eesti 98“
selgitati lahtise küsimuse „Mida vaba aeg teile
isiklikult tähendab?“ põhjal. Analüüsides vastu-
seid, selgusid küllalt selgepiirilised soolised
erisused vaba aja tõlgendustes.

Meeste jaoks on see enamasti palgatööst vaba aeg, aeg, mis jääb töö ja uneaja vahele ning mis tähendab eelkõige puhkamist ja lõõgastumist. („Siis, kui töökoha uks minu taga sulgub.“; „Vaba aeg algab minu jaoks pärast tööd või siis, kui mobiili välja lülitan.“; „Aeg, kus ma võin lihtsalt jalad seina peale panna, kui ei pea midagi tegema.“). Naised, eriti nooremas keskeas alla 45 aasta naised, tõlgendavad vaba aega sageli kui ajahetki isenda jaoks, mida sisustatakse oma äranägemisel ja mida paraku napib. Samuti rõhutavad nad meestega võrreldes tunduvalt rohkem võimalust olla omaette, üksi, rahus ning teisalt vabadust kodustest ja perega seotud kohustustest.

tehtud ja rohkem pole midagi teha ning ma võin selle enda peale kulutada ja teha, mida ise tahan.“ (41-aastane eesti naine, 3 lapse ema.)

Erinevad vaba aja tähendused põimuvad sageli omavahel. Soov oma äranägemisel talitada ja omaette olla esineb naistel näiteks sageli koos sooviga lugeda. Viimane on tegevus, mis teatud eraldatust eeldab ja ühtlasi võimaldab.

Sooliste erinevuste kõrval ilmnevad vaba aja subjektiivsetes tähendustes ka rahvuslikud ja vanuselised diferentsid. Üldistades võib väita, et nooremad inimesed on oma vaba aja visioonides individualistlikumad kui vanemaalised ning et eestlased, nii naised kui

TABEL 2

Trükisõna lugemise aktiivsus soo lõikes 1993 ja 1998 (%).

Lugemisnäitajad	Mehed		Naised	
	1993	1998	1993	1998
Ei loe regulaarselt ühtegi ajalehte	21	37	22	32
Loeb kahte või enam ajalehte	50	28	45	28
Ei loe regulaarselt ühtegi ajakirja	54	59	47	40
Loeb kahte või enam ajakirja	23	20	26	35
Viimase 12 kuu jooksul luges läbi üle 6 raamatu	37	32	42	38
Mitte ühtegi raamatut	14	20	10	14
Luges ilukirjandust				
Vähemalt kord nädalas	44	32	56	44
Üldse mitte	13	21	9	10
Luges muud kirjandust*				
Vähemalt kord nädalas	52	44	51	44
Üldse mitte	11	15	19	18

* Kokku erialast või muud mitteilukirjandust

Allikas: „Eesti 98“ ja „Eesti 93“, RASL.

Kõik inimesed vajavad privaatsust – aega ja paika omaette olemiseks, unistamiseks jne. Asjaolu, et Eesti naised, eriti pereemad, rõhutavad puhkeajast rääkides meestega võrreldes enam personaalset vabadust, vabadust pühendada iseendale ja soovi eemalduda perekõidikutest, näitab seda, et nende privaatsusvajadus on suuresti rahuldumata. Teisalt aga väljendab see naiste soovi toetada oma minaidentiteeti – et mitte lahustuda perekonnas.

Küllalt iseloomulik keskealistele ja vanematele eesti naistele on ka arusaam, et jõudehetki võib endale lubada alles siis, kui kõik „kodused kohustused“ viimseni täidetud. „Vaba aeg on siis, kui kõik kodutööd on

mehed, on omakorda enesekesksemad kui mitte-eestlased. Piltlikult öeldes: kui eestlased, eriti nooremad naised, ihkavad vabu hetki iseenda jaoks ja vabadust perekõidikutest, siis mitte-eestlased püüdleval enam just „pere rüppe“. Viimased on märgatavalt perekesksemad, vaba aeg tähendab mitte-eestlastele sagedamini rahulikku kodus toimetamist ja perega ühist ajaveetmist. Toetudes postmodernismi teoreetikute väitele, et moderniseerimisprotsessiga kaasneb individikesksuse kasv ja traditsiooniliste kuuluvussidemete, sh tuumperekonna osatähtsuse nõrgenemine (Giddens 1991), võib öelda, et eestlaste vaba aja hoiakud on selles mõttes (post)modernsemad.

Soolised erinevused vaba aja kasutamisel

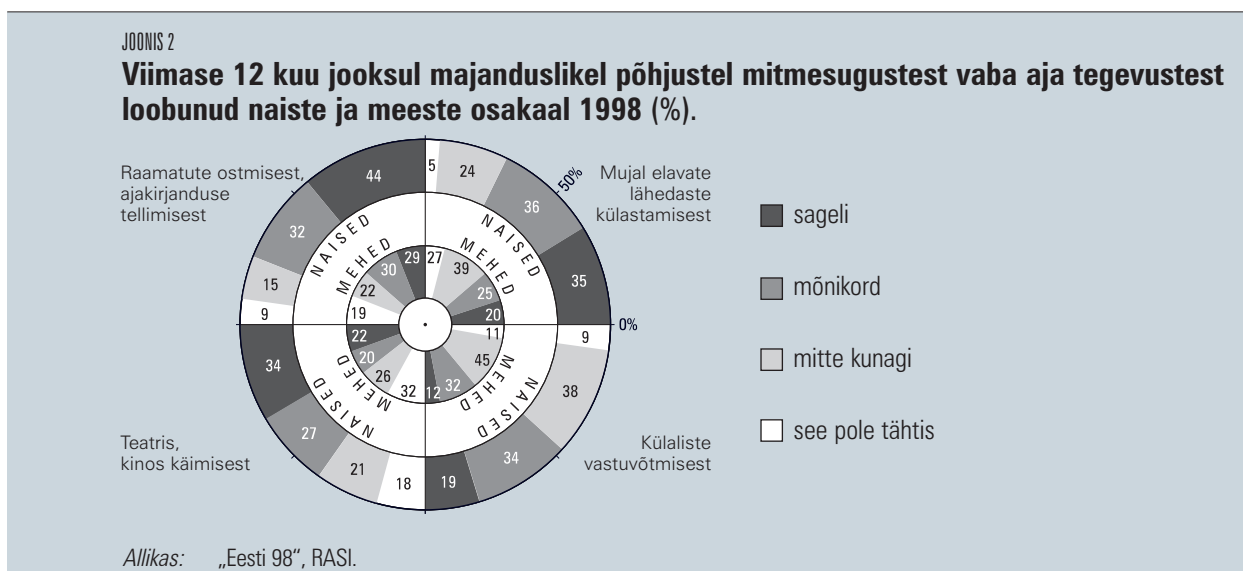
Üleminek turumajanduslikku ühiskonda on oluliselt mõjutanud Eesti inimeste puhkeaja veetmise võimalusi ja eelistusi. Kuidas peegeldub see erinevate sugupoolte argielus ning kuidas on naiste-meeste vaba aja veetmise tavad viimase viie aasta jooksul muutunud?

Muutused vaba aja kasutamisel on käinud käsikäes Eesti moderniseerumise ja sotsiaal-majandusliku killustumisega. Koos ühiskonna läänestumisega süvenes 1990. aastail ka vaba aja veetmise kodukeskus – tendents, mida viimastel kümnenditel täheldatakse kõikjal

meeste elus endiselt mõnevõrra tähtsamat rolli kui naistel. Argipäeviti vaatas televiisorit 1998. aastal üle 2 tunni 55% naiti ja 64% mehi.

Kui mehi näib enam tõmbavat televisioon, siis naised kuulavad rohkem raadiot, mis võimaldab neil paralleelselt oma argitoimetusi teha. Kõige innukamad raadiokuulajad on sealjuures üle 50-aastased eestlannad. Ent aina enama telerivaatamise tõttu on raadiot viimastel aastatel (1993–1997) järk-järgult vähem kuulama hakatud (Lauristin & Vihalemm 1998).

Kõrvuti elektroonilise meedia (TV, video, SAT-TV, internet) osatähtsuse plahvatusliku kasvuga sel kümnendil on alates

maailmas ja milles määravat osa etendab elektroonilise meedia pealetung.

Valdava osa vabast ajast võtab kodune meediatarbimine ja sellest omakorda televisioon. *Baltic Media Factsi* (BMF) päevikuurimuste andmeil on 1990. aastail pidevalt suurenenud nii jälgitavate telekanalite arv kui rohkenenud keskmine televiisorivaatamise aeg päevas. Viimane ületas 1997. aasta alguses juba 4 tunni piiri. Sealjuures ei jää naised erinevalt varasemast enam telerivaatamise agaruselt meestest maha, kuid mehed kasutavad innukamalt eri kanaleid (põhjalikumalt vt Lauristin & Vihalemm 1998). Kui aga võtta aluseks *argipäevane* vaatamisaktiivsus, siis täidab teler küsitluse „Eesti 98“ andmeil

1990ndate algusest silmatorkavalt vähenenud trükimeedia populaarsus – seda kõikides rahvakihtides. Kui 1993. aastal lugesid ligikaudu pooled naised-mehed veel vähemalt kahte ajalehte, siis viis aastat hiljem ei lugenud valdav enamik (72%) neist pidevalt ühtegi või siis piirdus vaid ühe ajalehega. Samal ajal on naised ajakirju hakanud isegi mõnevõrra rohkem lugema (tabel 2). Kuna meeste seas taandus ajalehtede lugemine rohkem kui naiste seas, siis tasandusid märgatavalt ka vastavad soolised erisused. Seevastu ajakirjade lugemisel, milles naised olid aktiivsemad juba 1990ndate alguses, on mehed veelgi enam maha jäänud.

Niisiis, erinevalt eelmisest kümnendist, mil meeste huvi kirjutava pressi vastu ületas naiste oma märgatavalt, on õrnem sugu praegu agaram ja laiema huvideringiga ajalehtede-ajakirjade lugeja. Kahtlemata on naiste huvi ajakirjade vastu suur olnud ka tänu sellele, et Eesti turule on ilmunud rohkelt spetsiaalselt naistele orienteeritud väljaandeid (kodundus-, seltskonna-, tervise- ja elustiilialased ajakirjad).

Analoogilised tendentsid ilmnevad ka raamatute lugemisel. Kui eelmisel kümnendil iseloomustas Eesti ühiskonda suur ja rahvakihiti suhteliselt ühtlaselt jaotunud kirjandushuvi, siis koos ühiskondliku murranguga on 1990. aastail raamatute lugejaskond pidevalt kahanenud ja lugemisaktiivsus vähenenud kõikides sotsiaalsetes rühmades, nii meeste kui naiste seas. Võrreldes meestega on naised aga praegugi innukamad raamatulugejad, seda just ilukirjanduse vallas (tabel 2).

Trükisõna vähemat lugemist on mõjutanud mitmed omavahel ristuvad tegurid: elektroonilise meedia jõuline pealetung (sat-TV, video, internet, arvuti(mängud), trükiväljaannete pidev kallinemine ja rahva ostujõu vähenemine. Oma osa etendab ka ühiskonnas kasvanud vajadus meelelahutuse ja lõõgastuse järele. Paljude inimeste majandusmured, sotsiaalne stress ja kasvanud elupinged vajavad maandamist, ning nagu rõhutavad Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm (1998), saab televisioon oma rohkete kommertskanalitega selle rahuldamisega paremini hakkama kui trükisõna. Lisaks tuleb see esilagu veel tasuta koju kätte.

Kuigi viimase viie aasta jooksul on Eesti inimeste elu lähedamaks läinud (vt Narusk 1999), sunnib rahapuudus endiselt veel paljusid oma tarbimissoove piirama. Näiteks raamatuid ostab uurimuse „Eesti 98“ andmeil vaid iga teine elanik (1993. aastal 71%) ja neistki piirdub enamik mõne üksiku teosega. Sealjuures mõjutab rahapuudus meestega võrreldes rohkem just naiste kultuuritarbimise ja vaba aja tavasid (joonis 2). Nii näiteks väitis 1998. aastal 79% naised ja 59% mehed, et nad olid küsitlusele eelnenud aastal pidanud sageli või mõnikord loobuma raama-

tute ostmisest ja ajakirjanduse tellimisest; sama kinnitas teatris ja kinos käimise kohta vastavalt 61% naised ja 42% mehed. Asi pole üksnes naiste üldiselt suuremas rahakitsikuses, seda eriti üksikemade, maal elavate ja muulastest naiste osas. Mehed ilmselt ei tunneta ka nii valusalt loobumiste hinda, kuna nad ei hooli lugemisest, teatris käimisest jms nii palju kui naised. Trükisõna ostmist-tellimist ei pidanud oluliseks peaaegu iga teine ja teatris-kinos käimist iga kolmas küsitletud mees, sealjuures torkavad suhteliselt ükskõkse suhtumisega asjasse eriti silma muulastest mehed.

Lugema on hakatud vähem nii ilu- kui faktikirjandust, kusjuures ilukirjandus on taandunud eriti meeste lugemisvaras: viimase viie aasta jooksul on mittelugejate osakaal kasvanud meeste seas 8%, naiste seas vaid 1% võrra. Mis puutub aga mitteilukirjanduse lugemisse, siis siin jõudsid naised meestele järele juba üleminekuperioodi algaastail, mil nende huvi teabelise lektüüri vastu kasvas eriti jõuliselt (Järve 1994).

Seega võib üldistades öelda, et naised on lugejatena mitmekülgsemad ja paindlikumad ning nende suhtumine kirjandusse on harmoonilisem kui meestel. Ilu- ja faktikirjandus on nende lugemisvaras enam tasakaalustatud; samuti loevad nad nende piires rohkem eri kirjandusliike ja žanreid, ületades kergemini n-ö sootüüpilisi žanripiire (Järve 1998, 1999). See ilmneb kõikides sotsiaalsetes rühmades, nii eestlaste kui teiste kohalike rahvaste seas.

Mis puutub koduvälisesse vaba aega, siis ka selles vallas jätkus nii mõnigi ühiskondliku murrangu alguses (nn šokiperioodil) hoo sisse saanud langustendents. Peamiselt puudutab see kinos, teatris ja levimuusikakontsertidel käimist, mida silmatorkavalt on piiratud kõikides sotsiaalsetes rühmades, nii naiste kui meeste seas. Piletid on ju kõvasti kallinenud ja paljude ostujõud kahanenud. Oma positsioone ja küllastajaskonda on paremini suutnud säilitada ühelt poolt raamatukogud, mis seni tasuta kasutatavad, ning teisalt huvitava erandina just elitaarsemad kultuuriüritused – kunstinäitused ja klassikakontserdid, mis majanduslike

piirangute ja elektroonilise massikultuuri survele on suhteliselt hästi vastu pidanud (tabel 3). Eesti naised on klassikakontsertidel ja kunstinäitustel isegi pisut enam käima hakanud.

Naised on üldiselt säilitanud oma edumaa koduvälises kultuuriaktiivsuses ja kohati seda meeste ees isegi suurendanud. Raamatukogude lugejaskond, teatri, kunstinäituste ja klassikakontsertide publik on veelgi enam feminiseerunud kui kümnendi alguses. Samal ajal on Eesti ühiskonna sotsiaal-majanduslik kihistumine süvendanud rahvuslikke, vanuselisi ja elukohast johtuvaid kultuuritarbimise erinevusi mõlema sugupoole sees. Nii näiteks on mitteeestlaste, eriti vene meeste osakaal kultuuri-

nende õlul on ka rohujuuretasandi kultuurisektor. Just naised on enamasti kohaliku vaba-haridustöö ja kultuurielu eestvedajad, kultuuriseltsides ja -ühendustes kaasalööjad, moodustades kaks kolmandikku seltside liikmeskonnast (Aarelaid & Tart 1996). Samuti on neil enam kunstilisi loovharrastusi: musitseerimise, joonistamise-maalimisega jms tegeles 1998. aastal omal käel iga neljas naine. Selles osas on Eestil palju ühist teiste Põhjamaadega, näiteks Soomega, kus kunstipublik on traditsiooniliselt olnud valdavalt naissoost ka kõrgharitud ühiskonnakihtides. Mirja Liikkanen (1999) seletab seda fenomeni sellega, et ajalooliselt on just naistel, eriti naiseliidil, olnud ühiskonnas keskne roll rahvalgustuslikus haridustöös, kul-

TABEL 3

Kultuuriasutuste ja muude meelelahutuspaikade külastamise profiilid soo lõikes, 1993–1998 (%).

Käinud küsitlusele eelnenud aastal vähemalt kord	Mehed		Naised		Kokku	
	1993	1998	1993	1998	1993	1998
Kinos	67	37	60	32	63	36
Teatris	57	36	71	51	63	44
Levimuusikakontserdil	51	42	43	38	47	40
Klassikakontserdil	15	14	19	21	18	18
Kunstinäitusel, -muuseumis	50	35	55	48	53	42
Raamatukogus	49*	40	53*	52	51*	46
Kohalikel kultuuriüritustel	**	57	**	59	**	58
Spordivõistlustel	**	46	**	24	**	34

asutuste publiku hulgas vähenenud märksa silmatorkavamalt kui nende eesti sookaaslaste osakaal.

Pisut sagedamini käivad mehed veel vaid kinos ja levimuusikakontsertidel, ja seegi on iseloomulik üksnes eesti meestele. Naiste suurem aktiivsus kunstikultuuri tarbimise vallas ilmneb enamikus arenenud riikides (vt Cushman, Veal & Zuzanek 1996; Ahlin 1993; Liikkanen *et. al.* 1995) ja Eesti pole siin erandiks, kuid meil kipuvad soolõhed meeste kahjuks paraku järjest suurenema.

Seega siis on naised Eestis peamised kultuuritarbimise järjepidevuse kandjad ja valdavalt meeste loodud institutsionaalne kultuur püsib suuresti naispubliku toel. Veelgi enam,

tuuritarbimisega liituva valgustuse, moraalinormide ja väärtushinnangute vahendamisel ning see on kandunud ühelt sugupõlvelt teisele, emadelt tütardele.

Spordivõistluste ja lõbustuspaikade (baar, restoran, ööklubi) publik on aga endiselt maskuliinne. Samas ei saa jätta märkimata, et mida noorem vanusrühm, seda väiksemad on ka selles vallas soerinevused. Nii näiteks sarnanevad alla 25-aastased lasteta naised koduvälise lõbutsemisaktiivsuse poolest märksa enam meestega kui oma keskealiste sookaaslastega.

Mis puutub teistesse, eespool mainimata harrastustesse, siis tegelevad naised paljude vaba aja veetmise viisidega kas meestega võrd-

selt (keelte õppimine, kodus muusika kuulamine, sõpradega suhtlemine) või agaramaltki (käsitöö, aiandus, ristsõnade lahendamine, kunstihobid). Ka ülejäänud tegevusliikide osas pole soolised erisused kuigi suured: näiteks vähemalt kord kuus istub vabal ajal kodus arvuti taga 29% mehi ja 21% naisi. Olulisim lahknevus seisneb meeste suuremas spordihuvis: nii tervisespordiharrastuse kui spordisündmuste jälgimise aktiivsusest jäävad naised meestele endiselt märgatavalt alla.

Koos piiride vabaks laskmise ja globaalse infoleviga on kasvanud ka vaba aja ambitsioonid – ja seda kiiremini kui enamiku Eesti inimeste võimalused nende rahuldamiseks. See peegeldub iseäranis mõlema

Kokkuvõtteks

Peamine soolise ebavõrdsuse probleem vaba aja valdkonnas on endiselt püsiv lõhe vaba aja hulgas: naistel on seda kogu elukaare vältel tunduvalt vähem kui meestel. Kuigi see ebavõrdsus pole 1990. aastatel eriti leevendunud, on noorema põlvkonna, alla 35-aastaste üksikute lasteta naiste ja meeste puhkeaja hulgas juba märgata selget võrdsustumistendentsi, mis viitab ühtlasi rollihoiakute muutumisele tänapäevasemas suunas.

Napimatele ajavarudele vaatamata on naised vaba aja kasutamisel mitmekülgsemad ja toimekamad kui mehed, seda eriti kultuuri- ja vaba aja tegevuste vallas. Paljude vaba aja tegevuste

TABEL 3 (JÄRG)

Käinud küsitlusele eelnenud aastal vähemalt kord	Mehed		Naised		Kokku	
	1993	1998	1993	1998	1993	1998
Restoranis, baaris, ööklubis õhtut veetmas, tantsupeol	56	53	37	42	45	47
Kasiinos, mänguautomaatide saalis hasartmänge mängimas	**	9	**	2	**	5

Allikas: RASI elanikkonnaküsitluste „Eesti 98“ ja „Eesti 93“ andmed; täiskasvanud elanikkond, 18-70.

* ARIKO MG 1993. a küsitluse andmed, täiskasvanud elanikkond, 18-70.

** võrdlusandmed puuduvad.

sugupoole oluliselt suurenenud soovis välismaal reisida. Paraku pole see enamiku jaoks tegelikkuses realiseerunud, sest nende osakaal, kes küsitlusele eelnenud aastal mõnes välisriigis reisil käisid, pole viimase viie aasta jooksul märkimisväärselt kasvanud. Tegelik elu oma piirangutega (seejuures on rahanappus suurem kui ajapuudus) mõjutab ootuspäraselt enam inimeste rahulolu koduvälise vaba ajaga (*resp* selle võimalustega). Siinjuures on naised meestest märksa kriitilisemad. Kõige vähem on oma koduvälise vaba ajaga rahul mitte-eestlannad, samuti naised maal ja väikelinnades, kel tihtipeale kohapeal polegi kuhugi meelt lahutama minna.

osas, kus naised veel möödunud kümnendi keskel jäid meestest maha (ajalehtede-ajakirjade ja faktikirjanduse lugemine, reisimine jm), on nad tugevamale soole järele jõudnud või möödagi läinud. Nüüdseks on peamiselt vaid telerivaatamine, sport (nii ise spordi harrastamine kui võistluste jälgimine) ja meelelahutuspaikade külastamine jäänud nendeks valdkondadeks, kus naised vähem kaasa löövad. Ja erinevused on tasandumas sealgi.

Lugejal võib tekkida küsimus, kas pole vastuolu selles, et naised vaatamata napimatele vaba aja varudele ei jää harrastuste mitmekülguses ja nendega tegelemise aktiivsuses meestest maha. Tegelikult on see vastuolu näi-

line, sest enamik neid tegevusviise, milles naised agaramad, on episoodilised ja neile kulub suhteliselt vähe aega (kord kvartalis teatris vm kultuuriüritusel käimiseks leiab tahtmise korral ikka aega). Sealjuures meeste tühikäik – telerivaatamine, regulaarne sportimine, võistluste jälgimine jms – on igapäevane või muidu sageli korduv tegevus, mis kokkuvõttes võtab palju enam aega.

Eesti naiste traditsiooniliselt suuremal kultuurihuvil on ajalooline tagamaa ning see on kooskõlas ka nende suhteliselt kõrgema haridustasemega meestega võrreldes. See on kapital, mis suudab ühtlasi kompenseerida ebasoodsate objektiivsete tegurite (elatusaseme, vanuse, elukoha jne) pidurdavat toimet millegi harrastamisele. Nii nagu enamikus postsotsialistlikes riikides, nii on ka Eestis üleminek liberaalsele turumajandusele ning kultuurihüvede, sh vaba aja ettevõtmiste pidev kallinemine kaasa toonud tõsiasja, et peaaegu igasugune kultuuritarbimine on kõvasti vähenenud. Samas on selles täiesti muutunud situatsioonis naised suutnud meestega võrreldes suhteliselt paremini kultuuri vallas aktiivseks jääda (eriti kõrgharitud spetsialistid, kelle seas on ometi palju madalalpalgalisi avaliku sektori töötajaid). Soolised vaba aja eelistused on elu jooksul omandatud, mitte sündides kaasa antud. Ühiskonnas käibivad normid, väärtushinnangud ja rollihoiakud määravad suuresti, millised huvid ja tegevused on iseloomulikud meesele ja naistele. Ent kuigi traditsioonilised rolliootused on Eesti ühiskonnas veel küllalt elujõulised ja olemasolevat soolepingut ei vaidlusta veel laiemalt kumbki osapool, võib juba selgelt näha nooremate naiste eneseteadvuse tõusu ja soolistest eelarvamustest vabanemise märke. See peegeldub ka selles, mida vaba aeg neile tähendab ja kuidas nad oma aega kasutavad – üha enam lähtuvad nad vastavate valikute tegemisel isikupärastest eelistustest, mitte rolliootuste survest.

Kirjandus

Aarelaid, A. & Tart, I. Seltsiaktiivsus seestpoolt vaadatud. Rmt: Kodanikualgatus ja seltsid Eesti

muutuval kultuurimaastikul. Koost. A. Aarelaid. Jaan Tõnissoni Instituut, Tallinn, 1996, lk 164–171.

- Ahlin, T. Kulturvanor i Norden. Cultural Activities in the Norden Countries. Statistical Reports of the Nordic Countries, 62. Köpenhamn, 1993.
- Cushman, G., Veal, A.J. & Zuzanek, J. World Leisure Participation. // Free Time in the Global Village. UK: Cab International, 1996.
- Clarke, J. & Critcher, C. Leisure and inequality. // Sociology of Leisure. E & FN SPON, London & NY, 1995, p 247–255.
- Deem, R. Feminism and leisure studies. // Sociology of Leisure. E & FN SPON, London & NY, 1995, p 256–268.
- Giddens, A. Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. CA: Stanford University Press, Stanford, 1991.
- Green, E., Hebron, S. & Woodward, D. Women's leisure today. // Sociology of Leisure. E & FN SPON, London & NY, 1995, 130–140.
- Hansson, L. Sotsiaalsed võrgustikud ja võrdsete võimaluste realiseerimine. // Jagatud õigused ja vastutus: sooline võrdõiguslikkus Eestis. Koost. M. Järve. Eesti Sotsiaalministeerium, Tallinn, 1999. Ilmumisel.
- Järve, M. Vaba aeg. // Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad aastad Eestis. Töö, kodu ja vaba aeg. Toim. A. Narusk. TAK-STAKES, Tallinn–Helsingi, 1994, lk 54–64.
- Järve, M. Lugemise levik ja kirjanduseelistused murranguajal. Infolevi ja tarbimine. Tallinna Pedagoogikaülikooli Toimetised, A 14 Humaniora, 1998, lk 9–23.
- Järve, M. Vaba aeg. // Argielu Eestis 1990ndatel aastatel. Toim. A. Narusk. TPÜ RASI, Tallinn, 1999, lk 84–99.
- Lauristin, M. & Vihalemm, P. Meediakasutus ja sotsiaalsed muutused Eestis. // Eesti inimarengu aruanne 1998. Tallinn, 1998, lk 31–37.
- Liikkanen, M. Taideyleisõpuhe ja suomalaisuus. // Elävänä Eurooppassa. Toim. P. Alasuutari & P. Ruuska. Vastapaino, Helsinki, 1999. Ilmumisel.
- Liikkanen, M. Pääkkönen, H., Toikka, A. & Hyytiäinen, P. Leisure in figures. // Leisure and cultural participation in Finland in 1981 and in 1991. Statistics Finland, Helsinki, 1995.

Narusk, A. Majanduslik olukord. // Argielu Eestis Tallinn, 1999, lk 35–42.
1990ndatel aastatel. Toim. A. Narusk. TPÜ RASI, Rojek, C. Decentring leisure. Sage, London, 1995.

Töö- ja ametialane mobiilsus ning mitteformaalsed sotsiaalsed võrgustikud

Leeni Hansson

Tallinna Pedagoogikaulikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi teadur.

On uurinud sotsiaalsete muutuste mõju perekondade elustiilile ja toimetulekstrateegiatele ning sotsiaalseid võrgustikke muutavas ühiskonnas.

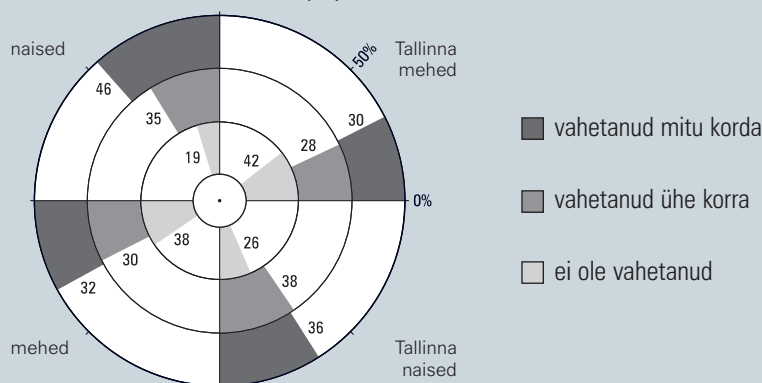
1990. aastate alguse põhjalik majanduse ümberstruktureerimine tõi paljude inimeste jaoks kaasa põhjalikke töö- ja ametialaseid muutusi. Esiteks

Kõik see sundis uut töökohta otsima ka paljusid neid inimesi, kes muidu oleksid omal vanas ametis meelsasti jätkanud. Ainuüksi aastatel 1992–1994 oli Maailmapanga andmete kohaselt („Report No. 15647-EE“) Eestis pea iga teine töötaja ühel või teisel põhjusel töökohta vahetanud.

Kohanemine tööturu kõrgele nõudmistega ja edukas toimetulek muutunud situatsioonis sõltuvad tavaliselt kaht liiki teguritest: individuaalsetest ning struktuursetest (Grand, Szulkin & Tählin 1994). Individuaalsed tegurid – sugu, vanus, haridus, kogemused, oskused jne, aga ka sotsiaalne tugivõrgustik, mis indiviidi ümbritseb – võivad muutustega kohanemist kas kergendada või olla hoopiski takistuseks. Mitmed sotsioloogilised uurimused (Eesti tööturu-uuringud

JOOIS 1

Töökohta vahetused viimase 8 aasta jooksul, töötav elanikkond vanuses 18–70 aastat (%).

Allikas: „Eesti 98“, RASI.

tekis pärast riigi taasiseseisvumist hulganisti uusi struktuure, kus vajati peamiselt noori ja haritud inimesi. Panganduse ja rahanduse ümberkorraldamine, välisinvesteeringute baasil tekkinud uued tootmisharud, teeninduse ja kaubanduse kiire areng jms tekitasid uusi ja ahvatlevaid töökohti. Nooremad, parema haridusega ning ettevõtlikumad inimesed haarasid avanenud võimalustest kiiresti kinni. Teisalt tõid ümberkorraldused majanduses kaasa paljude suurte ettevõtete ja isegi tervete tootmisharude sulgemise ja suurmajandite likvideerimise maal. Tööd jätkanud tööstusettevõteteid tabasid koondamise lained. Ümberkorraldused tõid kaasa ka selle, et paljudes valdkondades hakati nõudma hoopis paremaid ametialaseid teadmisi ja oskusi (arvutioskus, võõrkeelte valdamine jms).

1995, 1997, „Eesti 98“¹) on näidanud, et erinevate sotsiaalsete gruppide kohanemine tööturul toimunud muutustega ei ole ühtviisi edukas olnud, kusjuures olulisi erinevusi võib leida nii meeste ja naiste kui ka eri rahvusgruppide võrdlemisel.

Elanikkonnaküsitluses „Eesti 98“ esitatud töökohta vahetust puudutav küsimusteplokk hõlmas muutusi, mis olid toimunud küsitlusele eelnenud 8 aasta jooksul, seega ajavahemikus 1991–1998. Küsitlusest selgus, et töötavatest meestest oli sel perioodil töökohta vahetanud rohkem kui kaks kolmandikku, naistest pisut üle

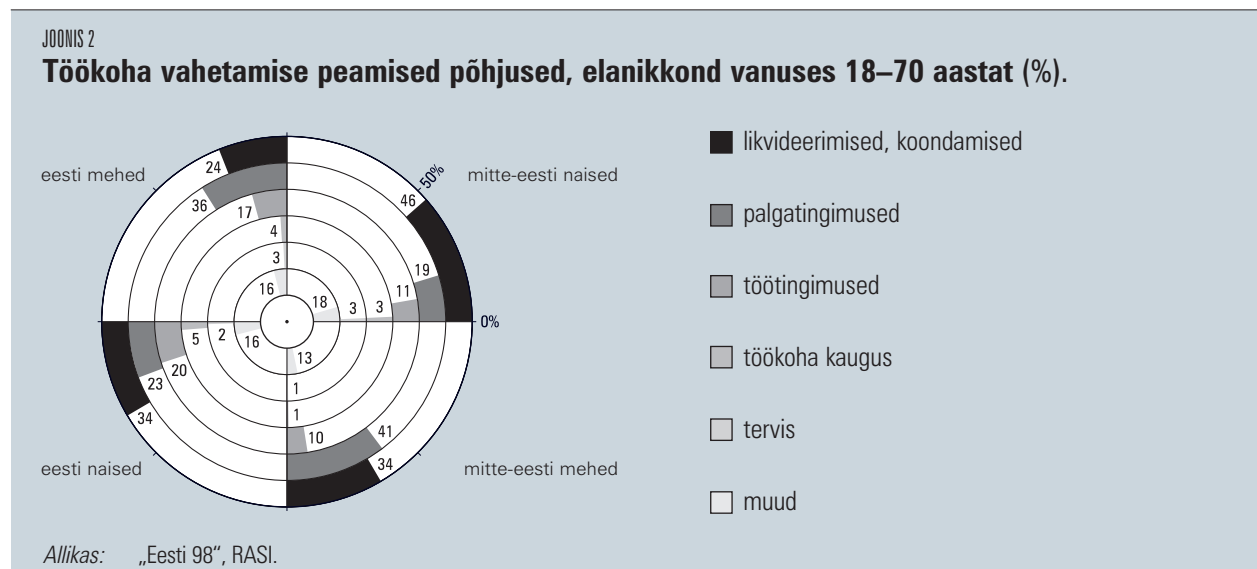
¹ TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi perekonna- ja kultuurisotsioloogia osakonna poolt 1998. aasta lõpus läbi viidud 18-70-aastast elanikkonda puudutav küsitlus (2317 respondenti).

poolte. Rohkem kui pooled meestest, kes olid nimetatud aastate jooksul töökohta vahetanud, olid teinud seda enam kui ühe korra (joonis 1).

Kuna naiste seas oli kohta vahetanute osakaal väiksem kui meeste seas, siis on naiste puhul ka viimasel töökohal töötatud aeg üldjuhul pikem kui meeste puhul. Ja seda sisuliselt kõikides majandusharudes. Nii olid alla 55-aastased mehed viimasel töökohal töötanud keskmiselt 5,7 aastat, naised 7,4 aastat (1993. aastal vastavalt 8,3 ja 9,8 aastat). Naiste hulgas oli enam ka neid, kes olid truuks jäänud koolist suunamisel saadud töökohale. Kuna Tallinnas on viimastel aastatel toimunud struktuurimuutused olnud suuremad kui mujal Eestis ning juurde on tekkinud rohkesti uusi töökohti, siis on üsna ootuspärane, et tallinlased, eriti

just sundvahetusega. Naised mainisid uue koha otsimise põhjusena tihti ka töö sobimatut iseloomu, halba töökorraldust, aga ka üleliia pingestunud suhteid töö juures (joonis 2). Maapiirkondades mainiti töökoha vahetuse põhjusena sagedasti töökoha kaugust elukohast või ebasobivat liikluskorraldust. Eriti häirib selline asi naisi.

Jooniselt 2 tuleb selgesti esile ka see fakt, et mitte-eesti naisi on viimasel aastakümnel toimunud muutused puudutanud teatud mõttes valulisemalt kui teisi sotsiaalseid gruppe. Kuna paljud neist töötasid suurtes üleliidulistes ettevõtetes (elektroonika- ja toiduainetööstuse suurettevõtted, tekstiilikombinaadid jm), mis likvideeriti või muudeti privatiseerimise käigus väikesteks tootmisüksusteks, siis on väga paljud

mehed, on töökohta vahetanud sagedamini kui teiste piirkondade inimesed.

Elanikkonnaküsitluse „Eesti 98“ põhjal võib välja tuua kolm olulisemat põhjust, mis on sundinud või ajendanud inimesi kohta vahetama. Esimesena võiks nimetada töökohtade reorganiseerimise ja personali vähendamisega seotud n-õ sundvahetusi (töökoha või asutuse likvideerimine, pankrot, koondamine jms), teiseks majanduslikest kaalutlustest, so töötasust johtuvaid vahetusi ja kolmandaks – rahulolematust töökoha, töötingimuste või tööl valitseva õhkkonnaga, eriti just alluvate ja juhtkonna vaheliste suhetega.

Kui meeste puhul oli töökoha vahetuse põhjusena kõige sagedamini märgitud palgatingimusi, siis naiste puhul oli rohkem tegemist

muulastest naised olnud sunnitud töökohta vahetama just asutuse likvideerimise ja koondamise tõttu. Samas tuleks mitte-eestlaste puhul ära märkida sedagi, et paljuräägitud keeleoskuse nõuet või õigemini riigikeele oskuse puudumist mainis töökoha vahetamise põhjusena vaid paar inimest (tegemist oli lahtise küsimusega).

Erinevaid vanusegrupe võrreldes võib märgata sundvahetuste osakaalu suurenemist vanemates vanusegruppides ja seda eriti naiste puhul. Kui 25–34-aastaste naiste puhul märkis koondamist või asutuse likvideerimist töökoha vahetuse põhjusena 28% vastanuist, siis 35–44-aastaste hulgas kasvas see protsent järsult (44%). Vanemates vanusegruppides nentis koondamist või asutuse likvideerimist töökoha

vahetamise põhjusena juba iga teine naine. Meeste puhul tekkis analoogiline hüpe hiljem: vanusegrupis 45–54 aastat (35–44-aastased – 23%, 45-54-aastased – 46%). Seega ajakirjanduses levinud väited, et naistel tekib raskusi tööturul konkureerimisel juba alates 35. eluaastast, leidsid kinnitust ka elanikkonnaküsitluses „Eesti 98”.

Töökohta ühel või teisel põhjusel vahetanud inimesed olid uue ametiposti leidmiseks kasutanud erinevaid teid, aga peamiselt oli tööd otsitud sugulaste-tuttavate, sõprade, ajalehtede, harvemini ka tööbüroode kaudu. Nagu on näidanud mitmed tööalase mobiilsuse ning sotsiaalsete võrgustike seoseid käsitlevad uurimused (Granovetter 1974; Lin & Dumin 1986; Wegener 1991; Burt 1992; Podolny & Baron 1997, etc), on

muulaste sotsiaalsete võrgustike erinevustesse, siis tuleks mitte-eestlaste puhul esmajärjekorras mainida sugulaste väiksemat (osa suguvõsast elab väljaspool Eestit) ning töökaaslaste suuremat osakaalu. Teine olulisem eripära on sõprussidemetel baseeruva võrgustikuosa erinev päritolu. Eestlaste jaoks tähendavad sõbrad enamasti endisi (üli)koolikaaslast. Kuna aga suur osa muulastest on oma erialase hariduse saanud Venemaa, Ukraina jm kõrgkoolides-tehnikumides, siis on nende sõpradeks enamasti kas praegused või endised töökaaslased. Kunagised (üli)koolikaaslased on enamasti tööl teistes endise N. Liidu piirkondades. Piiriületusprobleemid, viisarežiimid ning üsna olulise tegurina ka lennuki- ning rahvusvaheliste kaugsõidurongide piletite kallidus on muutnud Eesti muulaste kontak-

TABEL 1

Viimase töökohta saamise viis: töötav elanikkond vanuses 18–70 (%).

	eesti		mitte-eesti	
	mehed	naised	mehed	naised
sõprade ja tuttavate kaudu	45	47	55	52
lehekuulutuse kaudu	13	17	11	11
sugulaste kaudu	11	9	12	13
tööstööbüroo kaudu	1	2	4	3
koolist suunamisega	5	9	4	8
pöördus ise tööandja poole	7	7	6	7
alustas eraettevõtlust	8	2	3	1
muul viisil	10	9	5	5

Allikas: „Eesti 98”, RASI.

mitteformaalsetel sotsiaalsetel võrgustikel töö otsimisel ja leidmisel väga oluline roll. Laias laastus võib nende võrgustike puhul rääkida sugulussidemetel põhinevast osast ning indiviidi enda poolt aastate jooksul kujundatud osast, mille moodustavad kontaktid töökaaslaste, naabrite, sõprade ja teiste tuttavatega.

Mitmed eelmainitud uurimused, aga ka 1990ndate keskel Tallinnas läbi viidud uuring (Narusk & Hansson, 1999) on näidanud, et nii meeste ja naiste kui ka eestlaste ja mitte-eestlaste sotsiaalsed võrgustikud on oma koosseisult üsna erinevad. Kui naiste personaalsed võrgustikud on üldreeglinasugulastekeskised, siis meeste omad sisaldavad enam pereväliseid kontakte: sõpru, samade harrastustega tegelejaid, parteikaaslast jts. Mis puutub eestlaste ja

mitte-eestlaste sotsiaalsete võrgustike erinevustesse, siis tuleks mitte-eestlaste puhul esmajärjekorras mainida sugulaste väiksemat (osa suguvõsast elab väljaspool Eestit) ning töökaaslaste suuremat osakaalu. Teine olulisem eripära on sõprussidemetel baseeruva võrgustikuosa erinev päritolu. Eestlaste jaoks tähendavad sõbrad enamasti endisi (üli)koolikaaslast. Kuna aga suur osa muulastest on oma erialase hariduse saanud Venemaa, Ukraina jm kõrgkoolides-tehnikumides, siis on nende sõpradeks enamasti kas praegused või endised töökaaslased. Kunagised (üli)koolikaaslased on enamasti tööl teistes endise N. Liidu piirkondades. Piiriületusprobleemid, viisarežiimid ning üsna olulise tegurina ka lennuki- ning rahvusvaheliste kaugsõidurongide piletite kallidus on muutnud Eesti muulaste kontak-

tid SRÜ-s elavate sõprade ja sinna jäänud sugulastega küllaltki keeruliseks. Elanikkonnaküsitlus „Eesti 98” tõi mitteformaalsete sotsiaalsete võrgustike olulise rolli töökohtade saamisel väga selgelt välja. See ilmneb nii inimeste puhul, kes olid töökohta vahetanud omal algatusel huvitavamalt ametit või paremat palka silmas pidades, kui ka nende puhul, kes olid sunnitud uut leivateenistust otsima koondamise või asutuse likvideerimise tõttu. Samas leidis kinnitust ka eelnimetatud uurimustest selgunud fakt, et mitte kõik võrgustiku liikmed ei suuda uue töökohta otsimisel ühtviisi kasulikud olla. Elanikkonnaküsitluse andmetel saadi töökohta otsides kõige enam abi sõpradelt ja tuttavalt. Sugulaste osakaal abi osutajate seas oli oluliselt tagasihoidlikum (tabel 1)

ning sugulaste abile toetusid teistest sagedamini just väga noored inimesed. Muulaste puhul tuleb sotsiaalse võrgustiku roll uue töökoha saamisel veelgi selgemalt esile kui eestlaste puhul.

Nagu ka varasemad uurimused on näidanud (Hansson 1999), on töö saamise või karjääriredelil tõusmise seisukohast kõige olulisemad just sõprusidemed – eestlaste jaoks siis kunagised (üli)koolikaaslased (*old boys network*), mitte-eestlaste jaoks praegused või endised töökaaslased. Nagu eespool rõhutatud, on muulaste kontaktid kunagiste õpingukaaslastega sageli katkenud ning isegi kui nendega veel kirja või telefoni teel sidet peetakse, on sellistest kontaktidest Eestis elavatele mitte-eestlastele vähe kasu. Ja kuigi ka suur osa muulastest märkis, et nad on oma viimase töökoha saanud sõprade, sh

eriti Tallinnas. Lehekuulutuse kaudu töökoha saanute osakaal oli naiste hulgas suurem kui meeste seas. Samas on mitte-eestlastel töökoha leidmisel ajalehtedest vähem abi olnud kui eestlastel. Kuna suurel osal töökohtadest nõutakse praegu riigikeele valdamist, siis avaldatakse eesti-keelsetes lehtedes rohkem tööpakkumiskuulutusi kui venekeelsetes. Lihtsalt eeldatakse, et ametinõuetele vastavas ulatuses eesti keelt valdavad muulased jälgivad ka eesti lehtedes ilmutavaid tööpakkumisi. Tööstööstusest oli töökoha leidmisel abi saanud vaid väike osa küsitletutest.

Endale ise töökoha loomine, so eraettevõtluse käivitamine on olnud jõukohane suhteliselt vähesetele ning sellise sammu on eesti mehed teistest sagedamini ette võtnud. Kui võrrelda 1993. ja

TABEL 2

Vastused küsimusele „Millised võimalused arvate endal olevat uue töökoha saamisel?“, töötav elanikkond vanuses 18–70 aastat (%)

	eestlased		mitte-eestlased	
	mehed	naised	mehed	naised
head	20	9	12	7
keskmised	45	38	31	25
halvad	18	33	26	34
raske öelda	17	20	31	33

Allikas: „Eesti 98“, RASI.

(endiste) töökaaslaste abil, olid nende kaudu hangitud töökohtade puhul sageli tegemist siiski vaid ajutist laadi tööga. Eestlaste sõbrad, sh endised koolikaaslased, kes olid asunud tööle erinevates valdkondades, omasid aga paremat juurdepääsu nii töökohti puudutavale strateegilisele informatsioonile kui ka „võtmeisikutele“. Ja tulemus: nendest eesti meestest, kes viimase aasta jooksul olid töökoha sõprade abil saanud, töötas alalisel kohal 62%, muulastest meestest vaid 16% (naistest vastavalt 70% ja 41%). Ülejäänud olid ametis kas töövõtulepingu või siis lihtsalt suulise kokkuleppe alusel.

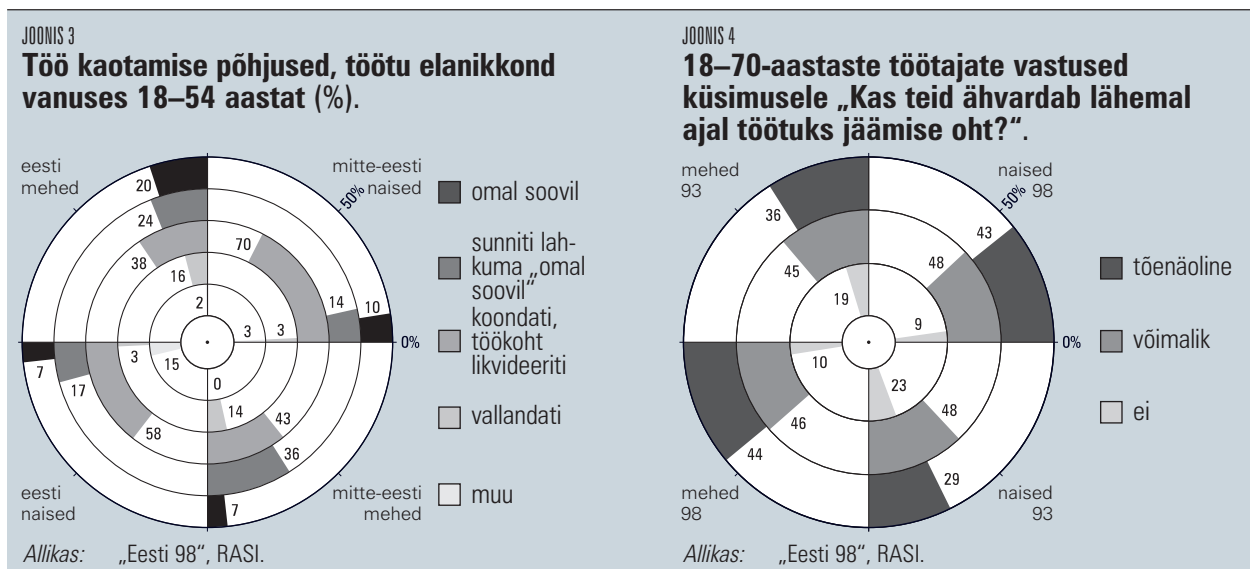
Mitteformaalsete sotsiaalsete võrgustike kõrval, mille kaudu Eestis saadakse ja vahetatakse lõviosa töökohtadest, on uute kohtade vahendamisel küllaltki oluline osa ka ajalehtedel, seda

1998. aasta elanikkonnaküsitluste andmeid, siis võib öelda, et ettevõtlusega tegelevate inimeste ring on kasvanud vähe. Samas on 1998. aastal kasvanud nende inimeste osakaal, kes väidavad, et nad on küll seda tüüpi inimesed, kellel on eeldusi ja võimeid ettevõtlusega tegelemiseks, ent nad ei ole sellest huvitatud. Vähenenud on ka nende inimeste osakaal, kes on ettevõtluse alustamise võimalust juba kaalunud või sellele tõsisemaltki mõelnud (tabel 2). Küllaltki oluline osa ettevõtlusega tegelevatest inimestest teeb seda oma põhitöö kõrvalt. Inimeste hinnangud oma sellekohastele võimetele on viimastel aastatel küll mõnevõrra paranenud, ent samas valmisolek ettevõtluse tegelikuks alustamiseks suurenenud ei ole. Ilmselt on ettevõtlust käsitleva seadustiku pidev muutumine ja bürokraa-

tiabarjäärid ühelt poolt ning stardikapitali puudumine ja maksujõuliste tarbijate nappus teiselt poolt kahandanud potentsiaalsete ettevõtjate soovi tegelda selle riskirohke valdkonnaga.

Mis puutub hoiakutesse ettevõtluse alustamise suhtes, siis vaatamata sellele, et Tallinnas peaksid eeldused ja võimalused ettevõtluseks olema suuremad kui riigi kaugemates piirkondades, ei ole erinevused Eesti elanikkonna keskmiste hinnangute ja tallinlaste hinnangute vahel kuigi suured. Ka viie viimase aasta jooksul toimunud muutused on põhiliselt samasuunalised. Suhtumine ettevõtlusse oleneb eelkõige vanusest ja haridustasemest. Suurem osa ettevõtjaid jääb vanuserühmadesse 25–34 ja 35–44, ent ka siin on erinevused meeste ja naiste hoiakutes küllaltki

jate võrdlemise teeb raskeks ametliku töjõustatistika erinev esitamine: kord on tegu registreeritud töötutega (so isikutega, kellel töötü sotsiaalse kaitse seaduse §5 alusel on õigus töötü abirahale), kord registreeritud töötü tööotsijatega. Paraku läheb töötüruametisse end töötüna või tööotsijana registreerima vaid väike osa ilma alalise ametikohata ja tööd otsivat meest-naist. Põhjusi on mitu: sobivat kohta on tööbüroode vahendusel raske saada, töötü abiraha ja muud toetused on väikesed, asjaajamine tülikas ja inimestele harjumatu, maal on tööbüroosse sõit sageli kulukas jne. Elanikkonnaküsitluse „Eesti 98” andmetel määratles end töötüna 9% 18–54-aastastest meestest ja 8% selles vanuses naistest. Piirkonniti on tööpüudus Eestis küllaltki erinev,

suured. Haridusest tingitud erinevused ilmnesid eriti selgelt meeste puhul: ettevõtlusega tegeles kõrgharidusega meestest 21%, sellest madalama haridusega meestest aga 8% (põhitegevusena vastavalt 11% ja 6%). Nende inimeste hulgast, kes oma eelmise töökoha kaotasid asutuse likvideerimise või koondamise tõttu, on iga viies kõrgharidusega mees (21%) otsustanud endale ise töökoha luua (madalama haridusega meeste hulgast vaid 6%). Samas situatsioonis naistest on otsustanud ettevõtluse kasuks vaid 3% ja seda olenemata haridustasemest.

Sugugi mitte kõik töö kaotanud inimesed ei ole endale uut leivateenistust leidnud. Ametlikult registreeriti Eestis esimesed töötü 1991. aasta mais. Töötüse määra kasvu ning eri aastate näita-

väikseim on see Tallinnas. Eriti teravalt torkab silma suur tööpüudus 45–54-aastaste maa-meeste hulgas, kellest 18% on töötü, seejuures suurem osa juba üle 6 kuu.

Töötüte iseloomustamiseks tuleb öelda, et alla 55-aastaste meeste hulgas oli suhteliselt palju neid, kes olid oma viimasest kohast ilma jäänud omal algatusel (44%). Viimaseid oli pisut enamgi kui mehi, kes olid leivateenitusest ilma jäänud kas ametikoha koondamise või asutuse likvideerimise tõttu. Ilma töötü jäänud naiste puhul olid esmas- teks põhjusteks kas koondamine või asutuse likvideerimine (62%), omal algatusel lõpetas töösuhte neljandik. Nendest, kes lahkusid justkui omal algatusel, väitsid aga kaks kolmandikku, et töösuhte lõpetamine oli vabatahtlik vaid vormiliselt –

tegelikult olid nad lihtsalt sunnitud seda ühel või teisel põhjusel tegema (joonis 3).

Mis puutub uue töökoha otsimisse, siis naised on selles osas üles näidanud suuremat agarust kui mehed: naiste hulgas oli enam neid, kes pöördusid tööbüroosse, nad osalesid sagedamini ümberõppekursustel jne. Vaid iga kümnes töötutest naistest (meestest pea iga viies) väitis, et ta polnud uue koha leidmiseks sisuliselt midagi ette võtnud.

Mil määral need inimesed, kellel praegu on küll töökoht olemas, tunnevad hirmu selle kaotamise pärast? Elanikkonnaküsitluse „Eesti 93“ andmetel pidas töötuks jäämise võimalust 5–6 aastat tagasi väga tõenäoliseks pea iga viies töötav mees ja pea iga neljas naine. Kahe elanikkonnaküsitluse vahelise ajaga oli majandus saavutanud teatud stabiilsuse ning 1998. aastaks oli nende osakaal, kes pidasid oma töökohta üsna kindlaks, kasvanud. Kartus tööta jääda suurenes aga tugevasti vanuse kasvades ja seda nii meeste kui naiste puhul.

Kui aga vaadata eraldi eestlaste ja muulaste hinnanguid võimaliku töötuks jäämise osas, siis on märgata, et mitte-eestlased on selles mõttes endiselt pessimistlikumad (joonis 4). Kui eestlastest oli pea iga teine kindel, et koha kaotus teda isiklikult lähitulevikus ei ähvarda, siis nii optimistlikult julgus tulevikku vaadata vaid kolmandik muulastest. Iseloomulik on siiski see, et viimase viie aasta jooksul olid ka inimeste hinnangud uue töökoha leidmise võimaluste osas optimistlikumaks muutunud. Samas on naiste hulgas märksa vähem neid, kes loodavad kergesti uue töökoha leida, kui selline vajadus peaks tekkima. Meeste vastavad hinnangud on roosilisemad (tabel 2).

Naiste usk headesse võimalustesse uue töökoha leidmisel on kasvanud eelkõige Tallinnas, kuid pealinnaski jäävad naiste hinnangud meeste omadest pessimistlikumaks.

Kokkuvõtteks võib öelda, et 1990. aastatel toimunud muutused tööjõu struktuuris on naisi, eriti just mitte-eesti naisi puudutanud mõnevõrra

valusamalt kui mehi. Ühelt poolt on see tingitud naiste üldiselt ebasoodsamast asendist tööturul (raskused pere ja kutsetöö ühendamisel, traditsiooniliste soorollide järgimise tava, mille kohaselt naise õlul on nii laste kui vanade eest hoolitsemine, jms), teisalt tööturu seisukohalt ebasoodsam mitteformaalsete võrgustike struktuur. Naiste personaalsed võrgustikud on üldjuhul perekesksed ega võimalda nii head juurdepääsu olulisele informatsioonile kui meeste mitmekesisema struktuuriga võrgustikud. Mitte-eesti naised on selles mõttes topeltraskustes, sest lisaks võrgustike perekonnakesksusele on nad sageli kaotanud kontaktid endiste ülikoolikaaslastega, kes eestlasi on tööturul toiminud muutustega kohanemisel eriti palju aidanud.

Kirjandus

- Burt, R. Structural holes: the social structure of competition. Cambridge MA, Harvard University Press, 1992.
- le Grand, C., Szulkin, R. & Tählin, M. Organizational structures and job rewards in Sweden. *Acta Sociologica* 37, 1994, p 231–251.
- Granovetter, M. S. Getting a job. Cambridge MA, Harvard University Press, 1974.
- Hansson, L. A study of social support networks. Estonian urban families with children and informal social networks. University of Jyväskylä, Lic. Soc. Sc. thesis, 1999.
- Lin, N. & Dumin, M. Access to occupations through social ties. *Social Networks* 8, 1986, p 365–85.
- Narusk A. & Hansson, L. Estonian families in the 1990s. // *Winners and losers*. Estonian Academy Publishers, Tallinn, 1999.
- Podolny, J. M. & Baron, J. N. Resources and relationships. // *Social networks and mobility in the workplace*. *American Sociological Review*, 62 (5), 1997, p 673–693.
- World Bank Report No 15647-EE.
- Wegener, B. Job mobility and social ties. // *Social resources, prior jobs and prestige attainment*. *American Sociological Review* 56, 1991, p 60–91.

Kutsetöö ja perekonnaelu: tasustatud ja tasustamata töö ühitamine

Anu Narusk

Tallinna Pedagoogikakooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi vanemteadur, Ph D, kultuuri- ja perekonnasotsioloogia tööühma juht. On uurinud elulaade, sotsiaalset mobiilsust, sotsiaalseid probleeme, viinud läbi perekonna ja soorollide uuringuid.

Perekonnaelu ja töö on kaks eluvaldkonda, mille kokkusobitamisel tuleb nii meestel kui ka nais-

leitakse, et mehed kogevad sagedamini tööst pereellu ja naised pereelust tööellu kanduvaid vastuolusid. Samal ajal näitavad uuringud, et nendes sotsiaalsetes kooslustes, kus valitsevad küll traditsioonilised soorolliootused, kuid nii naised kui mehed käivad enamasti tööl, tunnetavad naised nii perest tööellu kanduvaid kui ka vastupidiseid paineid meestest sagedamini. Nendes maades, kus soorollid on vähem jäigad ja rollijaotus mitmekesisem, ei täheldata enam puhtalt sugupoolest tingitud, vaid eelkõige konkreetsetest tingimustest johtuvaid erinevusi. Lisaks valitsevatele rolliootustele kuuluvad siia riigi ja indiviidi vaheline kohustuste jaotus (riiklik sotsiaal- ja perepoliitika) ning konkreetsete inimeste (mehe ja naise) väärtushinnan-

Väga suure visadusega peetakse põhjusemõttest kinni, et naisterahva ülesanne kodusolemises ja laste ilmalekandmises seisab. Tahes või tahtmata peab siin arvamisele jõudma, et niisuguse põhjusemõtte taga võistlusekartus pesitseb.

(A. H. Tammsaare, 1906)

tel paratamatult vastuolulisi nõudmisi täita. Eristatakse kolme põhilist konfliktiala: aeg, füüsiline ja vaimne koormus ning rolliootuste vastuolulisus (Greenhaus & Beutell 1985). Näiteks piirab ühele valdkonnale pühendatud aeg selle kasutamist teises, samuti kandub ühes valdkonnas tekkinud väsimus või stress üle teise. Mis puutub nendes eluvaldkondades kehtivatesse käitumisnormidesse ja -viisidesse, siis needki on pahatihti omavahel vastuolus.

Vastavalt sellele, millises kultuurikontekstis nende valdkondade omavahelisi seoseid uuritakse, saadakse ka erinevaid tulemusi. Traditsioonilisema soorollijaotusega ühiskondades, kus naised osalevad tööelus meestest vähem,

gud, toimimisviisid ning nende tegelik hõivatus mõlemas elusfääris. Nii võivadki ühel ja samal ajal eri maades tehtud uuringud anda erinevaid tulemusi.

1970. aastatel hakati nägema eri eluvaldkondade omavahelisi seoseid ning üritati loobuda nende eraldi vaatlemisest. Ometi süüdistatakse tööelu uurijaid seniajani liigses tööelule pühendumises ning töö ja pereelu seoste vaheses tähelepanu pööramises (Kinnunen 1985). 1980. aastatel valdkondadevaheliste seoste uurimine hoogustus, kuid nende vaatlemine konkreetsetes sotsiaal-kultuurilises kontekstis on veidi unarusse jäänud. Seetõttu pole haruldased erinevatest sotsiaalsetest kontekstidest väljarebitud uurimistulemuste võrdlemise

katsed, mille tulemused võrdlejad segadusse jätavad.

Et teada saada, millised on Eesti meeste ja naiste peamised probleemid kutsetöö ja perekonnaelu ühitamisel, vaatleme nende omavahelisi seoseid eri vaatenurkade alt.

1. Selgitame välja töö ja pere osa meeste ja naiste väärtushinnangutes.
2. Analüüsime meeste ja naiste palgatöö jaotamist eri peretüüpide puhul.
3. Vaatleme kodutööde ehk tasustamata töö jaotamist meeste ja naiste vahel.
4. Hindame meeste ja naiste majanduslikku toimetulekut eri peretüüpides.
5. Käsitleme nende eluvaldkondadega seotud rahuloluhinnangute vastastikust mõju.

masündmustega kursisolek (raadio, TV jt), lõbus ajaveetmine, omalooming (tehniline, kunstiline vm), hea füüsiline vorm ja selle eest hoolitsemine, vaimne enesetäiendamine, ühiskondlik tegevus, kõrge ühiskondlik positsioon, puhas, rikkumata loodus.

Meeste ja naiste esimese kümne hulka kuuluvatest väärtustest annab ülevaate tabel 1. Nagu näha, hindavad mehed ja naised põhilisi eluväärtusi küllaltki sarnaselt. Naised hindavad keskmiselt veidi kõrgemalt selliseid eluväärtusi nagu lapsed, perekond, tervis, puhas loodus, vaimne enesetäiendamine ja kultuurihuvide rahuldamine. Mehed seevastu peavad veidi tähtsamaks kui naised majanduslikku heaolu, maailmasündmuste jälgimist TV ja raadio vahendusel

TABEL 1

Meeste ja naiste väärtushinnangud: toodud on kümme tähtsaimat ja neile 5 palli süsteemis antud hinnete keskmised (5 – „väga tähtis“, ... 1 – „üldse mitte“).

MEHED		NAISED	
Tervis	4,71	Lapsed	4,90
Lapsed	4,70	Perekond	4,87
Perekond	4,70	Tervis	4,83
Puhas loodus	4,43	Puhas loodus	4,58
Majanduslik heaolu	4,32	Lähedased sõbrad	4,20
Kutsetöö	4,17	Majanduslik heaolu	4,18
Lähedased sõbrad	4,16	Kutsetöö	4,11
Maailmasündmustega kursisolek (TV, raadio vm)	3,82	Vaimne enesetäiendamine	3,82
Vaimne enesetäiendamine	3,55	Maailmasündmustega kursis olek (TV, raadio vm)	3,70
Füüsiline vorm ja selle eest hoolitsemine	3,47	Kultuurihuvide rahuldamine	3,69

Allikas: „Eesti 98“, RASI.

Perekond ja kutsetöö eluväärtustena

Elanikkonnaküsitluse „Eesti 98“¹ andmetel järjestuvad Eesti 18–70-aastaste meeste ja naiste eluväärtused küllaltki sarnaselt: esimesel kolmel kohal on lapsed, pere ja tervis. Küsitlusel olid hindamiseks välja pakutud sellised väärtused nagu lähedased sõbrad, perekond, lapsed ja nende käekäik, usk, tervis, kutsetöö, vaheldusrikas elu (uued kohad, inimesed, muljed), kultuurihuvide rahuldamine (lugemine, teatris ja kinos käimine jne), majanduslik heaolu, maail-

ning head füüsilist vormi ja selle eest hoolitsemist.

Kutsetööd tähtsustavad mehed ja naised peaaegu võrdselt. Selles osas on olukord 1990. aastate algusega võrreldes oluliselt muutunud – tollal täheldatud kutsetöö väärtustamise langus on asendunud uue tõusuga. Samal ajal on jätkunud laste, perekonna ja tervise kui peamiste eluväärtuste tähtsustamise kasv kõikides elanikkonnarühmades. „Eesti 98“ andmed näitavad, et just töötavad, abielus ja lastega inimesed hindavad ka perekonda kõige kõrgemalt (naised – 4,92, mehed – 4,82).

Vaatamata meeste ja naiste eluväärtuste sarnasusele on nende elutingimused, võimalused

¹ Küsitluse „Eesti 98“ teostasid Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi sotsioloogid 1998. aasta lõpul. Küsitlus hõlmas elanikkonda vanuses 18–70 a. Küsitleti 2317 inimest üle Eesti.

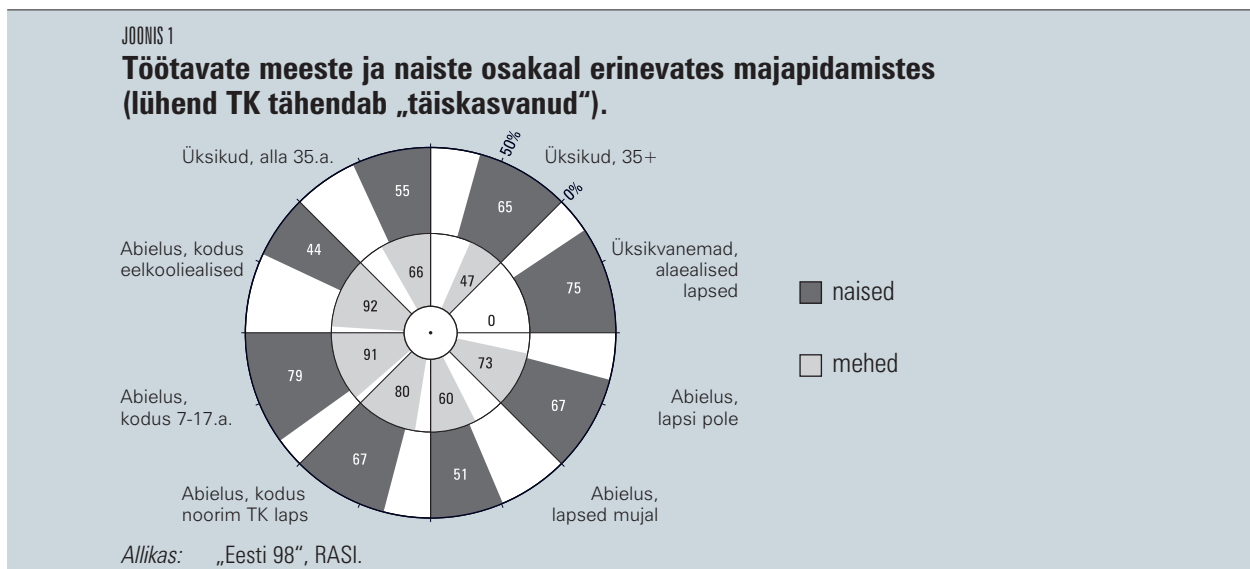
ja tegelik tööjaotus küllaltki erinevad. Vaatlemegi järgnevalt meeste ja naiste tööjaotust kutsetööl ja perekonnaelus.

Tasustatud töö jaotamine meeste ja naiste vahel eri tüüpi majapidamistes

Nõukogude perioodi iseloomustanud peaaegu 100% töövõimeliste inimeste tööhõive on langenud nii meeste kui naiste osas. Ometi on tööhõive Eestis Euroopa keskmisest suurem. Seejuures pole Eesti naised omaks võtnud mitme teise maa naiste hulgas populaarset osalise koormusega töötamise malli. Meestega ühtemoodi käiakse täispäevaga tööl. „Eesti 98“

tagavate naiste osa tunduvalt. Rahvusvaheline ajabüdzeti uurimus nimelt näitab, et naiste tööpäev koos kodutöödega on Eestis keskmiselt 10,5 tundi ja meestel 9 tundi pikk (Statistikaamet, Postimees, 9. aprill 1999). Norras on vastavad näitajad naistel 7,5 tundi ja meestel 8 tundi.

Kahe allika abil (tasustatud kutsetöö ja tasustamata kodutööd) toime tulevate naiste osa on Eestis suur ja seda ka lastega peredes. Ainult koolieelikute emad (tavaliselt lapse kolme aasta vanuseks saamiseni) töötavad kodust väljas isadest harvem (joonis 1). Kooliealiste lastega peredes töötab juba iga neljas ema viiest nii kodus kui kodust väljas. Suure on ka alaealiste lastega üksikemade

andmetel on enese või tööandja soovil osakoormusega töötajaid nii meeste kui ka naiste hulgas 16–17%. Mitmel töökohal rabeleb nii mehi kui naisi 15% tööl käijatest. Samal ajal on säilinud kaks peamist erinevust. Esiteks peetakse kodutööde tegemist eelkõige naise kohustuseks ka siis, kui naine mehega ühtemoodi kodust väljas tööl käib. Teiseks, ehkki tööd tehakse ühtemoodi, on naiste keskmine palk meeste omast madalam ja meeste osa perekonna sissetulekute kindlustamisel seetõttu tavaliselt suurem (Narusk 1998).

Kui aga peale palgatöö ka tasustamata kodutööde tegemine rahalisse väärtusse ümber hinnata, suureneb pere peamise sissetuleku

tööhõive: sisuliselt töötavad kõik üle 3-aastaste laste emad.

Kodutööd ja nende jaotus töötavate vanemate vahel

Kõige harvem jaotatakse kodutööd töötava isa ja ema vahel võrdselt siis, kui neid töid kõige rohkem on, st alaealiste lastega peredes. Võrdsemalt tehakse neid peredes, kus lapsi pole või on lapsed juba kodust lahkunud. Seega võrdsustuvad kodutööd eelkõige siis, kui naine saab võimaluse vähem kodus toimetada.

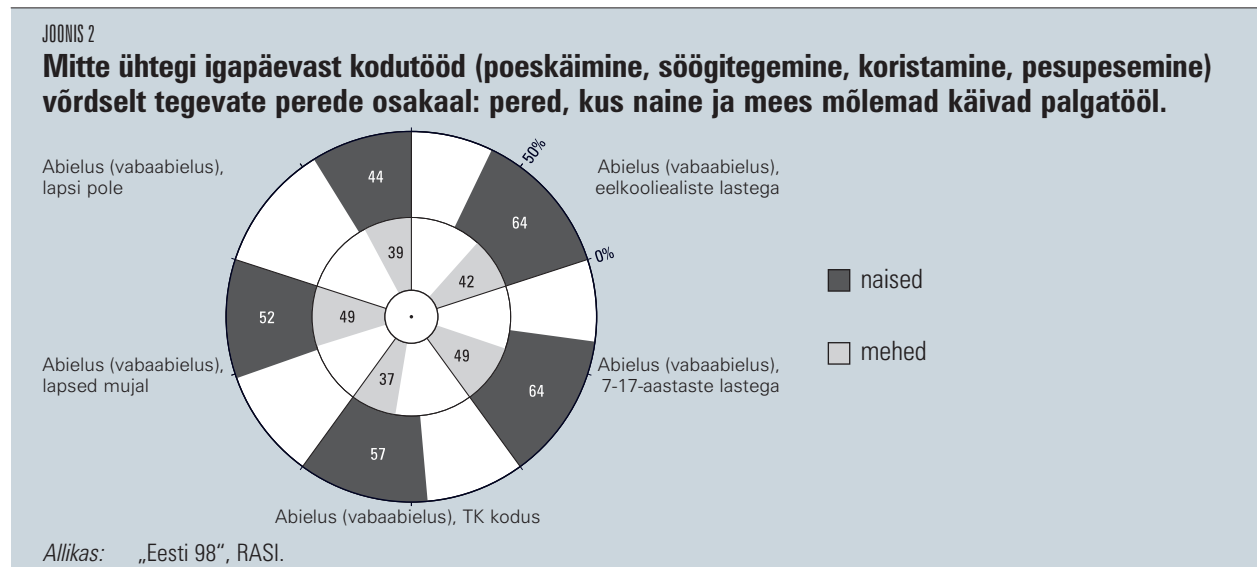
Meeste hinnangud kodutööde jaotusele on seejuures naiste omadest optimistlikumad. Näiteks kui vaatluse alla võtta poeskäimine,

söögitgemine, koristamine ja pesupesemine, siis on naised mis tahes tüüpi peres meestest sagedamini veendunud, et neid töid nende kodus võrdselt ei tehta (joonis 2). See, et kõige vähem kodus võrdselt toimetavaid elukaaslast on alaealiste lastega peredes, ilmneb ka isade vastustest.

Omaette küsimuseks kerkib kodutööde jaotuse hindamisel see, kui palju sõltuvad kodutööde jaotamise hinnangud meeste ja naiste hoiakutest selle tööjaotuse suhtes. Kuna mehed on selles osas üldiselt traditsioonilistest vaadetest, siis peavad nemad ise oma osa ka suuremaks kui nende naised. Samamoodi erinevad rohkem ja vähem traditsioonilistest vaadetest naiste arvamused mehe tööpanust

jää ka tülid ning rahulolematust tulemata. Tulevaste noorte perede suhtes on prognoosid seetõttu eriti halvad. Kui ikka noortest, alla 35-aastastest vallalistest meestest 28% ja naistest ainult 7% pooldab traditsioonilist kodutööde jaotust, siis on raske nende toimetuste pärast tekkivatest lahkkelidest hoiduda.

Kuna avalik arvamus on ülekaalukalt traditsioonilise rollijaotuse poolt ning ühiskonnas pole puhkenud meeste ja naiste konstruktiivset dialoogi nendel teemadel, siis kandub see probleem indiviidi (perekonna) tasandile ja igaüks peab sellele ise lahenduse leidma. Sotsiaalset probleemi indiviidi tasandil lahendada pole võimalik, aga mitmesuguseid individuaalseid

hinnates: egalitaarse hoiakuga naiste meelest teevad nende mehed kodus rohkem ära. Vanemate abielupaaride puhul, kus mõlemal on traditsiooniline hoiak („naisele peaksid jääma naistetööd ja mehele meestetööd”), võib naine mehe osa sageli ka üle hinnata. Samas võivad tunduvalt enamate ootustega noored naised mehe niisama suurt panust sageli alahinnata (joonis 3).

Teisalt näitavad uuringud sedagi, et kui abikaasad on kodutööde jaotamise osas ühel meelel ja peavad olemasolevat jaotust õiglaseks (ükskõik kui palju siis kumbki ka ei tee), siis on mõlemad ka pereeluga rohkem rahul. Kui aga meeste ja naiste arvamused selles osas liiga palju lahku lähevad, siis ei

kohanemisviise saab selles olukorras kasutada küll.

Samas võib avaliku arvamuse suhtelisele konservatiivsusele vaatamata näha, et tegelikult elus jaotatakse kohustusi meeste ja naiste vahel aina võrdsemalt. 1990. aastate alguses püstitati koos Eesti riigi taasiseseisvumisega loosung naiste koju tagasi pöördumise kohta ja see leidis vastukaja paljudes peredes. Tegelikult tähendas see selliste perede osakaalu suurenemist, kus kodutööd tegevat naine kas põhiliselt või päris üksi. „Eesti 98” andmetel pole selliste perede osakaal enam kasvanud. Vastukaaluks on suurenenud hoopis nende kodude hulk, kus ühte või teist põhilist argitööd nii mehe kui naise arvates võrdselt jaotatakse.

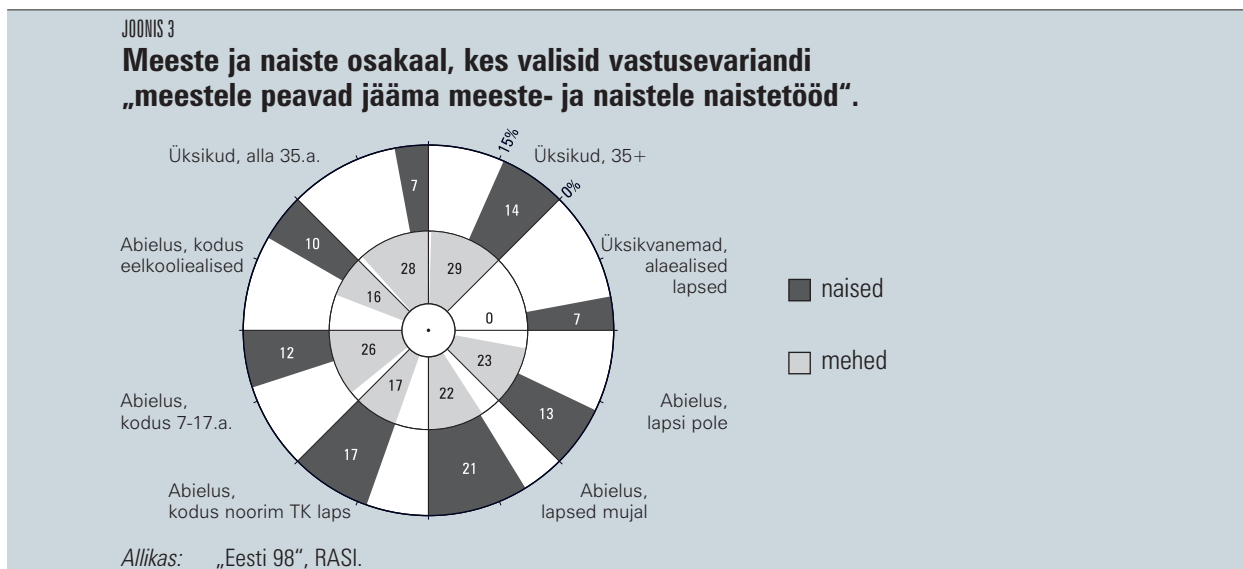
Majanduslik toimetulek eri tüüpi peredes

Meeste ja naiste jagunemist eri tüüpi majapidamistesse ja peredesse iseloomustavad joonised 4 ja 5. Nagu eespool näha võis, määrab laste olemasolu emade elu- ja töötingimusi rohkem kui isadel. Laste olemasolust, nende vanusest ja arvust sõltub suuresti nii naise tööl käimine, kodune koormus kui ka tema sissetulek.

Erinevalt nõukogude perioodist, mil ühekahe või isegi kolme lapse olemasolu ei muutnud kuigivõrd pere majandusliku toimetuleku võimet, on 1990. aastate Eestis otsustavaks mõjuteguriks juba ühegi lapse omamine. Mis puutub

Perekonnaelu ja kutsetöö vastastikune mõju: rahuloluhinnangud

Nagu elanikkonnaküsitlused näitavad, on mehed ja naised üldiselt oma eluga ühtmoodi rahul või rahulolematud. Eluga rahulolu on viimase viie aasta jooksul veidi kasvanud (ulatuses naistel keskmise hindeni 3,38 ja meestel 3,30-ni 5 palli süsteemis). Ka tööga on töötavad naised ja mehed peaaegu ühtmoodi rahul (naised 3,75, mehed 3,70). Seevastu perekonnaeluga on (vaba)abielus naised meestest tunduvalt vähem rahul (meeste hinnang pereelule 4,10 ja emotsionaalsetele suhetele 4,01, naistel vastavalt 3,87 ja 3,74). Eriti ei rahulda naised seega emotsionaalsed suhted abikaasaga. Samas on nii pereelu kui ka tööga

sissetulekusse pereliikme kohta, siis kõige lähedamalt elavad lasteta (vaba)abielus naised ja üksikud, alla 35-aastased mehed. Kõige kurvas seisus on üksikemad. Meestest peavad kõige hoolikamalt sente lugema alaealiste laste isad.

Samasuguse pildi saab meeste ja naiste endi poolt oma majanduslikule olukorrale antud subjektiivsetest hinnangute alusel. Kõige lähedamalt elavad alla 35-aastased üksikud mehed, kellest pooled kinnitavad, et sissetulekud piiravad neid vaid suuremate ostude tegemisel. Neile järgnevad (vaba)abielus väikeste laste isad ja (vaba)abielus ilma lasteta naised, kellest 42–43% usub end suhteliselt lähedalt elavat (joonis 6).

seotud rahulolu nii meestel kui ka naistel omavahel seotud ja seda seost mõjutavad ka ülejäänud eluvaldkonnad.

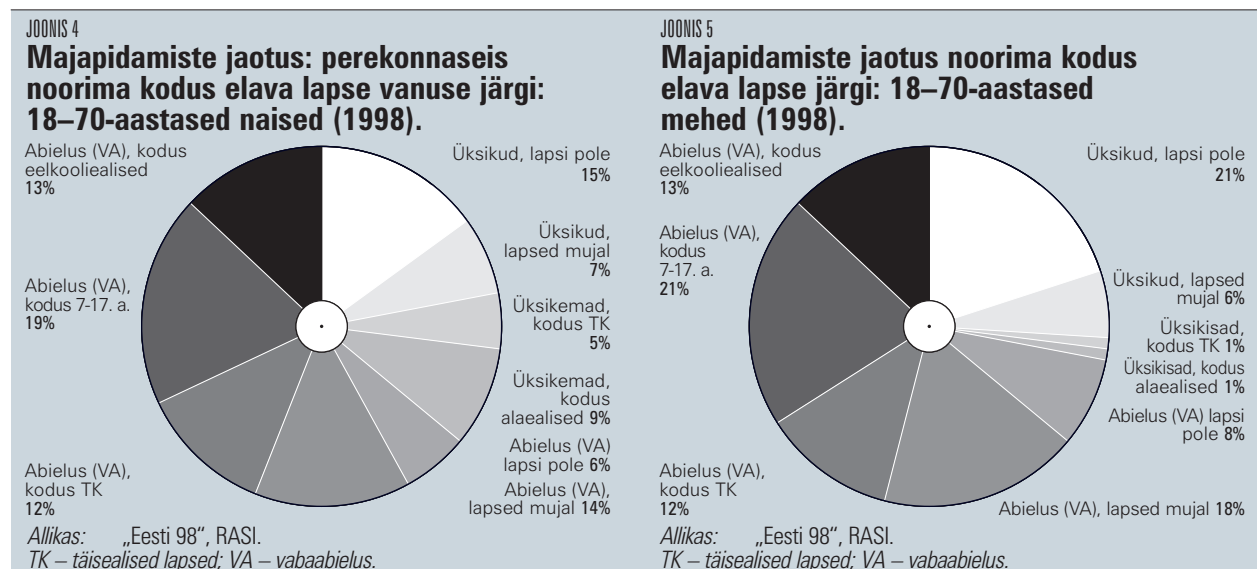
Eestis kinnitab perekonnaelu ja tööelu seoste uurimine (Narusk 1988, 1991, 1994) nn rahuloluratta olemasolu: nii meeste kui ka naiste rahulolu ühe eluvaldkonnaga on otseses ja statistiliselt usaldusväärses korrelatiivses seoses nende rahuloluga teistes eluvaldkondades. Kui vaadelda eraldi neid, kes ise töötavad ja kellel on perekond (ametlik või mitteametlik abikaasa ja alaealised lapsed), siis näeme, et ka „Eesti 98“ andmed toetavad neid uurimistulemusi.

Meeste ja naiste subjektiivsete rahuloluhinnangute alusel saab hinnata seda, mil

määral nad tunnetavad töö ja kodu ühendamisel tekkivaid raskusi elu eri etappidel. Praeguses Eestis peegelduvad need raskused ilmekalt just tõsiasi, et töötavate emade rahulolu pereeluga kahaneb paralleelselt laste vanuse kasvamisega. Koolieelikute emade keskmine rahuloluhinnang pereelule on isade omaga võrdne. Teismeliste lastega peredes on emad isadest pessimistlikumalt häälestatud ja kõige vähem on naised pereeluga rahul nendes peredes, kus noorim laps on juba täiskasvanuks saanud. Naiste rahulolu koduste suhetega hakkab jälle kasvama pärast laste kodust lahkumist (kui pere ikka selle ajani koos on suutnud püsida). Kui rahulolu pereeluga väheneb, siis rahulolu tööga kasvab. Naised

eelkõige kompensatsiooni otsimisega teisest elualdkonnast. Sellist kompensatsiooni otsimist peetakse nendes ühiskondades, kus abielus naised peamiselt kodule pühenduvad ja tööl ei käi või teevad seda vähem ja sageli osapäevatööna, rohkem meestele iseloomulikuks (Lambert 1990).

Eeltoodu alusel saab teha kokkuvõtte, et Eestis, kus 1990. aastate lõpus valitsevad traditsioonilised rolliootused ning kus meeste ja naiste ebavõrdseid võimalusi, õigusi ja kohustusi sotsiaalseks probleemiks ei peeta, püüab enamik mehi-naisi end kutsetöö ja perekonnaelu kokkusobitamisel kehtivate käitumisnormidega kohandada. Naised lepivad tööl käies madalama palgaga ja „naisteametitega“, mehed aga

ongi tööga rohkem rahul, kui lapsed on suuremad. Meestel on kõik vastupidi: mida vanemad lapsed on, seda enam pereelu neid rahuldab. Samal ajal nende tööga rahulolu laste vanusest ei sõltu.

Selles vallas on emade ja isade vahel veel teinegi erinevus. Nimelt on isad-emad pereeluga ühtmoodi rahul vaid väikeste lastega peredes, edaspidi on asjade seis kodus meeste arvates pidevalt hoopis roosilisem. Tööga aga, millega samuti väikeste lastega peredes veel ühtmoodi rahul ollakse, on emad laste suuremaks kasvades isadest rohkem rahul. Kuna naiste töö sellel eluetapil, kui lapsed on teismelised, oluliselt ei muutu – ei tõuse palk ega anna keegi otsustamisõigust juurde –, siis on siin ilmselt tegemist

peavad kodutöodes osalemist naise abistamiseks. Nii teevadki nad kodus naisest tunduvalt vähem, eriti lastega peredes. Sellise aja nõudeid ignoreeriva tööjaotuse tegelik tagajärg on eelkõige naiste aina suurem rahulolematuse. Viimasega kaasnevad peretülid ja ka lahutused, mis kokkuvõttes ka meeste rahulolu mõjutab. Rääkimata kodus valitseva atmosfääri, sealhulgas vanemate ja laste vaheliste suhete rikumisest, mis laste kasvatamisel muidugi kasuks ei tule.

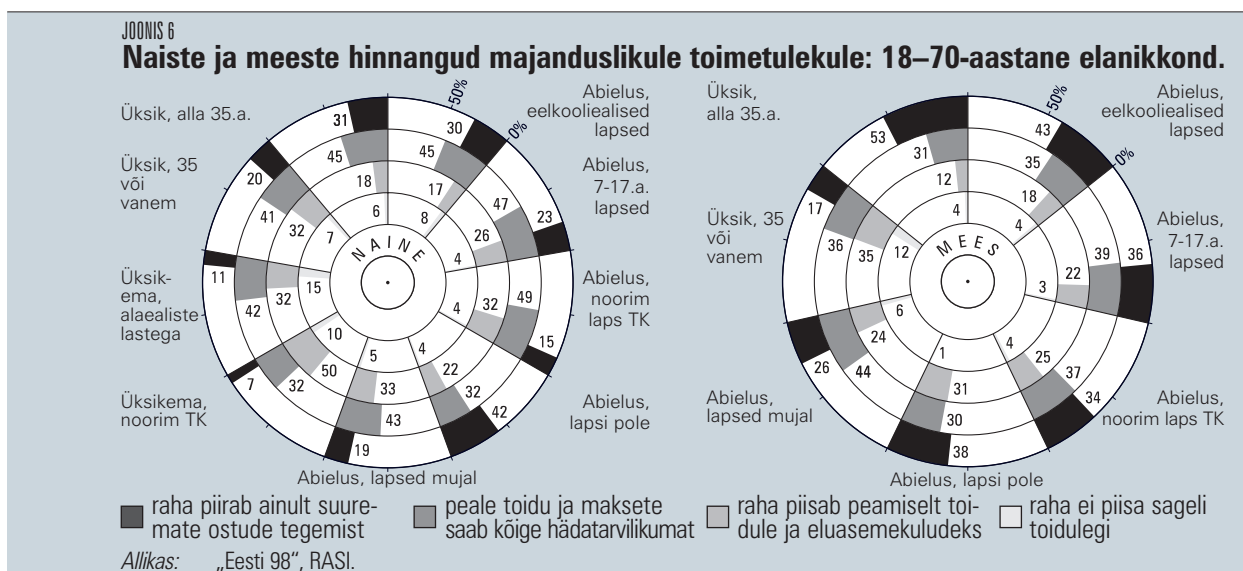
Rahulolematuse, pingeline töö tööl ja kodus mõjuvad halvasti ka naiste tervisele. Nii pole midagi imestada, kui küsitlused „Eesti 93“ ja „Eesti 98“ näitasid, et Eesti naised on rohkem stressis kui mehed, seda eelkõige alaealiste

lastega peredes. Põhjuseks on naiste palga- ja kodutöö suurem koormus, eelkõige viimase ebaõiglane jaotus, mida naised üha enam tunnetama on hakanud. Säärast asjade seisu soodustab ka traditsioonilisi rolliootusi toetav riiklik perepoliitika, mis samuti lastega naiste olukorda vähe arvestab. Seetõttu ongi asjade seis selline, et kui võrrelda Eesti naiste elu Soome sookaaslaste omaga, on tulemused Eesti naiste kahjuks (Narusk & Kandolin 1998). Nii on Eestis naiste stressitase kõrgem kui Soomes, samuti sõltub tööl käivate soomlaste stress vähem laste olemasolust perekonnas. See viimane kantakse õigustatult Soome riigi „naisesõbralikuma“ sotsiaal- ja perepoliitika arvele.

del teemadel välditakse ning võrdset õiguste ja kohustuste jaotust meeste ja naiste vahel tarvilikuks ei peeta. Omavahel seotud eluvaldkondade kunstliku eraldamise ja meestele-naistele jäikade soorollide pealesurumise tõttu kaotab kogu ühiskond, kuna need mehed ja naised, kes sooviksid oma kohustusi täita ja võimeid rakendada võrdselt mõlemas eluvaldkonnas, ei saa seda teha.

Kirjandus

Greenhaus, J. H. & Beutell, N. J. Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 1985, 10, p 76–88.

Meie haridussüsteem, massimeedia ja ühiskondlik arvamus soosib üksmeelselt vananenud ja aja nõudeid ignoreerivat jäika rollijaotust. Meeste ja naiste võimaluste, õiguste ja kohustuste ebavõrdset jaotust probleemiks ei peeta ning selle üle avalikult ei diskuteerita. Nii polegi noortel naistel, kes samaealiste meestega võrdselt hindavad head haridust, huvitavat tööd ning tööalast või poliitilist karjääri, sageli muud võimalust kui oma pere loomine edasi lükata. Sel juhul aga hakkavad süvenema individualistlikud väärtushinnangud ja nii ei soovi sageli enam ka noored naised pere loomise korral oma perekondlikke kohustusi kanda.

Olukorrale pole võimalik lahendust leida seni, kuni konstruktiivset avalikku arutelu nen-

Kinnunen, U., Loikanen E., Mauno, S. Työn ja perheen vuorovaikutus. // Ongelmien yleisyys, syyt ja seuraukset. Jyväskylän Yliopiston Perhetutkimusyksikön Julkaisu 5. Jyväskylä, 1995.

Lambert, S. J. Processes linking work and family. // A critical review and research agenda. *Human Relations*, 1990, 43, p 239–257.

Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad aastad Eestis. // Töö, kodu ja vaba aeg. Toim. Narusk, A. TAK/STAKES, Tallinn–Helsingi, 1994.

Narusk, A. Sugupoolte erinevad võimalused, õigused ja kohustused. // *Inimõigused Eestis*. Toim. Narusk, A. & K. Mänd). UNDP, Tallinn, 1998, lk 41–53.

Narusk, A. Transmission of drinking habits within the family. *Contemporary Drug Problems*. Winter, 1991, p 645–671.

Narusk, A. & Kandolin, I. Social well-being and gender: post-soviet Estonia and the welfare state

Finland. Scandinavian Journal of Social Welfare, 1997, 6.

Mehed ja naised tööturul: palgasuhted

Rein Võormann

Tallinna Pedagoogikaulikooli Rahvusvaheliste
ja Sotsiaaluuringute Instituudi vanemteadur, Ph D,
sotsiaalse stratifikatsiooni töörühma juht.
On uurinud soolist segregatsiooni ja põlvkondade eluteid.

Meeste ja naiste suhted tööturul on üsnagi mahukas valdkond. Käesolevas artiklis vaadeldakse erinevusisarnasusi meeste ja naiste majanduslikus staatuses, hõivatuses töö- ja ametialade kaupa ning sisse-

aasta rahvaloenduse andmeil tööealisest elanikkonnast (15–59-aastased mehed ja 15–54-aastased naised) hõivatud 86,1%, seejuures 87,3% meestest ja 84,9% naistest. Hõivatutest omakorda veidi üle poole (52%) moodustasid naised.

Muutused tööturul on puudutanud nii naisi kui ka mehi (käesolevas ülevaates on vaatluse all inimesed vanuses 15–69 eluaastat). Tööjõu-uuringutes, mis tagasiivaateliselt alustasid muutuste fikseerimist aastast 1989, eristati rahvastiku majanduslikus staatuses kolme seisundit:

1. tööl käivad inimesed;
 2. töökohta otsivad inimesed;
 3. inimesed, kes ei käi tööl ega otsi ka töökohta.
- Esimest kahte gruppi võib nimetada aktiivseks, kolmandat aga passiivseks (mitteaktiivseks).

Nagu juba eespool tähendatud, tarvitavad vabrikandid väga hea meelega naisterahvaid odavaks tööjõuks, niipalju kui seadus seda lubab, ja sellekohased seadused annavad selles asjas õige avarad õigused.

(A. H. Tammsaare, 1906)

tulekutes. Eestis on selle problemaatikaga tegeldud alles viimased kümmekond aastat. Nõukogude perioodil oli ametlik seisukoht, et mehed ja naised on võrdsed ning seepärast ei ole ka midagi uurida. Puudus ka vastav statistiline materjal. Nüüd on olukord muutumas, on välja kujunemas tööturul soolisi erisusi analüüsida võimaldav igati põhjalik andmestik, näiteks tänu Eesti Statistikaameti egiidi all läbi viidavatele tööjõu-uuringutele (ETU 95 ja ETU 97; Eamets, Pettai jt. 1997; Pettai, Sõstra 1998).

Meeste ja naiste majanduslik staatus

Eesti elanikkonna tööhõive on viimastel aastakümnetel olnud suur, kusjuures erinevused meeste ja naiste tööhõives on olnud väikesed. Nii oli 1989.

Viimase kümne aasta jooksul on tööhõive vähenenud, töökohta otsivate ja nn mitteaktiivsete inimeste hulk aga kasvanud.

Tööjõus osalemise määr

Võrreldes ülalnimetatud kolme grupi osakaalusid 15–69-aastaste meeste ja naiste seas, ilmneb, et juba 1989. aastal oli tööjõus osalemise määr (so kõigi hõivatute ja töötute summa võrreldes kogu tööealise rahvastikuga) meeste hulgas tunduvalt kõrgem kui naistel. Sealt alates on nii meeste kui ka naiste hulgas vähenenud aktiivsete ja kasvanud passiivsete inimeste osakaal.

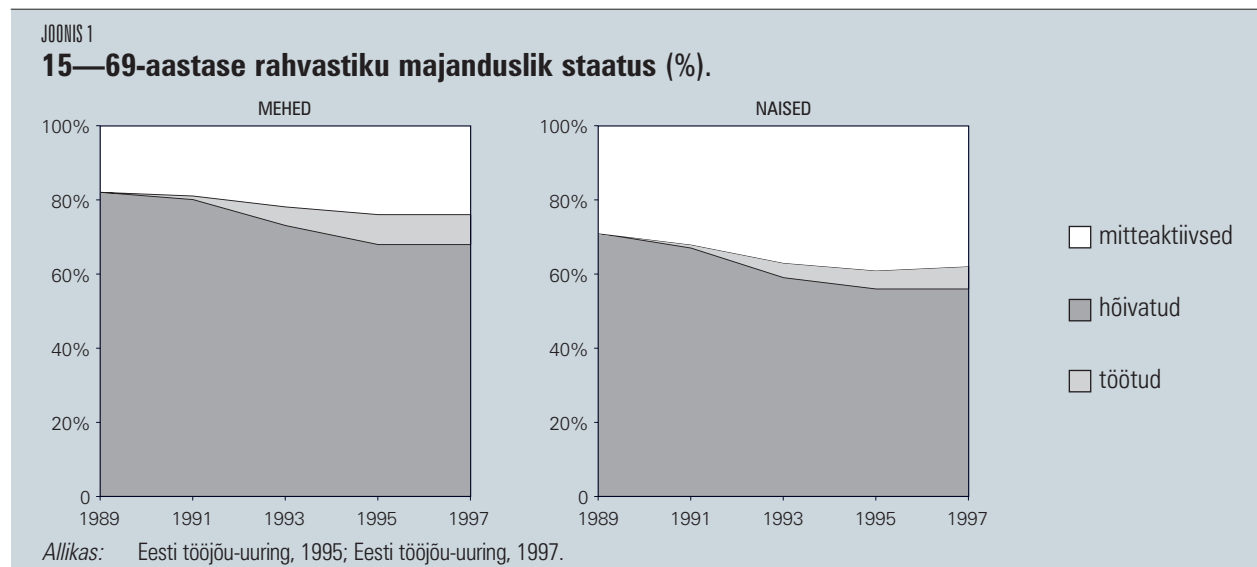
1990. aastail on naiste tööjõus osalemise määr kahanenud mõnevõrra kiiremini kui meestel:

kui 1989. aastal oli 15–69-aastaste naiste töäjõus osalemise määr 71% ja meestel 82%, siis 1997. aastal olid vastavad näitajad 62% ja 76%. Lähem analüüs näitab, et töäjõus osalemise määr vähenes eelkõige vanemaaliste koju jäämise tõttu, kusjuures suurem langus naiste hulgas on tingitud just sellest, et pensioniealiste majanduslikult aktiivsete naiste arv kahanes rohkem kui selliste meeste arv. Teiseks algas seoses suurettevõtete sulgemisega ulatuslik koondamine, mis puudutas esialgu rohkem naisi. Kaotanud senise töö, jäid nad tihtipeale üldse leivateenistusest ilma. Naiste hulgas oli eriti järsk majandusliku aktiivsuse langus täheldatav 1990. aastate alguses, meeste puhul aga jagunes see märksa ühtlasemalt kui vaadeldavale perioodile.

Tööhõive

Meeste ja naiste tööhõive määr (st hõivatute osatähtsus tööealises elanikkonnas) on erinev – meeste hõivatus on tunduvalt suurem. 1997. aastal oli meeste tööhõive määr 67,6%, naistel aga 56,0%. Samas tuleb märkida, et nii meeste kui naiste tööhõive määr on selges sõltuvuses vanusest.

Kuni 34-aastaste naiste tööhõive määr jääb oluliselt maha samas vanuses meeste omast ning on ilmselt seotud naise rolliga perekonnas. Laste sünnitamine tingib paratamatult lühemaks või pikemaks ajaks töölt eemale jäämise. Ka väikelapse eest hoolitsemine on Eestis traditsiooniliselt peamiselt naise kanda. 35–54-aastaste grupis on

Noorte naiste töölt eemaletõmbumist aastakümnevahetusel on seletatud nii sunnitud lahkumisega kui ka sündimuse kasvu ja lapsehoolduspuhkuse pikenemisega, mille järel päris paljud naised ei tulnud tööle tagasi. Sellist töölt kõrvalejäämist võib seletada ka osa naiste sooviga pöörduda tagasi traditsiooniliste soorollide juurde, mille kohaselt mees on peres leivateenija ja naine kodu ning laste eest hoolitseja. Muutunud ühiskondlik situatsioon pakkus selleks ka võimalusi (Anderson, Vöormann 1996).

Majanduslike ümberkorralduste perioodil on eriti haavatavaks grupiks osutunud maanaised, kelle hulgast väga palju jäid ilma tööta. Neid tabas see saatus märksa kiiremini ja suuremas ulatuses kui maamehi ja linnanaisi.

meeste ja naiste tööhõive määr enam-vähem võrdne, olles üldse kõige kõrgemal tasemel (~83–85%). Kõige vanemas grupis jääb aga naiste tööhõive jällegi oluliselt (1,5–2 korda) meeste omale alla. Põhjusi on üsna mitu: naiste pensioniiga on esialgu madalam, ka on neil sellises vanuses raske tööd saada.

Kui naiste töäjõus osalemise määr vähenes meestega võrreldes selgelt rohkem, siis tööhõive määra kahanemine on mõlemal grupil enam-vähem võrdne: 1989. aastal oli meeste tööhõive määr 82,1% ja 1997. aastal 67,6% (vähenemine seega 14,5%). Naistel olid vastavad arvud 71,3% ja 56,0% (vähenemine 15,3%). Tööhõive kahanemises võib eristada küllalt selget murdepunkti, aastaid 1992–1993.

Eesti majanduse otsustava ümberstruktureerimise algus tõi kaasa murrangu ka tööturul. Kui 1991. aastal oli tööhõive määr meeste hulgas 80,5% ja naiste seas 66,6%, siis kolm aastat hiljem olid need näitajad vastavalt 72,2% ja 58,0%. Seega toimus väga lühikese ajaga oluline tagasimineku mõlemas soogrupis.

Kogu siirdeperioodi jooksul oli tööhõive maal väiksem kui linnas. Maanaistest käis 1997. aastal tööl vaid 45,5%. Samuti tuleb rõhutada, et meeste ja naiste tööga hõivatuses on maal suuremad erinevused kui linnas.

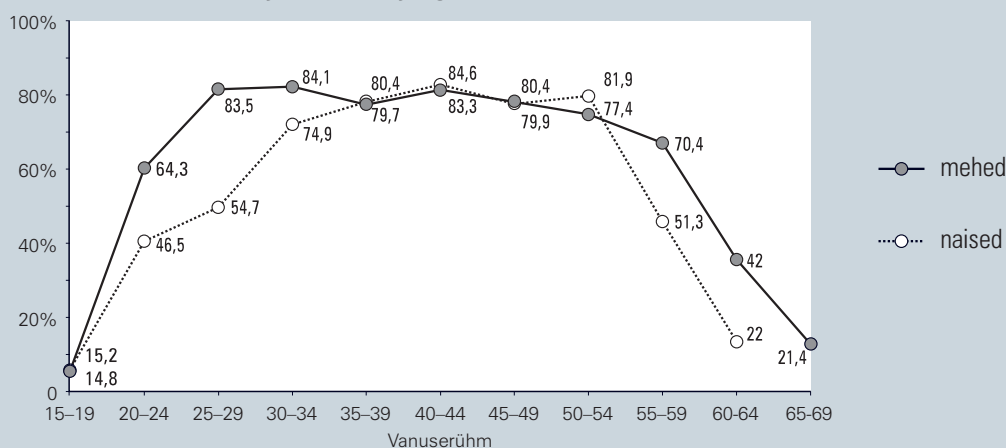
Majanduse ümberstruktureerimine ja töökohtade vähenemine tõi tööhõives kaasa veel ühe nähtuse süvenemise: üha rohkem inimesi läks üle osaaajaga tööle. See on omasem naistele, kes

samavanuste naistega rohkem täiskohaga, neil oli pikaajaline tööleping. Noori naisi oli aga meestest enam tööl osalise tööpäevaga või siis oli neil ajutine/lepinguline töö.

Üldiselt on Eestis tegemist palgatöötajate ühiskonnaga. Mehed on ettevõtluses olnud märksa agaramad kui naised. 1997. aastal oli meeste hulgas ettevõtjaid 9,1%, naiste hulgas vaid 3,0%, kusjuures see suhe ei ole viimase kümnendi jooksul sisuliselt muutunud. Kõige ettevõtlikumad on 25–45-aastased mehed ja naised. Just selles vanusegrupis on ettevõtjate osakaal kõige suurem. Ka tegevusvaldkonnad on nii mees- kui naised ettevõtjatel küllalt sarnased. Ettevõtlusvõimalusi on eelkõige põllumajanduses ja kaubanduses. Meestel järgnevad nimetatutele

JONNIS 2

Tööhõive määr soo ja vanuse järgi, II kvartal 1997.a. (%)

Allikas: Eesti tööjõu-uuring, 1997.

moodustavad kõigist osaaajaga töötajatest umbkaudu kaks kolmandikku. Teatud inimeste jaoks oli osaaajaga tööle asumine paratamatus, teistele aga vaba valik. Viimaste hulka kuulusid eelkõige pensionärid (sooviga säilitada täispension) ja noored (töö ja õpingute ühildamine). Longituduuringu „Põlvkonna eluteed“¹ andmed võimaldavad iseloomustada osaaajaga töötamist majandusreformide algusaastail. Need andmed näitavad, et noored mehed töötasid võrreldes

tööstus ja ehitus, naistel aga toitlustus ja tööstus.

Ettevõtlusega tegelemine sõltub suures osas sellest, kas inimesel on piisavalt eneseusku ja vastav positiivne hoiak. Mitmed uuringud on näidanud, et naistel on vähem enesekindlust ja usku oma ärivõimesse. Seega tuleks just naisi enam julgustada omal käel ettevõtlust alustama. Esimesed sammud selles suunas on naiskoolituskeskustes juba tehtud.

Töötus

1980.–1990. aastate vahetusel, so muutuste algperioodil, oli tööpuudus Eestis veel suhteliselt tundmatu nähtus. Esimene valitsuse määrus, mis

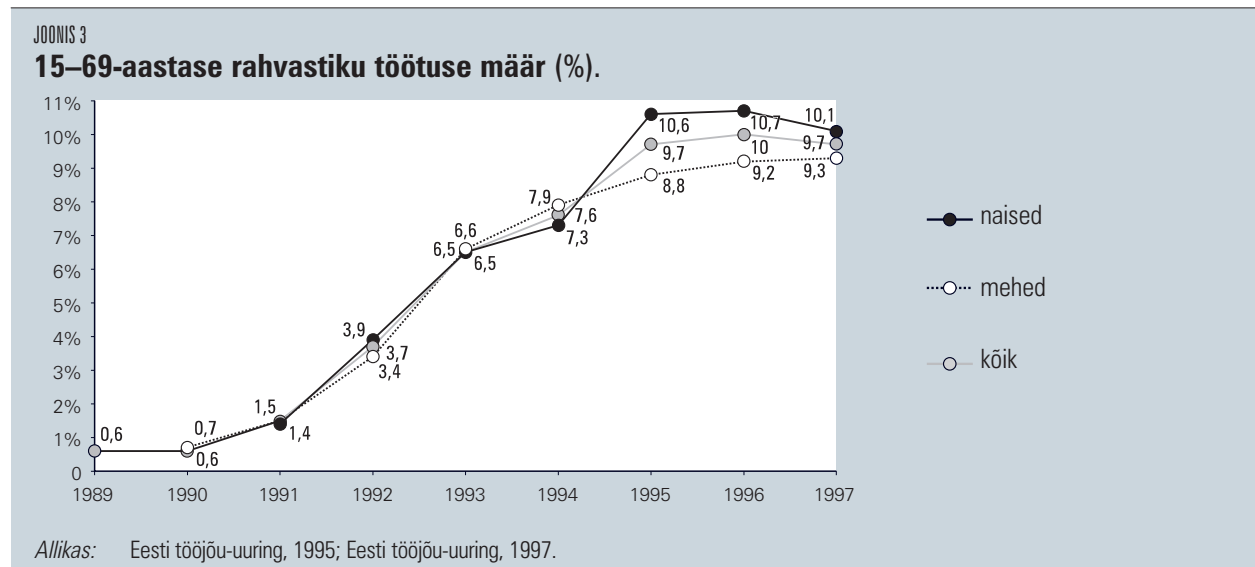
¹ Longituduuring „Põlvkonna eluteed“, mida alustati 1983. aastal Mikk Titma juhendamisel, hõlmab inimesi, kes 1983. aastal omandasid keskhariduse. Uuringu eesmärk on jälgida selle põlvkonna eluteed ühiskondlike muutuste käigus Eestis. Selle uuringu seni viimane küsitlus toimus TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi ning Tartu Ülikooli sotsioloogiaosakonna ühistööna 1998. aasta lõpus.

reguleeris töötajate sotsiaalsed kaitset, võeti vastu 1991. aasta jaanuaris ning ametlik töötajate registreerimine algas mais 1991. Murranguliseks ajaks töötuse seisukohalt võib pidada aastaid 1991–1992, mil töötute arv hakkas kiiresti kasvama nii meeste kui ka naiste seas.

Kui 1990. aastate alguses polnud naiste ja meeste töötuse määras (so töötute osatähtsuses töäjõus) erilist vahet, siis alates 1995. aastast on töötuid meeste hulgas olnud mõnevõrra rohkem kui naiste seas. Vanuserühmiti on tööpuudus olnud 1990. aastatel suurim noorte (15–24-aastaste) hulgas, seejuures on noored mehed olnud noortest naistest veidi halvemas seisus. Tähtsam on aga rõhutada, et võrreldes 1992. aastaga on töötuse määr praeguseks

kuni kuueks kuuks leivateenistusest ilma jäänud. Seejärel hakkas nimetatud grupi osakaal aasta-aastalt vähenema ning kasvama pikaajaliste (rohkem kui aasta) töötute osakaal. 1998. aasta tööjõu-uuringu andmed aga kinnitavad, et taas on kasvanud väheks ajaks koha kaotanute osakaal, kusjuures meeste hulgas on nende osatähtsus mõnevõrra suurem (ulatudes ligikaudu 2/5-ni). Naiste puhul aga on enam neid, kes tööta olnud pikka aega.

Mida arvavad inimesed ise võimalusest jääda töötuks? Ülalviidatud longituuduuringu andmetest selgus, et noortest inimestest pidas töökoha kaotust küsitluse momendist lähtudes eeloleva aasta jooksul väga tõenäoliseks iga kaheksas vastanu, üsna tõenäoliseks iga neljas. Teatud üllatus oli

noorte hulgas kasvanud üle kahe korra, ulatudes juba kuueendikuni nimetatud grupist. See viitab tõsiasjale, et noortel inimestel on tööle saamisega tõsiseid raskusi. Eriti keerulises seisus on äsja keskkooli/gümnaasiumi lõpetanud (eeskätt neis koolides ülekaalus olevad neiud), kel ei ole mingit kutsealast ettevalmistust.

Analüüsidest tööpuudust sõltuvalt elukohast, võib öelda, et 1990. aastate esimesel poolel suuri erinevusi linnas ja maal polnud. Olukord on mõnevõrra muutunud alates 1990. aastate keskelt: nii maameestele kui -naistele jätkub tööd vähem kui nende sookaaslastele linnas.

Oluline näitaja töötuse analüüsimisel on ka selle kestus. Tööpuuduse tekkides moodustasid töötutest kõige suurema osa lühikeseks ajaks,

seejuures, et mehed tulid välja mõnevõrra pessimistlikumate hinnangutega kui naised. Sellele tuleks põhjust otsida tööpuuduse küllalt kiirest kasvust 1990. aastate alguses (Helemäe, Saar & Võormann 1999), mis ilmselt tekitas noorte meeste hulgas ka teatud pessimismi tuleviku suhtes. Mitme teise, hiljem tehtud ja kogu elanikkonda haarava uuringu (näiteks „Elutingimused Eestis“ ja „Täiskasvanute kooolitus“) andmed kinnitavad, et võrdne osa mehi ja naisi on kindel, et nende töökoht jääb neile lähemate aastate jooksul alles – ei ohusta seda ei koondamine, ettevõtte sulgemine ega miski muu (Sillaste, Purga 1995; Helemäe, Saar & Võormann 1997). Seejuures tööalane turvatunne on nii meeste kui naiste hulgas kasvanud (1997. aastal oli peaaegu

3/5 vastanutest veendunud, et töökaotus neid ei ohusta).

Teine aspekt puudutab inimeste vastuseid küsimusele, keda tuleks tööpuuduse olukorras töölevõtmisel eelistada, kas mehi või naisi. Päril 1990. aastate alguses, kui tööpuudus Eestis oli alles minimaalne, arvas iga seitsmes 40-aastane eesti mees ja naine, et eelistada tuleks mehi. Selle väitega mittenoostunuid oli eesti meeste ja naiste hulgas samuti võrdselt (kolmandik). Mitteeestlaste hulgas toetasid mehed oma sookaaslaste eelistamist selgelt rohkem kui naised. Vastuootusi olid kõrgharidusega inimesed tööpuuduse tingimustes valmis meeste eeliste andmisega nõustuma märksa enam kui keskhariduse saanud (Vöormann 1992).

mäetööstuses. Nende vahele jäävad majandus-
harud – töötlev tööstus, riigivalitsemine, sotsiaal-
kindlustus, kinnisvara valdkond, üürimis- ja äri-
teenindus, viimastel aastatel ka kaubandus ja tar-
beesemete ning kodumasinade remont, kus
meeste/naiste osakaal on enam-vähem võrdne.
Kui võrrelda 1989. ja 1997. aastat, siis võib välja
tuua harud, kus naiste osakaal on kõvasti
vähenenud ja meeste oma kasvanud: hulgi- ja
jaemüük, tarbeesemete ja kodumasinade remont,
aga samuti finantsvahendus ning kinnisvara vald-
kond, üürimis- ja äriteenindus. Need on tegevus-
alad, mis said majanduselu ümberkorraldamisega
uue hoo sisse ja tõmbasid sellega kohe ka rohkem
mehi kaasa. Enamikus ülejäänud majandus-
harudes on meeste osakaal suurenenud kõigest

TABEL 1

15–69-aastaste naiste osakaal ametialade lõikes (%).

	1989	1991	1993	1995	1997
Seadusandjad, tippametnikud ja juhtivtöötajad	40	39	38	36	34
Tippspetsialistid	65	65	66	61	69
Tehnikud ja keskastme spetsialistid	77	75	69	71	70
Ametnikud	89	90	88	86	83
Teenindustöötajad, kaupluse- ja turumüüjad	85	82	76	76	76
Põllu- ja metsamajanduse ning kalanduse oskustöölised	63	60	50	48	43
Oskus- ja käsitöölised	26	25	24	20	24
Seadmete ja masinate operaatorid ja koostajad	15	14	12	20	16
Lihttöölised	70	63	59	55	55

Allikas: Eesti tööjõu-uuring, 1995; Eesti tööjõu-uuring, 1997.

Hõivatus tegevus- ja ametialade järgi

Erinevus meeste ja naiste majanduslikus staatuses ei ole kaugeltki ainus asi, mis kaks sugupoolt tööturul ebavõrdsesse seisuga seab. Sama oluline või kindlasti veelgi olulisem on asjaolu, et sarnaselt teiste arenenud riikidega on ka Eesti mehed ja naised hõivatud erineva tööga. Sellest annab tunnistust kõigepealt naiste ja meeste osakaal erineva tegevusalaga hõivatud töötajate seas. Naised on traditsiooniliselt ülekaalus sellistes harudes, nagu tervishoid ja sotsiaaltöö, haridus, teadus ja kultuur, finantsvahendus, hotellid ja restoranid. Mehed moodustavad enamuse aga põllumajanduses, energeetikas, gaasi- ja veevarustuses, ehituses, samuti kalanduses ja

mõni protsent. Eraldi tuleb tähelepanu juhtida haridusele, kus vastupidi eelnimetatud tegevusaladele on naiste osakaal kahjuks veelgi suurenenud.

Analüüsides meeste ja naiste hõive struktuuri tegevusalade kaupa, tuleb tõdeda, et viimase kümnendi jooksul on selles toimunud üsnagi olulised muutused. 1989. aastal oli ligi pool meestööjõust rakendatud kahes majandusharus: töötlevas tööstuses (24,6%) ning põllumajanduses, jahinduses ja metsanduses (22,5%). Suurim tööandja naistele oli samuti töötlev tööstus (26,8%), kuid seda suure edumaaga põllumajanduse, metsanduse (13,4%), kaubanduse (11,1%) ning tervishoiu ja sotsiaaltöö (10,8%) ees. 1997. aastal kerkis uue nähtusena esile meeste märksa enam rakendu-

mine kaubanduses (3,8%-lt 12,2%-ni) ning vastav tagasimineku põllumajanduses. Viimane on seotud kogu Eesti põllumajanduse põhjaliku ümberkorraldusega 1990. aastatel, mis puudutas samavõrra ka naisi. Naiste rakendus näitas kasvutendentsi kaubanduses ja hariduses. Seejuures tuleb rõhutada just kaubandusse siirdunud naiste ja eriti meeste suurt arvu (varem üldise arusaama järgi „naiste ala“), mis viitab selle majandusharu arengule ja perspektiividele muutunud oludes.

Lisaks sellele, et mehed on rohkem seotud ühe tegevusalaga, naised aga teisega, ilmnevad selged erisused ka meeste ja naiste ametialases hõivatuses.

Siirdeperioodil on pea kõigil ametialadel naiste osakaal vähenenud ja meeste oma kasvanud (mis annab veel kord tunnistust naiste aina enamast langemisest mitteaktiivsete hulka). Eriti suur oli naiste osakaalu kahanemine põllu- ja metsamajanduse oskus- ning lihttöölise hulgas. Kahetsusväärseks tuleb pidada seadusandjate, tippametnike ja juhtivtöötajate grupi senisest veelgi maskuliinsemaks muutumist. Üks ametiala, kus meeste osakaal vähenes, naiste oma aga suurenes, oli vaadeldaval perioodil tippspetsialistide grupp; minimaalselt oli samasugune tendents täheldatav seadmete ja masinate operaatorite grupis.

Töölane sooline segregatsioon

Töölase soolist segregatsiooni (eraldatust) võib määratleda kui ühe või teise sugupoole domineerimist teatud töodel või ametites. Ühelt poolt on tööjaotus ühiskonnas igati normaalne nähtus – ühed inimesed on õpetajad, teised insenerid, kolmandad kalurid jne. Seetõttu ei tohiks kellegi põhimõtteliselt midagi vastu olla ka tööalade ja ametite soolisele jaotusele. Palju on räägitud naiste suuremast sobivusest täpsust nõudvate tööoperatsioonide tegemiseks, mehed aga saavad märksa paremini hakkama füüsilist jõudu vajavates ametites. Paraku on aga tööalade ja ametite säärasel jagunemisel hulk halbu tagajärgi. Horisontaalse tööalase segregatsiooni kõrval ilmneb ka vertikaalne töö- ja ametialane sooline segregatsioon. ***Naised on koondunud peamiselt tööaladele, mis ei ole ühiskonnas eriti prestiižikad ning kus on keskmisest madalamad palgad. Naisi***

on tunduvalt vähem ka kõrgetel ametikohtadel. Mehed seevastu istuvad paremini tasustatud tööpostidel ja on ka võimu enda kätte haaranud.

Ülalesitatud meeste ja naiste osakaalude võrdlemine majandusharude või tööalade kaupa on üks moodus iseloomustamiseks töö soolist jagunemist ühiskonnas. Teine võimalus, mis lubab analüüsida juba ka soolise tööjaotuse ulatust, on tööalase soolise segregatsiooni indeksi arvutamine. Protsentides väljendatuna näitab see, kui suur osa nais- või meestööjõust peaks üle minema niisugustele aladele, kus nende sugu on alaesindatud – seda selleks, et saavutada tegevus- või ametialade jaotuse sooliselt tasakaalustatud struktuur (nagu on sooline struktuur ühiskonnas tervikuna).

Võrreldes soolise segregatsiooni indekseid tegevusalade lõikes 1990. aastatel, ilmneb, et tegevusalade sooline eraldatus pole viimase kümnendi jooksul sisuliselt muutunud, vaid jäänud enam-vähem samale tasemele. Võrreldes tegevusalase soolise eraldatusega on ametialane sooline eraldatus suurem, kuigi ametite jagunemine meeste ja naiste omadeks on 1990. aastatel vähenenud.

Sissetulekute erinevus

Eeltoodud nii tegevus- kui ametialase segregatsiooni analüüs on oluline eelkõige meeste ja naiste palga seisukohalt. Üldteada on fakt, et kõigis arenenud riikides jääb naiste keskmine palk meeste omast selgelt maha. Eestis on naiste keskmine palk meeste omast olnud kogu taasiseseisvumisjärgse aja jooksul ligi veerandi võrra madalam, kusjuures palgade erinevus on käesoleval kümnendil süvenenud.

1992. aastal moodustas naiste palk Eestis 80% meeste omast. Järgnenud aastate jooksul suurenes vahe veelgi ning 1997. aastal teenisid naised vaid 72% meeste keskmisest palgast. Seejuures on oluline rõhutada, et ei ole ühtegi kutseala, kus vaadeldava aja jooksul kasvõi ühel aastal naised oleksid meestega võrdväärselt teeninud, rääkimata suuremast palgast.

Meeste keskmine tunnipalk kasvas 1990. aastatel tunduvalt kiiremini kui naistel (vastavalt 4,3 ja 3,9 korda), ja seda peaaegu kõigil kutsealadel. Ainus erand on ametnike grupp, kus tänu

meeste ja naiste palga vahe olulisele vähene-misele 1997. aastal võib täheldada naiste keskmise palga veidi suuremat kasvu. Suurimad erinevused meeste ja naiste palkade kasvutem-podes olid teenindustöötajate ja müüjate ning tippspetsialistide grupis.

Sellele olukorrale peaks olema ka mingi sele-tus. Arenenud lääneriikides, kus meeste-naiste palga erinevusi on juba pikemat aega analüüsitud, on naiste madalamat palka püütud seletada kahe teguriga: esiteks nn inimkapitaliga (*human capital*) ja teiseks naiste ebavõrdse kohtlemisega. Esimene lähenemine eeldab, et arvestades enda teatud ajaks eemalejäämist kutsetööst seoses laste sünnitamise ja kasvatamisega, planeerivad naised endale ka lühema haridustee (*pro* madalama hariduse) kui mehed. Muidugi toob see kaasa ka palgaerinevused. See seisukoht pole aga kinni-tust leidnud ei mujal maailmas ega ka Eestis: naised pole oma hariduse nimel raasugi vähem pingutanud kui mehed. Vastuupidi, naiste haridus-tase on tõusnud kiiremini kui meeste oma ja kesk-mise hariduse poolest ületavad naised mehi.

Seepärast kaldutakse palgaerisusi üha roh-kem seletama naiste ebavõrdse kohtlemisega, mille aluseks on eelkirjeldatud tööalane sooline segregatsioon. Ühelt poolt on naised üle koor-matud teatud tegevusaladel (horisontaalne segre-gatsioon), kus pakkumine ületab nõudluse ja pal-gad seetõttu meeste omadest madalamad. Teisalt on aga tegemist sellega, et ka tegevusala-siseselt on mehed hõivanud hierarhiaredeli kõrge-mad astmed (vertikaalne segregatsioon). Paraku ei saa neid palgaerinevusi seletada ainult sellega, et mehed ja naised teevad erinevat tööd ja on erinevates ametites. Tuginedes sotsioloogilise longituuduuringu „Põlvkonna eluteed“ andmetele, võib öelda, et ametigruppides saavad naised madalamat palka isegi siis, kui muud näitajad (haridus, kvalifikatsioon) on meeste omadega võrdsed (Helemäe, Saar, Vöörmann 1997b). Turumajandusele üleminek on seda erinevust koguni suurendanud, mis viitab võimalikule naiste palga veelgi enamale mahajäämusele tulevikus.

Kokkuvõtteks võib öelda, et meeste ja naiste olukord tööturul on üsnagi erinev. Sealjuures on naiste positsioon komplitseeritum kui meeste oma. Meeste hulgas on küll töötuid rohkem kui

naiste seas, kuid muid negatiivseid asjaolusid võib naiste puhul enam välja tuua: koondumine töö- ja ametialadele, kus on madalam palk, sagedasem töötamine ajutise lepinguga, rohkem pikaks ajaks kohata jäänuid, keskmise palga selge allajäämine meeste omale jms. Nimetatud erinevuste tasan-damiseks on vaja ellu viia aktiivset tööturupo-liitikat, mis arvestab meeste ja naiste erinevat olukorda tööturul. Selline poliitika peab hõlmama senisest aktiivsemat tööturuõpet, laiemalt aga kogu täiendus- ja ümberõpet; tingimuste ja soodustuste loomist ettevõtluse alustamiseks (mis on eriti aktuaalne probleem naiste hulgas); uute töökohtade loomist tööpuuduse leeven-damiseks, mitteaktiivsete (eeskätt naiste) taga-sitoomist tööturule, rakendades selleks spetsiaal-seid koolitusprogramme, mis võimaldavad neil kohaneda muutunud tööturu tingimustega. Eraldi reguleerimist vajab meeste ja naiste palkade erinevuse küsimus.

Kirjandus

- Anderson, B., Vöörmann, R. Women and equality of the sexes in Estonia. // International Journal of Sociology, Vol.26 , No. 3: Estonia's transition from state socialism. // Nationalities and society on the eve of independence, part 3. Social and economic life. Eds. M. Titma, B. D. Silver & B. A. Anderson. 1996.
- Eamets, R., Pettai, Ü., Piliste, T., & Servinski, M. Eesti tööjõu-uuring 1995. Metoodiline ülevaade. Kesk-Eesti Statistikabüroo, Tallinn–Viljandi, 1997.
- Hansson, L. Eluväärtused. // Murrangulised 80-ndad ja 90-ndad aastad Eestis. Töö, kodu ja vaba aeg. Toim. A. Narusk. TAK-STAKES, Tallinn–Helsingi, 1994, lk 7–16.
- Helemäe, J., Saar, E. & Vöörmann, R. Täiskasvanute kooli-tuse uuring 1997. Metoodiline ülevaade. Statis-tikaamet, Tallinn, 1997.
- Helemäe, J., Saar, E. & Vöörmann, R. Gender stratification of young adults in earnings in the Baltic countries. // Taljunaite, M. (Ed). Everyday life in the Baltic states. Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology, Vilnius, 1997, p 79–103.
- Helemäe, J., Saar, E. & Vöörmann, R. Job Mobility in Estonia. What is changed in 1989–1994. 1999. Ilmumisel.

Pettai, Ü., Sõstra Ü. Eesti tööjõu-uuring. Tööjõud Eestis 1997. aasta II kvartalis. Kesk-Eesti Statistikabüroo, Tallinn–Viljandi, 1998.

Sillaste, J., Purga, Ü. Elutingimused Eestis 1994. aasta

lõpul. Vihik 2. Elamis- ja töötamistingimused. Hansar, Tallinn–Viljandi.

Tunnipalgad. Oktoober 1997. Statistikaamet, Tallinn.

Vöormann, R. Naised ja tööpuudus. Eesti Naine, 8/9 1992.

Mehed, naised ja meedia

Barbi Pilvre

Meediauurija, Tallinna Pedagoogikaülikooli
psühholoogiamaistrant, ajalehe Eesti Ekspress kultuuritoimetaja.

Teemavaldkonna „Sugupool ja meedia“ võib jaotada kolmeks suureks osaks.

1. Tööjõupoliitika ja kõik sellega seoses käsitletava võib taandada märksõnale võrdõiguslikkus, kusjuures analüüsitakse seda, kui palju/vähe töötab eri meediakanalites naisi; missugune on naiste positsioon ja palk vör-

Meedia ei ole mingi ühiskonnast ja kultuurist väljaspool seisev institutsioon – ta vahendab, kuid ühtlasi ka loob ning taastoodab tekstide kaudu neid käsitusi, mis konkreetsetes kultuuris/ühiskonnas juba eksisteerivad.

Seda võib väita ka siis, kui juttu on meest/naisest, mehelikkusest/naiselikkusest, tõelisest mehest/tõelisest naisest jne.

Naised ja mehed ajakirjanikena

Eesti meedias töötab küllalt palju naisi, kuid mida kõrgema tasemega on hierarhias tegemist, seda vähem võib naisi leida. Ühegi suure ajalehe peatoimetaja ei ole naissoost. Mõned naised on tegevtoimetajad või osakonnajuhatajad, samuti

Suurkodanikul on täieste õigus – muidugi tema seisukohalt vaadates. Tema ei taha ju naisterahvas mitte *inimest* näha, vaid *mängukanni*, mis tema himude täitmiseks ja lõbustuseks peab olema. Ka kuulus Kreeka mõttetark Aristoteles ei saanud oma suure mõistusega aru, kudas seltskond ilma orjadeta võib elada, olgugi et kindlat vahet orjade ja isandate vaimliste omaduste juures ei leidnud. Niisamuti ei taha praegune kodanline seltskond aru saada, kudas ta ilma *mängukannideta* võiks elada.

(A. H. Tammsaare, 1906)

- reldes meeste omaga; kas naiste osakaalu kasv mõjutab kuidagi naiste kujutamist meedias jms.
2. Naiste/meeste kujutamine mingi ühiskonna ja ajastu meediatekstides, kusjuures meediatekstide all mõeldakse trükiajakirjandust koos visuaalse materjaliga, tele- ja raadiosaateid, aga samuti reklaami. Miks naisi ja mehi kujutatakse just nii? Mis tingimustel saab mehest/naisest meediakangelane? Kas meeste ja naiste kujutamisel on erinevusi?
3. Naised ja mehed meedia auditooriumina: auditooriumi analüüs sugude lõikes. Kas meestel ja naistel on vaatajatena mingeid selgeid eelistusi? Kas nad vaatavad meedia poolt pakutut erinevalt?

toimetavad naised päevalehtede nädalalõpu- või kultuurilisasid. Naised töötavadki ajakirjanduses eelkõige sotsiaal- ja kultuuriosakondades. Uudiste-, poliitika- ja majandustoimetustes on naised ametis tavaliselt reporterite või reatometajatena. Naispeatoimetajaid on naiste-, tervise- ja pereajakirjadel. Kuna Eestis on meedia põhiliselt eravalduses ja palga suurus sõltub tööandja ja töövõtja omavahelisest kokkuleppest, pole ajakirjanike palkadest täpset ülevaadet. Võib vaid arvata, et vastavalt töökohtadele on erinev ka naiste ja meeste palgatase.

Naisi on rohkem riiklikes meediakanalites (raadio, riigiteleviioon). Suhtumise taga, et naised võivad töötada aladel, kus on kehvem palk (seda jagavad enamasti ka naised), on senini levinud

mõttemall, et mees on pere ülalpidaja ja tema palk peabki olema suurem. Samas võivad näiteks kultuuriajakirjanduses töötavate meeste palgad olla keskmiselt väiksemad kui näiteks nais-majandusajakirjanikel. Tundub, et siin on tegemist laiema kultuurilise fenomeniga: kui mingi ala on inimeste teadvuses feminiinne/feminiseerunud (nagu kultuur- või sotsiaalalad), siis tundub ka loomulik, et selle ala töö on odav. Öeldakse, et majandus- ja poliitikaemaline informatsioon on kallim ja selle hankijale ning analüüsijale tuleb rohkem maksta. Vastavalt tähendavad majandus ja poliitika kui valdavalt meeste alad – või ka laiemas kultuurilises mõõtmes maskuliinsed alad – ka kallimaid teadmisi ja paremini tasustatavat tööd.

Miks edutatakse osakonnajuhataja kohale ja sealt ülespoole enamasti mehi? Kas selle taga on konkreetsete töötajate kvalifikatsioon ja teised eeldused, mängib siin kaasa stereotüüp, mille kohaselt mees on loomu poolest parem juht, või hoopis sõpruskondlikud (vennaskondlikud) tegurid? Igal juhul on nn klaaslae fenomen, mille kohaselt naised teatud ametikohast kõrgemale ei tõuse, Eesti meediamailmas kindlasti tuvastatav.

Autori sugu ja meediatekstide sisu

Kas autori sugu määrab midagi tekstide sisus? Kas rohkem naisautoreid muudaks meedia automaatselt naistesõbralikumaks? Kogemused on näidanud, et kõik oleneb siiski sellest, missugune on naiste pilt iseenesest. Kui naised vaatavad iseennast „mehe pilgu läbi“ ja kirjutavad naistest samuti „mehe pilgu läbi“, siis ei tee suurem naisautorite arv väljaannet naistesõbralikumaks. Näiteks Eesti Ekspressi rubriigis „Person“ on nn seksistlikke naisteportreid kirjutanud nii mees- kui naisajakirjanikud. Eesti seltskonna- ja naisteajakirjad kirjutavad sageli naisest vägagi stereotüüpseid portreid ning niimoodi toodavad ja taastoodavad nad nn patriarhaalseid ehk traditsioonilisi arusaamu naistest ja meestest. Et nn patriarhaalne vaade naistele on Eesti kultuuris domineeriv ja üldaktsepteeritud, peavad ka autorid ise seda normaalseks. Probleemi ei näe ka lugejad, kes ei poolda reformimeelsust ja eelistavad traditsioonilisi arusaamu. Näiteks hakkas aastail 1996–1997 kahanema ajakirja Eesti Naine

tiraaž, kui peatoimetaja Ene Paaver püüdis avaldada rohkem materjale uut tüüpi kangelastest, seni vähe tuntud ühiskondlikult edukatest naistest. Tiraaž hakkas uuesti kasvama, kui uue peatoimetaja Katrin Streimanni alluvuses naasti traditsiooniliste elukäsituste juurde ja kaanele toodi vanad tuntud naistegelased, seltskonnaajakirjanduse staarid. Võib väita, et Eesti naisteajakirjad tegelevad nn naiste maailma luues põhiliselt traditsiooniliste kultuurinormide kinnistamisega. Kuid vanade stereotüüpide kõrvale on Eesti naisteajakirjandusse tulnud uued: näiteks supernaise, kõigega toime tuleva naise stereotüüp. See naine on täiuslik ema, abikaasa, ta on ilus ja lisaks veel tipp-professionaal oma erialal.

Naisteajakirjanduse suhtelise konservatiivsuse tingib lõppkokkuvõttes auditoorium. Et lugeja/vaataja mõistab meediatekste oma kultuurikontekstist lähtudes, ei ole talle võimalik otse ette sööta mis tahes arusaamu. Kui meedia pakutav liialt palju erineb sellest, mis auditooriumi arvates on „õige“, ei võta auditoorium meediateksti „tõena“ ning võib selle väljaande tarbimisest loobuda.

Soo konstrueerimine meediatekstides

Meedia on üks ühiskondlikest institutsioonidest, mis loob ja taasloob kultuuris tähendusi ja üldkehtivaid arusaamu, teiste hulgas ka seda, missugune on selles kultuuris „normaalne naine“, missugune on „tõeline naine“, missugune on „normaalne“ ja missugune on „tõeline mees“, mis on „naiselik/mehelik“, mis seda ei ole jne. Seda teeb meedia ennekõike portreeritavate ja intervjueritavate valiku kaudu – selle kaudu, kellest ja kuidas kirjutatakse. Soo konstrueerimine tekstides toimub seega representatsiooni kaudu.

Missuguste kriteeriumide järgi valivad ajalehed-ajakirjad (ka naisteajakirjad) kaanepersoone? Missugustest naistest/meestest kirjutatud lood ületavad uudisekännise?

Mis puutub kvaliteetajakirjanduse või vähemalt objektiivsuse poole pürgivatesse väljaannetesse, siis mehi ja meeste tegevust kujutab see osa meediast palju rohkem. Allakirjutanu Eesti Ekspressi „Personi“ rubriiki käsitlevast uurimisest selgub, et rubriigis oli 1992–1998 naiste

portreid keskmiselt 18% (kasv küll 1993.–1994. aasta 8 protsendilt 25 protsendini 1998. aastal). Meedia huviorbiiti jõuab väga palju ka n-ö tavalisi mehi, tavaline oma tööd hästi tegev naine saab aga meediakangelaseks harva. Üldreeglina pääsevad meediasse vaid ebatavalised või erandlikud naised.

Võib spekuloida, et meediapilt vastab sellele, et ka elus ei tee naised midagi sellist, mille pärast peaks neist kirjutama, et tähtsad otsused võtavad vastu enamasti mehed või et ka suurte rahade ja skandaalidega on seotud vaid mehed. Näiteks naiste osatähtsuse suurenemist „Persooni“ rubriigis on toimetuse isegi seletanud sellega, et „persoone“ lihtsalt enam pole, lattu on madalamale lastud ja seega pääseb rubriiki ka rohkem naisi. Naiivne seletus naiste arvu kasvule „Persoonis“ oleks ühiskonna demokratiseerimine, mis kajastub ka meedias. „Persooni“ uurimus kinnitab teorias levinud seisukohta, et naise teeb kangelannaks ka üksnes silmapaistev välimus (missid) või lähedus mõne tähtsa mehega (Georg Otsa abikaasa Ilona Ots, Edgar Savisaare abikaasa Vilja Savisaar, Jüri Mõisa abikaasaks saanud Kerttu Olmann). Oleks väga ebatavaline, kui ükski mees ületaks uudisekännise pelgalt oma hea välimuse või seotuse tõttu mõne tähtsa naisega (nimetatud uurimuses selliseid juhtumeid polnud).

Ebatavalised on ka naissoost tippjuhid või poliitikud, sest nad on erandid nn meeste elualadel. Nende tegevust kajastab meedia väga järjekindlalt, iseasi, kuidas. Majandus- või poliitilisse eliiti kuuluvatel naistel on meedia tähelepanu iseenesest ehk lihtsamgi pälvida kui meestel, kui uudisekännise ületamiseks piisab muudatustest garderoobis. Reegel on, et tähtsaid naisi kujutab meedia enamasti trivialiseerides, keskendudes nende tegude asemel välimusele, inimsuhetele, luues neist n-ö pehmeid portreid. („Persooni“ naiste puhul on see üldlevinud ja läbib sisuliselt kõiki nn suurte naiste portreid, näiteks Helo Meigas, Marju Lauristin, Merle Karusoo, Irina Raud, Liina Tõnison jpt.) Naiste edu kirjutatakse meediatekstides enamasti soodsate asjaolude arvele (juhus, olulised toetajad) ja rõhutatakse vähem nende oma tegutsemist. Kui miski ebaõnnestub, kirjutatakse see aga naise enda arvele. Meeste

puhul on tavaliselt vastupidi: edu on mehe kui tegutseva subjekti tegevuse tulemus, alt võib ta minna vaid ebasoodsate asjaolude kokkulangemise korral. Siin kajastab ja võimendab meedia psühholoogilist atribuutsiooni, mida leiab ka elus.

Meedia armastab ka hulle naisi: „Persooni“ rubriigis on portreeritud näiteks imearsti Luule Viilmat ja popartisti Maie Parrikut. Nn deviantide puhul rõhutatakse enamasti ka nende naiste agentsust (nad on „ise oma õnne sepad“).

Maailma meediauurijad on leidnud, et meedia eelistab keskmiselt pigem nooremaid naisi, kuid et Eesti ühiskonna „tegijate“ hulgas on väga palju noori mehi, muudab see ka meedia-kujutist. „Persooni“ rubriigi puhul näiteks ei saa väita, et selle kangelannade vanus oleks meeste omast väiksem.

Naiste puhul taandab meedia isiksuse enamasti stereotüübile või isegi arhetüübile (hoor, madonna, supernaine, ohver, sümbol). Ajakirjanike arvates stereotüübile või arhetüübile vastav naine pälviv ka kergemini meedia huvi (viimase aja kuum sõna on äri- või eurobeib, ilus noor ekspert).

Mehed ja meedia

Kui naiste portreerimisel keskendub meedia enamasti nende eraelule ja välimusele, siis meeste puhul „asjale“, mida nad ajavad. Enamasti on ajakirjanduses kujutatud meeste puhul nende sugu teisejärguline. Suurte päevalehtede ja nn tõsiste ajakirjade tekstid on meeste portreerimisel üldiselt sooliselt neutraalsed. Mees on inimene üldiselt, ta on nagu neutraalne norm, mille puhul naine on kõrvalekalduv (tal on sugu – keha, lapsed, eraelu). Mehe sugu ei rõhutata meediatekstides eriti siis, kui peab tegemist olema tõsiseltvõetava inimesega (näiteks majandusliku ja poliitilise eliidi esindajaga), kes väidab midagi olulist. Äri- või meespoliitiku portree nn tõsisel meediaväljaandes räägib sageli hoopis „asjast“, mitte inimesest, olles žanriliselt tihti seega mitte portree, vaid probleemartikkel. Siin on palju muidugi väljaandest – meespoliitiku portree naisteajakirjas või seltskonnakroonikas võib olla hoopis erinev kui päevalehes ja vastab sageli nendele kriteeriumidele, millest lähtudes portreeritakse üldiselt

naisi. Mehe portreerimise viis oleneb ka sellest, mis elukutse mehel on.

Sugu on meediatekstides peaaegu alati esindatud meeste puhul, kes esindavad mõnd n-õ kerglasemat elukutset. Need on näitlejad, poplauljad, modellid, sportlased. See meediauurijate poolt täheldatud asjaolu peab paika ka Eesti meedias. Meessportlased ja poplauljad on samasugused seksisümbolid nagu naised – Erki Noole või Henrik Sal-Salleri puhul ei minda meedias mööda nende mehelikkusest. „Persooni” rubriigis toonitatakse meeste sugu (peamiselt keha kirjelduse näol) militaarsete elukutsete esindajate puhul. Ilmselt seostub militaarsus Eestis väga lähedalt maskuliinsusega. Viimaste aastakümnete jooksul on ka meeste kujutamises meedias toimunud suur murrang. Eriti homo- ja heteroseksuaalsuse teema avalikum arutelu lääne ühiskonnas viimastel aastakümnetel on viinud selleni, et ka meeste puhul räägitakse nende soost. See, mis alati olemas olnud, on muutunud arutluse ja analüüsi teemaks. Ehkki Eesti meedia kirjutab homoseksuaalsusest sageli, pole tõsiseltvõetavas meedias mõnede tähtsate avaliku elu tegelaste

homoseksuaalsus jutuks tulnud (erinevalt näiteks Merle Karusoo portreest „Persoonis”). Seda juletakse esile tuua enamasti vaid meelelahutustööstuse või kultuuriga seotud meeste puhul, kus veidrused käivad kaubamärgi juurde.

Kokkuvõte

Sugu ja meedia on Eestis peaaegu puutumatu uurimisvaldkond. Pole välistatud, et kiire arengu tulemusena ja välisomanike surve all võib meediategijatel varsti hakata vaja minema infot, mis puudutab naisi ja mehi ajakirjanikena, meedia sisu defineerijatena. Kitsamat akadeemilist huvi pälvis meeste ja naiste kujutamine – ehkki sellel on ühiskonna kui terviku seisukohalt suur mõju. Siin võiksid uurimusi tellida võrdõiguslikkuse edendamist ajavad struktuurid. Naised ja mehed auditoriumina on läbimüügile ja vaatajate arvule orienteeritud meediaorganisatsioonide jaoks tulevikus kindlasti huvipakkuv teema.

Seega: uurimispõld on suur ja esialgu veel üsna tühi.

Poliitikas osalemine

Tiina Raitviir

Professor, Sisekaitseakadeemia
rahvastikukorralduse õppetooli juhataja.
On uurinud erakondi ja valimisi, sotsiaalgeograafiat
ning elulaade.

Selles artiklis on püütud välja tuua põhjused, miks on Eestis otsustavates kogudes vähe naisi. Vastavate järeldusteni on jõutud Riigikogu ja kohalike omavalitsuste valimisi uurides.

ja saadikute seas 10% naisi, Ülemnõukogu valimistel veelgi vähem: vastavad protsendid olid 6 ja 7.

Aastail 1992, 1995 ja 1999 on naiste osakaal Riigikogu liikmeks pürgijate hulgas vähehaaval kasvanud, kuigi mitte järsult – naisi oli kandidaatide nimekirjas vastavalt 14, 17,4 ja 26,9%. Parlamendiliikmete sekka pääses neid vastavalt 13, 11,9 ja 17,8%. Seega on mehed Riigikogus endiselt suures enamuses.

Naised ja mehed kohalikes volikogudes

Kohalikel valimistel on sooline tasakaal viimasel ajal pisut paremini kindlustatud. 1989. aasta kohalike nõukogude valimistel oli kõigi kandi-

Uuendustevastased kuulutasid kõiksuguseid kohutavaid halbtusi ette, kui naisterahvastele poliitikalised õigused anti. Need õigused tuua enesega perekonnatülid, kommete-, vooruse- ja riieterevolutsiooni kaasa. Ka saada naisterahvad meesterahvaid igalt poolt kõrvale suruma. Mis näitab aga tegelik elu? /---/
Naisterahvad tarvitavad oma õigusi korralikult.

(A. H. Tammsaare, 1906)

Naised ja mehed Riigikogus

Naisi on Eesti Vabariigi parlamendis tunduvalt vähem kui mehi – seda võib väita kõigi 1990. aastail toimunud valimiste tulemuste põhjal. Eesti Vabariigi algperioodil oli õrnema soo esindajaid parlamendis veelgi vähem.

Nõukogude Eestis otsustati naiste arv ja osakaal parteikomiteedes ja vastavalt sellele ning teistele sotsiaal-demograafilistele näitajatele kandidaadid leitigi. Kas igatseme siis tagasi Vene aega, mil ENSV Ülemnõukogus valitses formaalselt suurem sugudevaheline võrdsus? Vaevalt küll.

1990. aasta kevadtalvel toimusid Eesti Kongressi ja Eesti Ülemnõukogu valimised. Eesti Kongressi valimistel oli saadikukandidaatide hulgas 12%

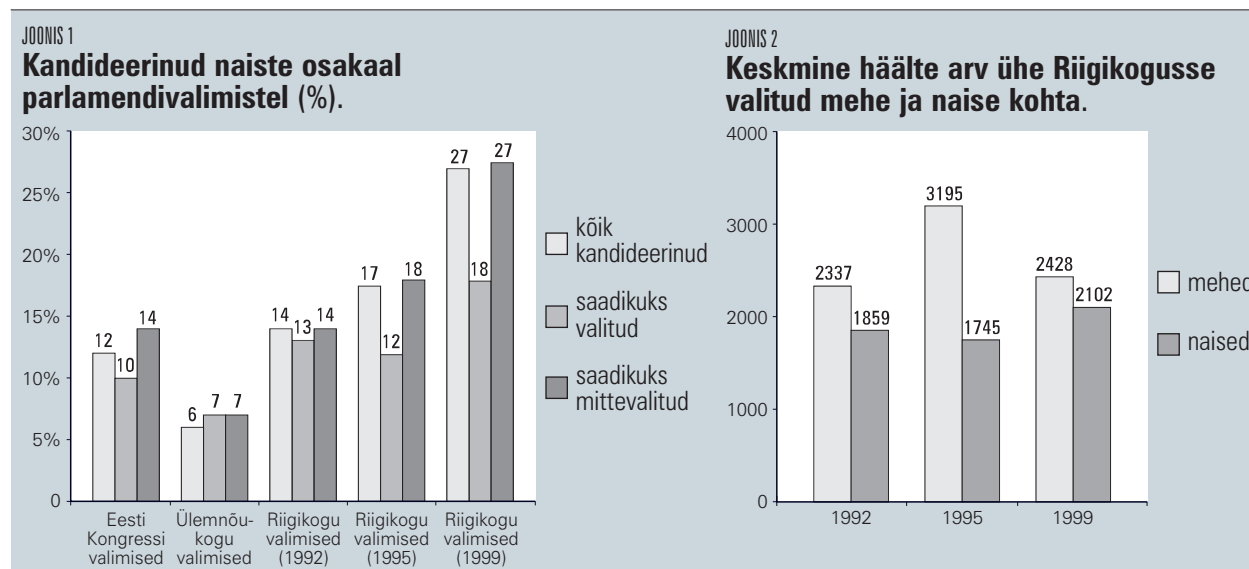
deerijate seas naisi kõigest 15% ja valitute seas veelgi vähem: 9%. Eesti taasiseseisvumise järel, 1993., 1996. ja 1999. aasta kohalike omavalitsuste volikogude valimistel oli naisi valitute seas vastavalt 24%, 31% ja 28%.

Miks kohalikul tasandil kandideerib naisi rohkem kui parlamendivalimistel ja neid ka valitakse rohkem? Nimetagem mõned peapõhjused.

1. Kohaliku tasandi valimistel on mandaatide hulk suhteliselt suur ja valimisringkond väike. Nii tekib naistelgi võimalus kaasa rääkida. Parlamendivalimistel on vastupidi: valimisringkond on suur, mandaate aga vähe.
2. Kohalikel valimistel pole nii teravat konkurentsi (erandiks on suuremad linnad, eriti Tallinn).

3. Kohalikud valimised pole nii prestiižikad. Koha pärast vallavolikogus, mis peale vähese au suurt midagi sisse ei too, ei hakka igamees nii väga võitlema.
4. Sageli pole vallas või väikeses linnas kuigi palju selleks tööks sobivaid inimesi (mehi) võtta (kes ei joo ülemäära, täidavad lubadusi, teevad palju tööd jms). Seepärast peab lep-pima naiste kaasamisega.
5. Parlamenti pääsemiseks peavad inimesed olema kogu riigis tuntud ja tunnustatud. Ei aita, kui keegi on kõigile teada inimene Valgamaal, ta peab olema seda ka Võru- ja Põlvamaal, muidu teda ei panda valimis-nimekirja etteotsa. Valla- või linnavolikogusse pääsemiseks piisab kohalikust tuntuusest.

1995. aastal oli naiskandidaate küll rohkem, kuid valituks osutus neid veel vähem kui kolm aastat varem. Asja olemust näitab veelgi paremini joonis 2, kus on kujutatud keskmist häälte arvu ühe mehe ja ühe naise kohta, kes osutus või siis ei osutunud valituks. Kui 1992. aastal sai valituks osutunud naine 79,5% sellest häälte arvust, mis sai mees, siis 1995. aastal ainult 54,6%. Naise väärtus häälte arvus mõõdetuna oli järsult kahanenud. See tähendab, et soolise võrdväärsuse vallas asi ei paranenud, vaid läks märksa halvemaks. 1999. aastaks astuti naiste poliitikas võrdväärse kohtlemise alal samm edasi. Nagu eespool juba selgus, sai naised parlamenti ning neile anti hääli rohkem kui kunagi varem. Samas vähenes ka

6. Tuntud ja tunnustatud inimesed on enamasti tippjuhid ja kõigile teada spetsialistid, sh endised parlamendi- ja valitsusliikmed. Nende hulgas on naisi vähe. Kohalik tasand kõrgendatud sotsiaal-professionaalset staatust ei eelda. Nii satubki nimekirja arst, õpetaja või raamatukogu juhataja, st naissoo esindaja.

Kõike seda arvestades ei õnnestu nii pea viia naiste osakaal Riigikogus samale tasemele, kui see on kohalikes volikogudes. Kuigi naiste osakaal kasvab mõlemas esinduskogus, jääb erinevus nende kahe tasandi vahel püsima edaspidigi.

Kui võrdleme omavahel 1992., 1995. ja 1999. aasta Riigikogu valimisi, siis selgub, et

valituks osutunud meeste ja naiste keskmiste häälte arvu erinevus: ühele naisele antud keskmine häälte arv moodustas 86,6% vastavast näitajast mehe kohta.

Nüüd aga soolisest tasakaalust valimis- ja parteinimekirjades. Seda on vaja teada, uurimaks pinnast, millest parlamendiliikmed välja kasvavad.

Naised valimisnimekirjades ja parteiliikmete seas

Naised valimisnimekirjades

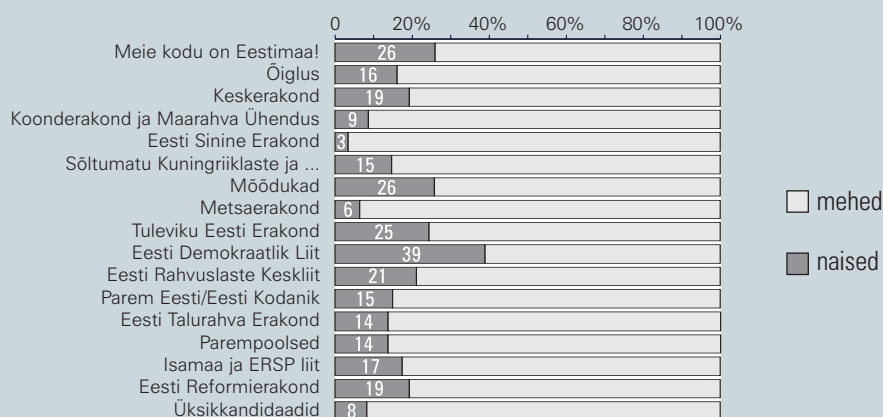
Kas naised valitakse tulevikus rohkem Riigikogusse, sõltub praeguse valimissüsteemi

juures palju erakondadest. Vaatleme kandideerivate naiste osakaalu valimisnimekirjades, sest kes ei kandideeri, see päris kindlasti valituks ei saa. Võrreldes naiste osakaalu kõigis valimisnimekirjades (parteide ja valimisliitude omades), torkab silma, et 1999. aastal üritas Riigikogusse pääsu naisi varasemast rohkem. Joonistel on nimekirjad paigutatud parem-vasakkaalale. Loomulikult on Eesti poliitilise mitmekesisuse ühele joonele asetamine suur lihtsustamine, nagu on vaieldav parem-vasakpoolsuse skaala sobivus Eesti parteide puhul üldse. Parteide parem-vasakpoolsust mõistetakse nii, nagu see on Eestis välja kujunenud ja nagu suurem osa ajakirjanikke ja poliitikuid seda mõistab.

likud erakonnad osutusid 1999. aasta valimistel tagurlasteks ja väheinnovaatilisteks, vasakkallalikud aga edumeelseteks (kui pidada naiste osakaalu kasvu innovatsiooni laienemiseks ning positiivseks protsessiks). Esiteks võib väita, et tegu on juhusliku tulemusega, mille järgmised valimised võivad ümber lükata. Teiseks võib selle tulemuse taga näha seaduspärasust, mille kohaselt Eestis (nagu mujal Euroopas) on vasakpoolsete parteide valimisnimekirjades naisi reeglina rohkem kui parempoolsetes. Kolmas võimalus: Eestis on paremkallalikud parteid maailmavaateliselt konservatiivsed, tagurlikud. Kui viimane väide osutub tõeks, tähendab see, et naiste arvamist valimisnimekirjadesse ei käsitata Eestis ega ka mujal Euroopas positiivse innovat-

JONNIS 3

Naiste osakaal kõigi kandideerinute seas 1995.a. Riigikogu valimistel nimekirjade kaupa.

Eestis tähendab vasakpoolsus ja vasaktsentristism riigi suuremat tähtsustamist ning üksikisiku vabaduste ja õiguste väiksemat tähtsustamist, samuti enamat tähelepanu sotsiaalküsimustele ja töövõtjatele. Peamine vasakpoolsuse tunnus on hädaldamine liiga kiirete muutuste pärast (vähene innovaativsus) ja teatud minevikuigatsus. Parempoolsus ja parem-tsentrism tähendab vastupidist: tähtsustatakse isikut, mitte riiki, pööratakse tähelepanu majanduse arendamisele, tööandjale, edule, ollakse konservatiivid ja liberaalid ning pisut ka rahvused. Vaadatakse tulevikku ja tähtsustatakse kiiret arengut ning innovaativsust.

Naisküsimuses osutub meie parem-vasakpoolsuse tähendus valemiks, sest nn paremkallak-

sioonina, vaid neisse suhtutakse kui vähemusse, kellega peab poliitiliselt võimalikult korrektselt käituma. Või siis võetakse neid kui sotsiaalset tuge nõudvat rühma (nagu näiteks töötuid, noori, immigrante). Eesti parempoolsed rõhuvad aga edule – sotsiaalset taaka naiste näol endaga kaasa vedada pole neile omane.

1999. aasta Riigikogu valimistel polnud naiste osakaal valimisnimekirjades ja neist Riigikogusse pääsenud naiste osakaal sugugi selges vastavuses. Nii näiteks ei saanud Eesti Maarahva Erakonnast, kus naisi oli nimekirjas tõesti vähe (17%), parlamenti mitte ühtegi naist, ent sinna pääses 7 meest. Reformierakonnast aga sai parlamenti 3 naist ja 15 meest (naisi 17%), ehkki ka seal oli nimekirjas naisi napilt (20%).

Isamaaliidust valiti 4 naist ja 14 meest (naisi 22%), kusjuures ka nimekirjas oli naisi niisama palju. Eesti Ühinenud Rahvapartei valimisnimekirjas oli naisi palju (34%), parlamenti sai aga 1 naine ja 5 meest (naisi 17%).

Koonderakonnast, kus naisi oli nimekirjas veerand (25%), sai parlamenti 2 naist ja 5 meest (29%). Keskerakonna ja Mõõdukate hulgast, kus naisi oli nimekirjas vastavalt 23% ja 31%, pääses mõlemast parlamenti 18% naisi (Keskerakonnast 5 naist ja 23 meest, Mõõdukatest 3 naist ja 14 meest). Seega sai naisi parlamenti suhteliselt kõige rohkem Isamaaliidust ja Koonderakonnast.

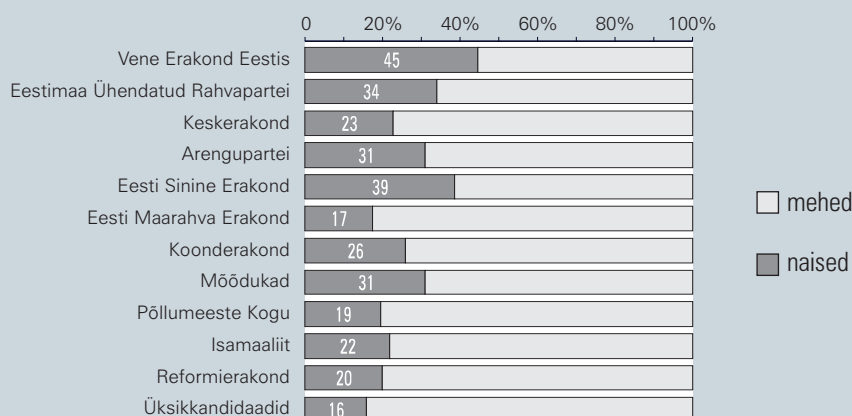
Demokraatiast ja sugude võrdväärseks pidamisest hoolimata peavad parteid mõtlema

gas olevatel naistel suur tõenäosus osutada parlamenti valituks ja sedagi nende erakondade puhul, kellel üldse on lootust valimiskünnist ületada. Isikumandaati naised üldiselt ei saa, nimekirjamandaadiga saavad neist parlamenti väga vähesed, ülejäänud naiste jaoks on kompensatsioonimandaadid. Koht nimekirja eesotsas on seega palju tähtsam kui kogutud häälte arv. Praeguse valimissüsteemi kohaselt komplekteeritakse Eestis Riigikogu tõenäoline koosseis varakult enne valimispäeva – sel ajal, kui parteid koostavad oma valimisnimekirju.

Poliitikaga tegelevad ja sellest huvituvad naised ootasid nihet sugude võrdsuse suunas 1999. aasta märtsis toimunud Riigikogu või siis 1999. aasta oktoobris aset leidnud kohalike

JONIS 4

Naiste osakaal kõigi kandideerinute seas 1999. aasta Riigikogu valimistel nimekirjade kaupa.

sellele, mis on valituks saamise seisukohalt kasulik ja mis mitte. Palju naisi valimisnimekirjas on kasulik küll partei arengule, naistele endile ja kogu ühiskonnale, kuid erakonna või nimekirja parlamenti pääsemisele see kaasa ei aita. Kui ka edaspidi kehtib seaduspärasus, et üks naine kogub keskmiselt vähem häält kui üks mees, siis on ju selge, et mida rohkem naisi kandideerib, seda vähem saadakse häält!

Naised valimisnimekirja esiosas

Üks asi on naiste osakaal ja arv valimisnimekirjas üldse, teine – nende osakaal ja arv nimekirja algusosas. Eesti valimissüsteemist tulenevalt on ainult nimekirja esimese või ka teise kümne hul-

omavalitsuste volikogude valimistel. Riigikogu valimistel andis selleks alust nimekirjades olevate naiste suurem osakaal: kandideeris 508 naist, mis moodustas 27% parlamenti pürgijatest. Kuid peaaegu kõigi nimekirjade esiosas oli naisi vähe (tabel 2), nimekirja esinumber oli naine ainult Arenguparteil, nimekirja esimese 10 isiku seas oli naisi 0–4, 20 isiku seas 2–6.

1999. aasta Riigikogu ja kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste tulemused

Riigikogusse pääsevad tugevamad, tuntumad, pikema valimisnimekirjaga, paremini rahastatud ja valimiskampaania hästi korraldanud parteid, kel on ka kindel toetajaskond. Enne 1999. aasta Riigikogu

valimisi võis võis prognoosida 15–17 naise pääsu parlamenti, tegelikult oli see arv 18, seega ületas tegelikkus prognoositu. Ilmselt toimus teatud nihe erakondade juhtivate jõudude hoiakutes ja ka naised ise olid aktiivsemad kui eelmiste Riigikogu valimiste ajal.

Kohalike omavalitsuste volikogude valimised 1999. aasta oktoobris näitasid ses osas aga tagasiminekut: volikogudesse valiti naisi isegi kolm protsenti vähem kui 1996. aastal. Naised küll kandideerisid 1999. aasta kohalikel valimistel innukalt (35,6% kandidaatidest), kuid paljud neist ei osutunud valituks. Nagu eespool märgitud, moodustavad naised uute volikogude liikmetest 28,4%. Kui üks mees sai keskmiselt 46 häält, siis üks naine vaid 30. Häälte arvu järgi otsustades

Erakonnas 31,8%, Reformierakonnas 28,5%, Isamaaliidus 30,4%. Kuigi ka Keskerakond ja Mõõdukad on tugevad parteid, on nende ridades naised oluliselt rohkem (vastavalt 47,5% ja 41,5%).

Naisi on suhteliselt palju vasakparteide, eriti vene erakondade liikmeskonnas, ja vähe paremparteides.

Energilisi naisi on nende valimisnimekirjadesse lülitamiseks piisavalt, kuid nad kandideerivad peamiselt nimekirjade teises või kolmandas kolmandikus, seega jääb võtmeküsimuseks naiste osatähtsus kandidaatide nimekirja esiosas.

Naise rolli poliitikas on kergem muuta poliitiliselt teadlikuma ühiskonnaosa – erakondade liikmete, sh juhtkondade enesemuutmise kaudu.

TABEL 1

Naised valimis- ja parteinimekirjades (%).

Valimisnimekiri / Parteinimekiri	1995	1999	Oktoober 1998
Vene Erakond Eestis	-	44,5	...
Eestimaa Ühendatud Rahvapartei	-	34,3	56,9
Vene Ühtsuspartei	-	-	59,0
Meie Kodu On Eestimaa!	27,4	-	-
Õiglus	16,2	-	-
Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööpartei	-	-	39,8
Keskerakond	20,2	22,7	47,5
Arengupartei	-	30,8	56,2
Eesti Maarahva Erakond	-	17,46	31,8
Koonderakond (koos ML ja EPPE-ga)	-	25,5	-
Koonderakond ja Maarahva Ühendus	8,7	-	-
Koonderakond	-	-	30,5
Maaliit	-	-	46,7
Eesti Pensionäride ja Perede Erakond	-	-	69,6
Põllumeeste Kogu	-	19,4	41,8

moodustab „naise keskmine väärtus“ mehe omast vaid 65%. Oluliselt rohkem naisi valiti volikogudesse vaid Ida-Virumaal: 41,8%. Seevastu suuremate linnade volikogudesse sattus neid suhteliselt vähe: Tallinnas 26,6%, Pärnus 21,2% ja Tartus 18,4%.

Naised erakondade liikmetena

Registreeritud erakondade liikmete hulgas on mehi küll rohkem (54,5%), kuid naiste osakaal on ometi varasemaga võrreldes kasvanud (vt Aaskivi 1998; andmed seisuga 1. oktoober 1998 vt tabel 1). Väike on naiste osakaal just jõulisemates koalitsiooni- ja opositsiooniparteides, näiteks Koonderakonnas on neid 30,5%, Eesti Maarahva

Seni on aga erakondade volikogudes ja juhatustes istunud peamiselt mehed, kelle hääl valimisnimekirjade koostamisel on kõlanud märksa tugevamalt kui naiste oma.

Naiste huvi poliitika vastu

1992. ja 1993. aastal korraldatud sotsioloogilised küsitlused näitasid, et poliitikast osavõtt ja huvi poliitika vastu on naistel 1,3–2,5 korda väiksem kui meestel. Võrdluseks tuletame meelde, et rahvasaadikute seas on naisi 7–8 korda meestest vähem. Sellest võrdlusest järeldub, et naiste huvi ja tegutsemine poliitikavaldkonnas eeldab naiste osa suurenemist parlamendis 25–30%-ni ja

kohalikes volikogudes 35–40%-ni. Erinevused naiste ja meeste poliitikaalises ja vastavas aktiivsuses pole suured ega või seetõttu olla naiste vähese kandideerimise ja mittevalimise põhjuseks.

Eesti rahvale on iseloomulik, et inimesed on poliitikast küll huvitatud, kuid ise poliitikaga tegelda ei taha: 88% eesti naistest ja 77% eesti meestest väitis, et nad poliitikas ei osale ega tahagi osaleda. Potentsiaali siiski on: 14% meestest ja 6% naistest ei osale poliitikas, kuid tahaksid seda teha. Poliitikas otseselt osalejaid oli meeste seas 7% ja naiste seas 4%. Huvitav on see, et osalejatest suur osa ei olnud oma osalemise astmega rahul. (Raitviir 1996, lk 228–233).

susele, millele vastukajana jõukamad, haritumad ja nooremad mehed tahtsid oma naist kodusena näha ja kandsid selle suhtumise üle kõigile naistele. Võib-olla oli see aga juba vastukaja tendentsile, mille kohaselt mehi väärtustati tööjõuturul enam, ja naised, hoolimata nende nõusolekust ka väiksema palgaga, jäeti kõrvale. Tööjõuturul välja kujunenud naise madalam väärtus, mis väljendub ka palganumbrites, peegeldub poliitikas ja teisteski ühiskonnaelusfäärides. Peale selle mõjub traditsioon – naistele ei antud tippjuhi toole ei esimese Eesti Vabariigi ajal, ei nõukogulikus Eestis ega pakuta sääraseid kohti neile ka praegu. Järeldus sellest tõsiasiast on kõigiti loogiline: kui naine ei väär tippjuhi kohta tööl, miks peaks ta väär seda

TABEL 1 (JÄRG)

Eesti Sinine Erakond	3,4	38,7	60,2
Möödukad /1999. a koos Rahvaerakonnaga	25,7	31,0	41,5
Eesti Talurahva Erakond	13,7	-	-
Parempoolsed	13,9	-	-
Rahvaerakond (sh Parempoolsed)	-	-	31,0
Eesti Kristlik Rahvapartei	-	20,0	...
Isamaaliit/1999. a Isamaa ja ERSP liit	17,4	22,47	30,4
Reformierakond	20,4	20,3	28,5
Üksikkandidaadid	9,1	15,8	-
Eesti Demokraatlik Liit	38,9	-	-
Tuleviku Eesti Erakond	23,5	-	38,9
Eesti Rahvuslaste Keskliit	21,2	-	-
Parem Eesti \ Eesti Kodanik	16,4	-	-
Sõltumatu Kuningriiklaste ja Roheliste Nimekiri...	14,8	-	-
Metsaerakond	6,9	-	-
Kokku/keskmiselt	17,4	26,9	45,5

Küsitluste tulemusena selgus, et naiste osalemist poliitikas taunisid teistest rohkem kaks rahvastikurühma: kõrgharidusega inimesed ja kõige suurema sissetuleku saajad. Need rühmad on ka arvamusiidrid. Kuni nemad oma seisukohta pole muutnud, ei valita naisi ei parlamentis ega linna- või vallavolikokku. Peale selle leidsid sagedamini just nooremad inimesed, õpilased ja tudengid, et naistel pole poliitikasse asja.

Võimalik, et uuemad uurimused arvamusiidrite ja edumeelseks peetavate inimrühmade keskmisest suuremat konservatiivsust naiste suhtes enam nii selgelt ei kinnita. 1990-ndate algusaastatel ja keskpaigas oli see arvatavasti vastureaktsioon nõukogudeaegsele pseudovõrd-

poliitikas, pealegi parlamendis, tipp-poliitika tegemise kohas?

Naiste väärtushinnangud on meeste omadest mõnevõrra erinevad, kuid lahknevused pole suured. Raske on öelda, kas muude riikidega võrreldes on meil mehi-naisi, kes soovivad saavutada kõrget ühiskondlikku positsiooni, vähem või rohkem. Eestis on selliseid mehi 9% ja naisi 6% ringis. Nõukogude ajal esileküündimissoovi tauniti, tahet karjääri teha häbeneti. Mehed on nüüd sellest vähemalt valimistel kandideerimise osas üle saanud – konkurents on tihe. Naised on aga tagasihoidlikumad ja vajavad julgustamist. Nii kõrgele positsioonile (võimule) kui sellest tulenevale vabadusele püüvad mehed naistest rohkem.

Siiski järeldeb eelnevast, et naiste huvi poliitika vastu, samuti nende väärtushinnangud ei erine meeste omadest sedavõrd, et nende abil naiste tõrjutust poliitikas seletada.

Rahvas ei protesteer

Vähene naiste osakaal valitavates poliitilistes organites näib väljastpoolt vaadatuna kahtlemata ebademokraatlik, kuid siinsetele poliitikutele ja rahvale, sh naistele endale see nii ei tundu. Ka pole meeste ja naiste vahel selles osas mingit tajutavat konflikti – naised ei protesteer. Vastupidi: sotsioloogiliste küsitluste põhjal ei peeta naiste väikest osalust suures poliitikas mingiks eriliseks probleemiks. 1993. aastal leidis

Kokkuvõte

Millises seisukorras on siis püramiid, mille tipp kujutab endast parlamenti, keskpaik parteisid ja alus rahvast (valijaid)? Kuigi kõigil neil poliitikatasanditel on naiste pääs poliitikasse raskendatud, leidub igal tasandil ometi vahendeid, kuidas olukorda muuta ja saada sooliselt enam tasakaalustatud parlament. Nii arvestaksid vastu võetud seadused paremini kõigi ühiskonnaliikmete vajadusi.

Tipp-poliitika tasand. Parlamendis on juba harjutud naiste väikese osakaaluga, kuid samas on juba hakatud ka naisi meestega võrdväärsusteks poliitikuteks pidama. Sellest

TABEL 2

Naiste arv 1999. aasta valimisnimekirjades.

	Esinumber	Esimese		
		10	20	30 seas
Vene Erakond Eestis	-	0	3	8
Eestimaa Ühendatud Rahvapartei	-	2	2	5
Keskerakond	-	4	5	6
Arengupartei	1	4	5	9
Eesti Maarahva Erakond	-	0	2	3
Koonderakond	-	2	4	6
Põllumeeste Kogu	-	0	2	5
Eesti Sinine Erakond	-	3	6	9
Möödukad	-	3	4	7
Eesti Kristlik Rahvapartei	-	1	3	6
Isamaaliit	-	1	4	5
Reformierakond	-	1	3	6

ainult 19% vastanutest, et poliitikas on liiga vähe naisi. 16% aga arvas, et see väide pole üldse mitte õige. Hilisemad küsitlused näitavad, et inimesed on siiski hakanud sellele rohkem mõtlema ja kolm aastat hiljem leidis juba üle poolte vastanuist, et poliitikas on naisi liiga vähe. Vastupidisel seisukohal oli 19%. Et poliitikasse on vaja uusi inimesi, arvas tol ajal 83% vastanuist. Ometi naisi nende uute ja vajalike sekka ei arvata.

Eesti praegune sotsiokultuuriline olukord ja kõrgharidusega inimeste, eriti meeste tagurlikkus ja teisalt naiste endi soovimatus end ühiskondlikus elus meeste survest vabastada ei tööta asjade seis paranemist ka lähitulevikus. Kõik jääb, nagu oli, ning naised püsivad lähiaastail poliitikas endiselt varjus.

hoolimata on naiste arv nii parlamendis kui ka valitsuses väike. Parlament ei saa iseenda koosseisu mõjutada, küll on tal väga suur mõju alumiste tasanditele, eriti parteidele. Eesti erinevate parlamendikoosseisude naisliikmed on väga head tööd teinud ja tõstnud naiste kui tipp-poliitikute mainet nii oma igapäevase tööga kui ka naisliikumise tegelasena.

Parteitasand. Parteidesse on koondunud ühiskonna poliitiliselt valgustatum osa. Eestis tegutseb parteide tuumik parlamendifraktsioonide näol Toompeal ja juhib sealt parteisid. Just parteiliidritel on suur mõju valimisnimekirjade koostamisele ja naiste paigutusele nen-

des. Arusaam naise rollist poliitikas on parteide tipus täiesti euroopalik, kuigi veel mitte skandinaavialik. Sellest hoolimata pole toimunud läbimurret naiste osakaalus, kuid ehk sünnib see juba järgmise sajandi esimestel parlamendivalimistel. Partei kaudu kulgeb kõige otsem tee naiste osakaalu suurendamisele parlamendis. Samas peavad parteid tegema enamat tööd naiskandidaatide leidmisel ja läbisõelumisel, et oleks, kelle hulgast valida. Valitsusliikmed kui partei esindajad saavad oma positsiooni abil murda ühiskonna eelarvamusi naiste rolli suhtes, edutades naisi tööalaselt. Tippjuhtide ja -spetsialistide positsioonilt tipp-poliitikasse tõusmine on loogiline tee mitte ainult meeste, vaid ka naiste jaoks.

Üldsuse tasand. Sel tasandil on eelarvamused kõige suuremad ja ka kõige visamad kaduma. Naiste rolli skandinaavialikku mõistmise levikut tuleb oodata kindlasti veel terve inimpõlv, kui mitte rohkem. Meeste, aga ka naiste endi hoiakud on visad muutuma. Feminismist küll üht-teist teatakse, kuid Eestis pole see populaarne; valimisliikumist „Naised naisi valima!“ pole tekkinud; naiste poliitikasse tuleku vastu on arvamusi liidrid – inimesed, kes peaks eelduste kohaselt olema kõige

demokraatlikumad, kuid ometi seda ei ole. Takistuseks on ka see, et naised ei ihalda nii palju kuulsust ja kõrget positsiooni kui mehed. Kui valijate tahtest hoolimata koguneks parlamenti liiga palju naisi (ja seda meie valimissüsteem võimaldab), ei meeldiks see rahvale sugugi.

Siiski võib tulevikku vaadates prognoosida naiste rolli positiivsemat teadvustamist ka avaliku arvamuse ehk valijate tasandil, sest sotsiokultuuriline olukord Eestis muutub varasemast kiiremini. Ühelt poolt jõuavad tänapäevased vaated rahvani parteide kaudu ülalt, teiselt poolt aga hariduse ja massikommunikatsiooni kaudu üldsuse enda tasandilt.

Kirjandus

- Aaskivi, S. Parteiregistrid võrdluses: mehed ja naised. 1. Sõnumileht, 26. oktoober 1998.
- Raitviir, T. Eesti üleminekuperioodi valimiste (1989–1993) võrdlev analüüs. Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 1996, lk 218, 228–233.
- Truuväli, E. Valmisõigus ja valimised Eestis 1917–1980. II osa. Nõukogude valimissüsteem ja rahvasaadikute koosseis 1940–1980. Eesti Raamat, Tallinn, 1986.

Naisorganisatsioonid kui osa kolmandast sektorist Eestis

Reet Laja

Sotsiaalministeeriumi teabeosakonna asejuhataja.
Eesti esindaja Euroopa Nõukogu Nõuvalguste Direktoraadi
võrdõigustikkuse alalises komitees 1994—1999.

Alles viimastel aastatel on Eesti poliitikud hakanud rääkima kolmanda ehk mittetulundussektori tähtsusest ja tõusuajast meie ühiskonnas. Vabatahtliku töö eestvedajad pole õnneks seda aega ootama jäänud, vaid juba kümnekond aastat visalt algatanud ja arendanud ettevõtmisi, mis pole piisavalt riigi või äriühingute vaateväljas olnud. Eesti teadlased aga on

kooli liikumise (ehk esimese eestikeelse keskkooli loomise) toetuseks asutati esimesed naiste vabatahtlikud organisatsioonid.

1907. aastal loodud Tartu Naisselts rääkis juba avalikult naiste õigustest, näiteks võrdsest tasust ühesuguse töö eest.

1911. aastal asutasid mitmesugustel kursustel kõrgharidust omandavad tudengineid Naisüliõpilaste Seltsi.

1917. aastal kutsuti Tartu Naisseltsi eestvedamisel kokku I Eesti naiskongress. Põhiettekanne oli naiste sotsiaalsetest õigustest.

1918. aastal loodud Eesti Vabariigis seadustati ka meeste ja naiste võrdsed võimalused. Iseisvuse eest peetud Vabadussõda oli meeste ja naiste ühine katsumus.

Teha on väga palju. Ainult mõlemate sugude kaastöötamisel võib paremat tulevikku loota. Kuid kõigepealt peavad naisterahvad ise üles ärkama, naisterahvad, kelledest suur hulk naisterahva-liikumise peale täieste osavõtmatult vaatab. Üksikute silmapaistvate naisterahvaste püüded ei suuda seda küsimust otsustada: tingimata on tarvis niisamasugust teed käia, mida Õhtu-Euroopa naisterahvad tarvitavad, ja see tee on korraldatud, organiseeritud seltskondline töö.

(A. H. Tammsaare, 1906)

püüdnud vastavaid arenguprotsesse ühiskonnas rahvaküsitluste kaudu ja organisatsioonide tegevust ning mõju jälgides uurida. Üheselt mõistetavat pilti kodanikealgatuse hetkeseisust ei ole siiski veel tekkinud. Käesolev artikkel püüab anda ülevaate naisorganisatsioonidest ja nende tegevusest Eestis.

Saanud alguse juba eelmise sajandi lõpul, arenes naiste ühistegevus jõudsalt edasi pärast Eesti Vabariigi teket, taasiseseisvunud Eesti esimesel kümnendil aga on see muutunud mitmetahuliseks liikumiseks.

Naisliikumise traditsioonide teke

Eesti naisliikumise uurijad seostavad selle algust rahvusliku ärkamisega. 1880. aastate Aleksandri-

1920. aastal kutsuti Asutava Kogu naissaadikute algatusel kokku II naiskongress ja asutati Eesti Naisorganisatsioonide Liit (1930. aastast Eesti Naisliit). Eesmärk oli koondada naised ühiseks tööks, mis edendaks ja kindlustaks naiste õigust, majanduslikku, vaimset ja tervislikku seisukorda. Naistele pakkusid tegevust ka Naiskodukaitse, Maanaiste Keskseits, Akadeemiliste Naiste Ühendus ja mitmed teised organisatsioonid.

1936. aastal loodi Kodumajanduskoda, mis muu tegevuse kõrval hakkas analüüsima kodumajandusega seostuvaid seaduseelnõusid ja muid projekte. Koja moodustamisega tunnustati naiste tööd kodus. Tunduvalt suurenes riiklik abi naiste töö korraldamiseks. 50 palgalise nõuandjaga jõuti aastas organiseerida paarsada kursust. Maakohtades

tegutsetes Maanaiste Keskseits, linnades Naisliit (Eesti naised muutavas ühiskonnas, 1995; Kivimäe, 1995; Mäelo 1999). Naisorganisatsioonide tegevus sel perioodil muutis naise positsiooni ühiskonnas, suurendades ta poliitilisi õigusi. Seadusandlike institutsioonide juhtpositsioonid jäid siiski meeste meelevalda. Iseisvuse katkedes sundlõpetati ka kõikide Eestis tegutsenud naisorganisatsioonide tegevus.

Nõukogudeaegne naisliikumine oli väga vastuoluline: deklareeriti, et naistel on kõik õigused, sundemantsipatsioon õigustas naiste töötamist kõigil elualadel. Suuresti formaalse ja riiklikult juhitud tegevuse piires leidis siiski ka omaalgatust, püüti rõhutada perekonna tähtsust, arendada käsitöö- ja perenaiseoskusi, tähtsustati ema ja lapse tervisekaitset.

mõned organisatsioonid arenesid välja katusorganisatsioonideks, samuti loodi ka ülemaailmsete või Euroopa suurte naisorganisatsioonide kohalikke ühendusi või sõlmiti rahvusvaheliste sõsarorganisatsioonidega koostöösidemed. Vähemalt kümme suuremat naisteühendust ja enamik erakondade naiskogudest kuuluvad rahvusvahelistesse võrgustikesse.

Praegu on vastavas andmebaasis üle 160 naisühenduse.

Naisorganisatsioonide kohta 1997. aastal tehtud uurimus näitas, et Eestis tegutsevad need neljas peamises tegevusvaldkonnas: enesetäiendus ja koolitus, väikeettevõtlus, heategevus, osaluse suurendamine otsuseid langetavates organites. Linna- ja maanaiste ühenduste vahel on selgelt näh-

Paljud tõsised naisterahvad hoidvat endid valimistest alles eemale. Naisterahvaste osavõtmine valimistest ei oleval valitute moraalilisi omadusi silmanähtavalt tõsta suutnud. Ülekohtusi tegusid tulevat ka nüüdki valimistel ette. Iseenesestki on arusaadav, et naisterahvad valimistest osa võttes tervet seltskonda silmapilk uueks ja paremaks ei suuda teha.

(A. H. Tammsaare, 1906)

Uus algus

1980. aastate lõpus said Eestis alguse taas suured ühiskondlikud muudatused. Taasasutati Eesti Naisliit, seejärel ka mitu teist mõjukat naisorganisatsiooni. Taasiseseisvumise käigus loodi järjest uusi naisteühendusi. Esimeses laines tekkinud ühendustest on osa Eestis tuntuks saanud, osa aga jäänud organisatsioonikeskseks või hääbunud. Naisorganisatsioonide aktiivsemal osal on olnud tarkust ja tahet oma tegevussuundi hoolikalt analüüsida. Osa neist olid olulised taasiseseisvuse saavutamiseks, kuid ei sobinud enam kokku ühiskonna edasise kiire arenguga. Naisühenduste tekke teises laines tekkisid mitmed uued kohalikud naisorganisatsioonid,

tavad erinevused. Maal on rõhk rohkem peretraditsioonide säilitamisel, käsitööl; linnas rõhutatakse enesetäiendamist, koolitust, aga ka naiste õigusi – seda eriti rahvusvaheliste organisatsioonide Eesti harude puhul. Väiksematel maanaiste seltsidel on vähem majanduslikke võimalusi, põhiliselt võetakse osa kas katusorganisatsiooni või maakonnas korraldatud üritustest. Samas on paljudel kohalikel naisühendustel võimalik saada tuge omavalitsustelt tasuta ruumide või vajalike transpordivahendite näol. Naisseltsid maal võivad taotlema toetust oma väikeprojektidele näiteks Vabaharidusliidu või Regionaalse Arengu Sihtasutuse kaudu. Linnaühendustel enamasti selline tugi puudub, tavaliselt maksavad nad ise oma ürituste eest või näevad vaeva sponsorite otsimisega.

Naisorganisatsioonide areng ja edu on sõltunud ning sõltub edaspidigi suures osas sellest, kas ühendus on osanud oma tegevust korraldada eesmärgistada ja planeerida ning kas ta on tegelnud liidrite järelkasvuga. Juhul, kui kauaaegne liider oma ametist loobub, kuid järelkasvu pole, võib organisatsioon hääbuda.

Aktiivsemate avalikes huvides tegutsevate ühenduste tegevusest

Areng teabe kättesaadavuse suunas

Mõttekaaslaste leidmise, koostöö ja teabevahetuse hõlbustamiseks loodi 1994. aasta kevadel Eesti Nais- ja Pereorganisatsioonide Teabekeskus. Alustati nais- ja pereorganisatsioonide andmebaasi loomist. Koos Norra Välisministeeriumi ja Norra Koduperenaiste Assotsiatsiooniga organiseeriti 1994. aasta detsembris ümarlauakohtumine Eesti naisühenduste esindajate ja naispoliitikutega, koos Norra saatkonna ja Soome Instituudiga korraldati maakondades mitmel aastal üritusi nimega „Naiste november“. Tallinna Pedagoogikaülikooli juurde loodi Naisuuringute Keskus, töötati välja erikursuse kava naisuurimise valdkonnas. Kuna Eesti Nais- ja Pereorganisatsioonide Teabekeskuse ülalpidamiseks ei õnnestunud rahatoetust saada, jäi keskuse tegevus mõne aasta pärast soiku. Andmebaasi edasise arendamise võttis enda kanda Naiskoolituskeskus, kes viis läbi nais- ja pereorganisatsioonide põhjaliku küsitluse. Kuna ühenduste arv ja vajadus teabe järele aina kasvas, asutasid Tallinna Pedagoogikaülikooli Naisuuringute Keskus, Naiskoolituskeskus ja Tartu Ülikooli juures tegutsev sugupoolte uurimise rühm 1997. aastal Eesti Naisuurimis- ja Teabekeskuse. Olulist tugejõudu selleks andis Kanadast tulnud annetuse kirjanduse muretsemiseks tulevasele keskusele. See omakorda innustas asjaosalisi kirjutama projektitaotlust Euroopa Liidu Phare programmile. Projekti ettevalmistamisel oli oluline osa välispartneritel Kanadast, Norrast ja Prantsusmaalt, kellel on kogemusi ülikoolide juures tegutsevate teabekeskuste osas oma maades.

Uurimuste suunas

Ei kodumaised ega ka rahvusvahelised fondid näe enamasti ette vabatahtlike organisatsioonide

uurimisprojektide rahastamist. Tartu Ülikoolis loodi sugupoolteuurimise rühm 1995. aastal, mis on tegutsenud uurimis- ja infokeskusena (Taid, 1, 2, 3). Naiskoolituskeskusele on lisaks ühenduste uurimisele olnud tahet väiksemaid küsitlusi teha mitmesugustel kursustel ja seminaridel osalejate hulgas. Hea näide oma võrgustiku kasutamisest uuringu läbiviimisel on Eesti Ametiühingute Keskkliidu naistel, kes uurisid 1995. ja 1999. aastal ametiühingute usaldusisikute abil naiste töö- ja elutingimusi.

Naiste vajadusi oskavad organisatsioonid selgelt välja tuua. Puudust tuntakse endiselt eelkõige teabest seadusandluse, naiste õiguste, ettevõtluse edendamise ja laenuvõimaluste, fondide, koolituste, kodu- ja välismaiste ürituste kohta. Samuti peetakse oluliseks naistele nõustavate tugikeskuste loomist.

Ühiskonnaprotsesside ja naiste vajaduste iseseisev uurimine ja analüüs on oluline, et teadustada valupunkte ning püüda neid leevendada seadusandluse täiendamise ja konkreetse tegevuse abil (Inimarengu aruanne 1995, 1996).

Koolituse ja kogu elu kestva õppe suunas

Koolituskeskusi ja organisatsioone, kes pakuvad naistele üksikuid seminare ja õppepäevi, on küllalt palju, kuid naiste järjepideva täiend- ja kutseõppega on tegelnud siiski vähesed.

Üleminek turumajandusele tekitas vajaduse koolitada ettevõtlikke naisi. 1990. aastal alustas tegevust Naiskoolituskeskus (NKK), kes võttis oma deviisiks „Parem tulevik naistele“. Hakati korraldama kursusi äri alustamise alustest, äriseadustikust, ekspordi- ja impordivõimalustest, raamatupidamise alustest, messide korraldamisest, anti keele- ja arvutiõpet. Kursuste kaudu tekkis Eesti ettevõtlikel naistel lisaks omavahelistele sidemetele juurde ettevõtlusalaseid kontakte ärinaistega naaberriikidest.

1995. aastal hakati naistele andma teadmisi selle kohta, kuidas nemadki saaksid mõjutada avalikku elu. Eri fondidest saadud toetuse abil toimunud koolituse tulemused ilmnisid juba 1996. aasta kohalike omavalitsuste volikogude valimistel. Seminarid andsid naistele julgust kandideerida ja valitute hulgas oli rohkem kui neljandik naisi. Naiskoolituskeskus on korraldanud ka üritusi IV ülemaailmse naiste konverentsi tege-

vuskava tutvustamiseks ja elluviimiseks. Uue suunana arendatakse välja mentorprogrammi naistele ja uuendatakse ettevõtluskoolituse kavasid. Naisettevõtjate vajadustest parema ülevaate saamiseks luuakse ettevõtete naisomanike ja naiste juhitavate ettevõtete andmebaasi ning viiakse naisettevõtjate hulgas läbi küsitlus.

Maaelu Arengu Instituut viis mitmel aastal läbi seminare, mis olid suunatud eelkõige maanaistele. Vähemalt kord aastas kutsuti naised kokku suuremaks ürituseks.

Naisseltsid on ise aastast aastasse taotlenud huvikoolitust Vabaharidusliidu kaudu, mida osaliselt rahastab riik.

Naiste Kodanikukoolituse Keskus alustas oma tegevust, valmistamaks naisi ette 1999. aasta Riigikogu ja kohalike omavalitsuste volikogude valimisteks. Keskuse eesmärk on olnud anda naistele üldteadmisi kodanikuühiskonnast, poliitikast, maailmavaadetest, propageerida isikuvabadust ja inimõigusi, väärtustada inimest ja perekonda. Seminaridel ja õppepäevadel pakutakse koolitust mitmel tasandil, samuti nii teadmisi kui ka praktilisi oskusi osalemiseks avalikus elus.

Kuigi naisorganisatsioonid sageli toetavad naisi teel poliitikasse, on nad enamasti ise apoliitilised.

Naiste poliitikasse tuleku suunas

Et juhtida tähelepanu naiste vähestele esindatusele otsustustasandil ja toetada naiste tulekut poliitikasse, moodustasid Riigikogu naisliikmed 1998. aastal Riigikogu Naiste Ühenduse, kuhu koondusid kõik 11 tolleaegset naisliiget. Ühendus seadis endale eesmärgiks aidata kaasa sellele, et seadused tagaksid naistele meestega võrdsed võimalused eneseteostuseks ja osalemiseks ühiskonnaelus. Algatati arutelu teemal, kuidas toetada naiste tulekut poliitikasse.

Erakondade Naisteühenduste Ümarlaud loodi 1998. aasta sügisel. Sihiks seati kujundada Eestis inimsõbralikku ühiskonda, parandada sisepoliitilist kliimat ja aidata kaasa naiste tulekule poliitikasse. Ümarlaura osapooled on võrdväärsed partnerid, otsused tehakse ainult konsensuse alusel. 1999. aasta Riigikogu valimiste eel tehti ümarlaura nimel avalik ettepanek, et kõigi erakondade valimisekirjad koostataks nii, et üleriigilistes nime-

kirjades oleks igas kümnes vähemalt kolm naist. Naiskandidaatide toetamiseks mõeldi välja videoklipp. Kõik eratelekanalid olid nõus seda valimiste eel tasuta näitama kui sotsiaalset reklaami. Ka 1999. aasta sügisel, kohalike valimiste eel aidati naiste valimiskampaaniale kaasa, seekord raadioreklaami abil, mida levitati nii kogu Eestit katvate kui ka kohalike raadiojaamade kaudu.

Koostöö ja konsensuse leidmine mitmes Eesti ühiskonda tervikuna või naisi puudutavas küsimuses viitab nii naisliikumise kui ka kogu kodanikuühiskonna uuele arenguastmele. Veel neli-viis aastat tagasi polnud niisugused kokkulepped võimalikud, nüüd aga on erakondade naiste ümarlaurad positiivseks eeskujuks teistele kodanikuühiskondadele (ENUTi Uudised 1, 2 1999).

Koostöö rahvusvaheliste organisatsioonidega

Kui vabatahtlike ühendusi peetakse riigi ja erasektori kõrval kolmandaks sektoriks, siis Maailmapanga juhid on nimetanud tähtsamaid rahvusvahelisi organisatsioone neljandaks sektoriks, mis mõjutab globaalses mõttes ühiskonna elu.

ÜRO Arenguprogramm on andnud tuge nii uuringute läbiviimiseks kui ka naisühenduste koolitusteks, olles üks paindlikumaid kohalikele vajadustele reageerijaid rahvusvaheliste organisatsioonide hulgas. ÜRO IV ülemaailmne naiste konverents Pekingis oli oluline tähis ka Eesti naisorganisatsioonide jaoks. ÜRO Arenguprogramm võimaldas välja anda Eesti naiste olukorda kirjeldava raporti, mille koostamisel osalesid Naiskoolituskeskus, Eesti Akadeemiliste Naiste Ühing, Eesti Ettevõtlike Naiste Assotsiatsioon, Eesti Naisliit jt.

Põhjamaade Ministrite Nõukogu ja tema infobüroo Eestis on toetanud päris paljusid Eesti naisorganisatsioonide ettevõtmisi ja koostööd Põhjamaadega. Tähtsamad koostööprojektid on olnud naiste foorum Turus enne Pekingi konverentsi ja Pekingi järelkonverentsid kõigis Baltimaades 1997. aastal. Edasist tõsisest koostööd juba järgmise sajandi algul Põhja- ja Baltimaade ning USA vahel valmistab ette nende riikide esindajate kohtumine Islandil 1999. aasta sügisel.

Eesti naisorganisatsioonide esindajad on osa võtnud Euroopa Nõukogu suviti korraldatavatest valitsusväliste naisorganisatsioonide

kogunemistest. Ühiselt on läbi arutatud probleemid, mida valitsusvälised organisatsioonid tahavad valitsustega arutada. Väitlus on käinud järgmiste strateegiliste suundade üle: võrdsed võimalused majanduses ja tööelus, poliitikas, teabe kättesaadavuses ja hariduses; finantsressursside hankimine naisorganisatsioonidele; noorte kaasamine vabatahtlikku töösse. Tähtsaks on nendel kogunemistel peetud naisorganisatsioonide koostööd kohalike omavalitsustega ja võrgustike loomist organisatsioonide vahel (Ashworth, 1996). Samuti on eraldi käsitletud vägivallaga seotud problemaatikat, mida Eesti naisorganisatsioonid pole siiski kuigi palju analüüsinud ega uurinud. Ometi on tegu väga olulise teemaga. Euroopa Nõukogule on antud hulk soovitusi selle kohta, kuidas kaasa aidata kolmanda sektori ning meeste ja naiste võrdõiguslikkuse arendamisele – on ju tegu ühe põhilisema osaga inimõigustest.

Aastasaja viimasel viiel aastal on Eestis koostöös Euroopa Nõukoguga korraldatud neli konverentsi inimõiguste ja võrdõiguslikkuse valdkonnas. Kõigist neist konverentsidest on saanud osa võtta ka naisorganisatsioonide enamik.

Avatud Eesti Fond on samuti mitmel aastal vastavaid projektikonkursse välja kuulutanud.

Palju on naisühenduste ettevõtmistele toetusi tulnud ka otsetaotluste kaudu teiste riikide fondidest, linnadest ja maakondadest või kohalikest saatkondadest. Niisugune vastastikune suhtlemine ja koostöö vajaks eraldi uurimist ja analüüsi.

Kokkuvõtteks

Kolmanda sektori areng Eestis, sealhulgas naisorganisatsioonide kui kodanikualgatuslike võrgustike kujunemine on olnud aeglane. Kindlasti on koondumine naisühendustesse aidanud naisi ja sedakaudu ka nende perekondi kohaneda kiiresti muutuvate oludega. Ühisasi loob usaldust keskkonna vastu (Heidmets, 1999). Samas ei ole organisatsioonid suutnud päevapealt küpseks saada, mis on ka loomulik. Iga ühendus vajab lühemat või pikemat kasvuaega ja ka tingimusi, et ühiskonnas kaasa rääkima hakata.

Kolmanda sektori kvaliteet, tugevus ja vastupidavus sõltuvad keskkonnast, milles need organi-

satsioonid tegutsevad. Kolm komponenti, millest sõltub kolmanda sektori areng, on järgmised: seadused ja üldse õiguslik keskkond, finantseerimine ja ressursid ning organisatsioonide ja üksikisikute võimekus (Mittetulundussektori käsiraamat seadusandjale, 1997). Äärmiselt vajalik eeldus kolmanda sektori edasisel arenemisel on ka riigi poliitika, mis tunnustab kolmanda sektori riigile oluliseks.

Mittetulundusühinguid puudutavat seadustikku on vaja süstemaatiliselt uuendada aga ka lahti seletada (Liiv).

Nagu aruteludest ja küsitlustest selgub, käivad näiteks praeguse mittetulundusühingute seaduse raamatupidamismõõdetud väiksematele ühendustele sageli üle jõu. Olukorda saab lahendada mitmeti, ühelt poolt diferentseerides ühendusi nende tegevuse mahu alusel, teiselt poolt andes organisatsioonidele tõhusat koolitust mittetulundusühingute juhtimise ja raamatupidamise vallas. Vastava koolituse kaudu saab leida ka uusi liidreid, keda pole kunagi piisavalt (Proos, 1998). Vabatahtliku töö tegemise puhul tuleks kaaluda näiteks laia valikut sotsiaalse ettevõtluse vorme, mida kasutavad teised riigid, näiteks võetakse mõnel maal arvesse vabatahtlikult tehtud töötunde. Neid tunde saaks kasutada teatud teenuste saamiseks (Giddens, 1999). Vabatahtliku töö selline tunnustamine innustaks töötajaid.

Põhjalikumalt tuleks läbi uurida praegused erinevad ühenduste rahastamise viisid. Kui suuremate rahvusvaheliste organisatsioonide toetused Eesti mittetulundusühingutele vähenevad või lõpevad, peavad teada olema uued lahendused. Samas tuleb vabatahtlikel organisatsioonidel võrgustuda, sihikindlamalt ennast tutvustada rahvusvahelisel areenil uute koostööpartnerite leidmiseks (Ruutsoo, 1999). Kui Eesti ettevõtja soovib aidata kaasa tegelikele muudatustele ühiskonnas, on vaja mõtestatud ja läbimõeldud tegevust abiprogrammide kujundamisel, samuti toetuste ideoloogia väljatöötamisel (Hellam, 1999).

Mittetulundussektori ja erakondade ümarlaual 1999. aasta veebruaris tõdeti, et võrreldes ärisektori ja avaliku sektoriga on kolmas ehk mittetulundussektor Eestis tugevalt alahinnatud ja

alafinantseeritud. Erakondadel on seni puudunud selge ettekujutus tänapäevase kodanikuühiskonna mudelist, mistõttu pole osatud piisavalt toetada tsiviilühiskonna toimemehhanismide arengut, st tõsta au sisse inimeste omaalgatust ja vastutust (Avatud Eesti Fondi teataja, 1999).

Kodanikeühendusi on peetud peamiselt vaba aja sisustamise vormiks. Vabatahtlike seltside, ühingute, sõltumatute keskuste, samuti üldkasulike sihtasutuste ja fondide loodav sotsiaalne, vaimne, kuid ka majanduslik kapital, st osutatud teenuste hulk, loodud töökohtade arv, erasektori raha kaasamine sotsiaalsfääri, haridusse ja kultuuri jm on võimukandjatel jäänud märkamata.

Olukorra parandamiseks tegi Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liit hulga ettepanekuid:

1. Kaasata valitsusväliseid organisatsioone nende pädevusalal õigusloomesse eelnõude kavandamise etapil ja vajadusel ka seaduste rakendamise etapil.
2. Kujundada välja õiguslik protseduur või hea tava, et riigiasutused pöördusid ühiskonnale vajalike teenuste saamiseks ka valitsusväliste organisatsioonide poole, kuna reeglina tegutsevad need säästlikult ja paindlikult.
3. Avalikustada valitsuse ja Riigikogu dokumendikeskuste ja interneti vahendusel kõik seaduseelnõud ja nendest tulenevad selguskirjad, samuti teavitada rahvast seadusaktide positiivsetest ja negatiivsetest mõjudest eri elusfääridele.
4. Luua Riigikogu vastavate komisjonide juurde ametikohti, millel töötavate inimeste pädevuses oleks arendada töökontakte mittetulundusühendustega, samuti nõustada komisjone kolmanda sektori küsimustes.

Nende ettepanekute arvessevõtmine on oluline ka naisorganisatsioonide võrgustiku edasisel arengul ja kogu kodanikuühiskonna kujunemisel Eestis. Vaatamata tõusudele ja mõõnadele organisatsioonides on paljud neist saavutanud taseme, kus nende arvamusega tuleks arvestada.

Kirjandus

Aarelaid, A., Tart, I. Eliidid, liidrid ja kodanikualgatus. Kodanikualgatus ja seltsid Eesti muutuval kultuuri-

maastikul. Jaan Tõnissoni Instituut, 1996, lk 271–295.

Ashworth, G. Conclusions of the general rapporteur international seminar on the strategies, role and functions of NGOs working for the promotion of equality between women and men. Strasbourg, Palais de l'Europe, June 1996, p 13–14.

Avatud Eesti Fondi Teataja, 28–29 1999.

Eesti inimarengu aruanne 1995, lk 62–66.

Eesti inimarengu aruanne 1996, lk 46–50.

Eesti naised muutavas ühiskonnas. Eesti rahvusraport 1995 ÜRO IV ülemaailmsel naiste konverentsil „Võrdõiguslikkus, areng, rahu“, lk 32–33.

ENUT-i Uudised, 1, 2 1999.

Giddens, A. Kolmas tee. Sotsiaaldemokraatia uuestisünd. AS Pakett, Tallinn, 1999.

Heidmets, M. Vabatahtlik tegutsemine ühishuvides. Filantroopia ja kolmas sektor Eestis. Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, Tallinn, 1998.

Heidmets, M. Usaldus ja ühisasi. Usaldus. III. avatud ühiskonna foorum AEF Tallinnas 18. aprillil 1999, lk 15–23.

Hellam, M. Kolmanda sektori võimalused. Ettekanne IV avatud ühiskonna foorumil 19. aprillil 1999.

Kivimäe, S. Eesti Naisliit 75. Pühapäevaleht 1995.

Liiv, D. Kommentaarid mittetulundusühingu seadusele. Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liit.

Mittetulundussektori käsiraamat seadusandjale. Avalik sektor. Erasektor. Kolmas ehk mittetulundussektor. Salzburgi Seminari väljaanne, 1997.

Mäelo, H. Eesti Naine läbi aegade. Varrak, 1999, lk 260–280.

Proos, I. Kolmas sektor ja Eesti edukus. Filantroopia ja kolmas sektor Eestis. Eesti Avatud Ühiskonna Instituut, Tallinn, 1998.

Päevalehe vaheleht Foorum, 1–4 1999.

Ruutsoo, R. Olelemisest osalemiseni? Eesti kodanikualgatusete hetkeseis ja arenguvõimalused.

Ruutsoo, R. Social sciences and civil society, Estonian post-communist transition. Society, parliament and legislation. Chancellery of the Riigikogu. Tallinn, 1999, p 67–79.

Soova, L. Naisorganisatsioonid muutavas ajas. Kodanikualgatus ja seltsid Eesti muutuval kultuuri-maastikul. Jaan Tõnissoni Instituut, 1996, lk 183–191.

Taid Keskuse Infoleht. 1, 2, 3.

Riiklikust võrdõiguslikkuspoliitikast

Ülle-Marike Papp

Sotsiaalministeeriumi eurointegratsiooni osakonna võrdõiguslikkuse büroo juhataja.

Naiste ja meeste võrdõiguslikkus – mis ja milleks?

ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis on kehtestatud, et igal inimesel on õigus sotsiaalsele korraldusele, mis võimaldab inimõiguste ja -vabaduste

kogemuse. Peale selle on totalitaarne ühiskond kinnistanud meis mingisuguse kammitsetuse, või koguni hirmu oma õiguste eest seismisel ja võimuga vaidlemisel.” [1].

Esimest korda sai sooline võrdõiguslikkus laiema diskussiooni osaliseks Eesti naiste konverentsil 1989. aastal. Programm „Eesti naised täna ja homme“ sisaldas ka ettepanekut vastu võtta võrdõiguslikkuse seadus, et luua valitsusasutus, mis selle küsimusega tegeleks, ning lülitada temaatika selle laiemaks ja kiiremaks levimiseks ka õppeprogrammidesse. Tolleaegne neokonservatiivne avalik arvamus aga neid ettepanekuid ei toetanud, sest otsustati jätkata sealt, kus okupatsioon oli ühiskonna arengu peatanud. Võib oletada, et suur hulk eluvaateid põhineski sel perioodil

Euroopa seltskond on suuremalt jaolt ikkagi veel selle vaate vangis, et naisterahvas niisuguse mõistusega inimene ei ole kui meesterahvas; ainult edulisemad ringkonnad ja laiema silmavaatega inimesed on endid sellest eelarvamusest suutnud vabastada.

(A. H. Tammsaare, 1906)

täieliku rakendamise (art 28). Sellise ühiskonnaelu korraldatuse tagamine on riigi kohustus.

Naiste ja meeste võrdõiguslikkust ja võrdseid võimalusi ei tule vaadata mitte meeste ja naiste individuaalsete suhete küsimusena, vaid üldise, laiema sotsiaalse probleemina, mis ühiskonna tasandil ka lahendada tuleb.

R. Maruste on avanud põhjused, miks Eestis inimõiguste küsimusega nende tänapäevases tähenduses pole veel tõsisemalt tegeldud: „Poole sajandi pikkuse totalitaarse riigivõimu all elamise tagajärjel ei ole eestlaste teadmised inimõiguste olemusest ja nende kaitse mehhanismidest kuigi põhjalikud. Puudunud on vaba, demokraatlik ja liberaalne ühiskond, mis oleks andnud õiguste ja vabaduste arendamise ning praktilise kasutamise

eelkõige nõukogudeaegsetest vaadetest loobumisel. Nüüdisaegsemad käsitlused olid veel tundmatud ja nii pööratigi pilk minevikku.

Seega, kui väga meile ka ei meeldiks uskuda, et jääme kommunistlikust ideoloogiast mõjutamata, oli selleaegne suhtumine sugupoolte võrdõiguslikkuse küll selge näide vastupidisest: paljud ei mõista praegugi, et Nõukogude Liidus deklareeritud võrdsus varjas tegelikku diskrimineerimist ja naiste madalamat staatust. Polnud ju Eestil okupatsiooniperioodil võimalik osaleda ÜRO maailmakonverentsidel, kursis olla nii nendel vastu võetud tegevuskavade kui ÜRO ja Euroopa Nõukogu rahvusvaheliste inimõiguslaste lepingutega, veel vähem nende sisu tõlgendustega. Sotsiaalteadused olid tollal muu maailma teadusest palju

põhjalikumalt isoleeritud kui loodusteadused ning sugupoolteuringute traditsioonid seetõttu puudusid. Vähesed on need praegugi.

Tuleb nentida, et paljude rahvusvaheliste normide täitmisega on Eestil raskusi. Puuduvad vastavad terminid, seadused, sanktsioonid. Puuduvad ka pädevad organid, kelle poole pööruda nii otsese kui ka kaudse diskrimineerimise korral.

Eesti õiguskultuuris tuleb sooline võrdõiguslikkus teadvustada põhilise inimõigusena, demokraatia põhiprintsiibina ja sotsiaalse arengu põhieeldusena. Võrdõiguslikkus ei tähenda sugugi naiste ja meeste identsust, ühesugusust – vastupidi, kõiki inimesi, nii mehi kui naisi iseloomustavad erinevad väärtushinnangud,

Soolise võrdõiguslikkuse poliitika rahvusvaheline kontekst

Eesti on väljendanud selgelt oma poliitilist tahet järgida läänemaailma vastavaid suundumusi, kirjutades alla ÜRO inimõiguslastele konventsioonidele (sh konventsioonile naiste mis tahes vormis diskrimineerimise lõpetamise kohta), Euroopa Nõukogu lepetele ja alustades läbirääkimisi Euroopa Liitu astumiseks.

Sugupoolte võrdõiguslikkuse saavutamise seisukohalt on juriidiliselt siduv akt ÜRO konventsioon naiste mis tahes vormis diskrimineerimise likvideerimise kohta [2]. Viimasele alla kirjutades kohustus Eesti seaduste ja teiste vahendite abil selle ka praktiliselt teostama, st rakendama

Kui naisterahvale meesterahvaga ühesuguseid õigusi ei taheta anda, siis ei tule see ehk harilikult mitte sellest, et ta naisterahvas on, vaid palju enam sünnib see sellepärast, et kes kord valitsuseohjad oma kätte on saanud, see neid heaga oma käest ära ei taha anda.

(A. H. Tammsaare, 1906)

erinev elulaad, erinevad eesmärgid. Samas peavad naistele ja meestele olema tagatud võrdsed õigused ja võrdsed võimalused, millega kaasnevad vastavad kohustused ning vastutus. Siirdumine vabasse, demokraatlikku ja liberaalsesse ühiskonda eeldab rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtete ja normide järgimist ning nende tänapäevase sisu omaksvõttu. Eesti peab jõudma inimõiguste nüüdisaegse tõlgenduseni kiirendatud korras. Omaks on vaja võtta ka tsiviilühiskonna eesmärgid ja käitumisreeglid. Eesti riiklik võrdõiguslikkuspoliitika tuleb välja arendada vastavalt rahvusvahelistele suundumustele ja Eesti poolt võetud kohustustele ning lähtudes konkreetse olukorra analüüsist.

vastavaid seadusandlikke ja muid meetmeid ning vajaduse korral ka sanktsioone, mis peavad tege-ma lõpu naiste igasugusele diskrimineerimisele. Kohtute ja teiste riigiasutuste abiga tuleb kehtestada efektiivne kaitse igasuguste diskrimineerimisaktide eest ning ära muuta või tühistada kehtivad seadused, määrused, tavad ja praktika, tänu millele on võimalikuks osutunud naiste diskrimineerimine.

Eesti osaleb Euroopa Nõukogus, kus viimase viie aasta jooksul on vastu võetud ligi parkümmend dokumenti, mis määravad Euroopa riikide võrdõiguslikkuspoliitika arengusuunad [3]. 1998. aasta veebruaris jõustus Euroopa leping ehk assotsieerumisleping, samal kevadel alustati Euroopa Liidu ja Eesti seaduste võrdlevat

analüüsi. Selgus, et erinevused võrdõiguslikkuse direktiivides püstitatud eesmärkide ja Eesti seaduste vahel on märkimisväärsed. Liitumisläbirääkimistel on lubatud, et Eesti töötab nende erinevuste likvideerimiseks välja võrdõiguslikkuse seaduse. Ühtlasi oleks see olulisim samm ÜRO konventsiooni ellurakendamisel.

Võrdõiguslikkuse teema läbis nii 1992. aastal peetud Rio de Janeiro keskkonnakonverentsi, 1993. a Viini inimõiguskonverentsi, 1994. a. Kairo rahvastikukonverentsi, 1995. a. Kopenhaageni sotsiaalarengukonverentsi kui ka 1996. a. Istanbuli eluasemealase konverentsi tegevuskavu, millele Eesti on alla kirjutanud. Tegevuskavad ei ole juriidiliselt siduvad, küll on nende täitmine heaks tavaks ja eelduseks rahvusvahelises koostöös osalemisele. Kõige põhjalikumalt on riikide kohustused soolise võrdõiguslikkuse saavutamiseks kirjas 1995. aastal Pekingis toimunud IV ülemaailmsel naiste konverentsil vastu võetud tegevuskavas [4]. See dokument sisaldab umbes 360 paragrahvi, milles kirjas ülesanded ÜRO liikmesriikide valitustele. Eesti peab esitatud nõudeid järgima ja regulaarselt oma tegevusest ÜRO peasekretärile aru andma.

Võrdõiguslikkus tähendab kõigis nimetatud dokumentides seda, et naistel ja meestel peavad igapäevaelus olema samad õigused ja kohustused, sh võimalused tööd saada, mis tagab neile majandusliku sõltumatuse, aga ka võimalused end lastele ja kodule pühendada, osaleda poliitilises, tööalases ja muus ühiskondlikus tegevuses.

Põhiseaduslikud diskrimineerimiskeelud ja võrdsed õigused *de jure* on hädavajalikud, aga mitte piisavad vahendid naiste ja meeste võrdõiguslikkuse tagamiseks. Vajalikud ja piisavad eeldused on alles siis saavutatud, kui naistel lisaks õigustele on ka reaalsed võimalused võrdsetel meestega ühiskondlikust elust osa võtta.

Eestis nagu paljudes teisteski riikides

- on naiste töötasu madalam kui meestel ja palgavahe näitab suurenemise tendentsi;
- on tööturg nii horisontaalselt kui vertikaalselt segregeeritud, mis üheltpoolt on seotud naiste ja meeste töö erineva väärtustamisega, teisalt takistab mõlema sugupoole potentsiaali otstarbekat kasutamist;

- kannavad kodutööde koormat valdavalt naised;
- on naiste osakaal otsuste vastuvõtmise tasandil väike;
- on ühiskonnas juurdunud ebaratsionaalsed stereotüübid ja rollijaotus nii töö- kui pereelus;
- on liiga suur lõhe meeste ja naiste keskmises elueas.

Maailmas pole seni ühtki riiki, kus naiste diskrimineerimine oleks likvideeritud, küll aga on enamikus ÜRO liikmesmaades soolise ebavõrdsuse vähendamiseks välja töötatud soolise võrdõiguslikkuse poliitika, strateegia ning konkreetset tegevusprogrammiid.

Lääneriigid on naiste ja meeste võrdsuse võimaluste poole püüeldes läbinud kolm selgepiirilist etappi. 1970. aastatel võideldi naiste õiguste eest (eelkõige õiguse eest valida ja olla valitud poliitilistesse organitesse). 1980. aastateks olid juriidilised õigused formaalselt kehtestatud ja taotlema hakati olukorra tegelikku muutumist (kasutusele võeti ajutisi erimeetmeid diskrimineerimise ja ebavõrdsuse kaotamiseks). Möödunud aastakümnel arendati välja seisukohad, mis peavad arvestama mõlema soogrupi huve ja erinevusi selleks, et luua neile võrdsed võimalused osalemiseks kõigis eluvaldkondades.

Võrdõiguslikkust tagavad struktuurid on Põhjamaades ja mujal Euroopas arenenud alates 1970. aastatest, mil enamik riike ratifitseeris konventsiooni naiste mis tahes diskrimineerimise likvideerimise kohta ja kehtestas omal maal võrdõiguslikkust käsitleva seaduse. Ühena viimastest Põhjamaadest võttis sellise seaduse vastu Soome (jõustus 1987. aastal, täiendati tunduvalt 1995). Baltimaadest ja teistest Ida-Euroopa riikidest on nii kaugemale jõudnud vaid Leedu, kus on loodud ka esimene võrdõiguslikkuse ombudsmani institutsioon.

Alates 1980. aastatest on võrdõiguslikkuse printsiipide rakendamise eest vastutavate struktuuride arv riikides kasvanud, vastavaid riiklikke tegevuskavasid on hakatud laiendama kõigile tegevusvaldkondadele. Nii on soolise võrdõiguslikkusega tegelevaid üksusi loodud näiteks haridus-, tervishoiu- ja sotsiaalse turvalisuse asutustes, samuti neis, mis tegelevad majanduse,

keskkonna jt valdkondadega. Üha enam süveneb tendents luua vastavad tööorganid elanikkonnale võimalikult lähedale. Loodud struktuurides jagatakse rahvale nii nõu kui ka informatsiooni, samuti täidavad need kontrollifunktsioone.

Kesksed sotsiaalprobleemid tänapäeval on naiste ja meeste ebavõrdne osalemine poliitikas, töö, karjäär ja tööalane koolitus, ettevõtluse edendamine, töö- ja pereelu ühitamine, sotsiaalkindlustus ja tervis. Naiste vastu suunatud vägivalda, sh perevägivalda käsitatakse inimõiguse rikkumisena. Üheks ebavõrdsuse probleemiks, millele lähenetakse ka inimväärkuse kaitsmise aspektist, peetakse naiste ja meeste stereotüüpsete imidžite loomist meedia poolt.

Lähtudes põhimõttest, et sooline võrdsus saab põhineda indiviidide majanduslikule iseseisvusele, on nii rahvusvahelisel tasandil kui Eestis üheks olulisemaks ja kiiremat lahendust vajavaks probleemiks tunnistanud naiste ja meeste ebavõrdsus tööturul.

Seniste õigusaktide rakendamatus või vastavate seaduste puudumine ning ebavõrdne kohtlemine tööturul viib väga sageli naiste otsese ja kaudse diskrimineerimiseni. Just töövaldkonnaga seotud probleemidele on Eesti tähelepanu juhtinud ka Euroopa Komisjon.

Naiste ja meeste võrdsed võimalused Euroopa Liidu sotsiaalpoliitika alavaldkonnana

Kui Eestist peaks lähiaastail saama Euroopa Liidu liige, tuleb meil omaks võtta euroopalikud põhiõiguskohad ja sotsiaalpoliitilised põhimõtted.

Enam kui 30 aastat on Euroopa Liidu sotsiaalpoliitikat kindlustav seadusandlik süsteem tegelnud ka naiste ja meeste ebavõrdse kohtlemisega. Naiste ja meeste võrdse kohtlemise põhimõtte oli sätestatud juba Euroopa Liidu asutamislepingus.

Selle aja jooksul on vastu võetud hulk õigusakte, millega reguleeritakse naiste ja meeste võrdsed õigusi töö- ja sotsiaalsfääris. Peale asutamislepingu kehtib seitse direktiivi ning arvukalt soovitusi, resolutsioone ja tegevusprogramme, millega naistele ja meestele püütakse tagada võrdsed võimalused. Naistele ja meestele kehtestatud võrdsetest võimalustest Euroopa Liidus on ilmunud hulk

publikatsioone. Põhilised võrdõiguslikkuse direktiivid on avaldatud kogumikus „Valik Euroopa Liidu sotsiaalõigusakte, I köide“ [5]. Sotsiaalministeeriumi väljaannetest võiks nimetada järgmisi: „Võrdsed õigused ja võimalused naistele ja meestele Euroopa Liidus“ [6], „100 mõistet naiste ja meeste võrdõiguslikkuse kohta“ [7], „Tegevusjuhised naiste ja meeste võrdseks tasustamiseks võrdväärse töö eest“ [8]. Euroopa Komisjoni delegatsioon Eestis on avaldanud trükise „Missugused õigused ja võimalused on Euroopa Liidu kodanikul“ [9]. Tartu Ülikooli majandusteaduskond on koostanud kogumiku „Euroopa Liidu sotsiaal-majanduspoliitika idalaienduse taustal“ [10].

Esialgu on Eesti lugejale raskesti kättesaadavad Euroopa Kohtu tõlgendused, mis liidu liikmesriikidele on juriidiliselt siduvad, samuti arvukad soovitusel, otsused, tegevusjuhised [11–24]. Just viimaste abil püütakse likvideerida diskrimineerimise tegelikke põhjuseid – traditsiooniliselt kehtivaid arusaamu naiste ja meeste rollidest ja võimusuhetest.

Euroopa Liidu „Valges raamatus“ [25], mis määratleb tegevused sotsiaalsfääris, on võrdsete võimaluste tagamise aspektist keskendunud kolmele põhivaldkonnale.

Esimene neist on seotud tööturu desegregatsiooniga ja naiste töö väärtustamisega.

Teine valdkond on töö- ja pereelu ühitamine, milles lähtutakse põhimõttest, et ka tasustamata kodutöö vajab väärtustamist ja sellest peavad osa võtma ka mehed. Sellega seoses on ette nähtud nn isapuhkus, st individuaalselt mõlemale vanemale on antud õigus lapsehoolduspuhkusele.

Kolmas teema puudutab naiste osavõttu otsustamisprotsessidest. Eesmärgiks on seatud võrdsem sooline esindatus poliitiliste ja majandusotsuste tegemisel.

Euroopa Komisjon on käivitanud mitu tegevusprogrammi, milles ei pöörata tähelepanu mitte ainult meeste ja naiste töötingimustele, vaid ka töövälisetele struktuuridele. Esimeses programmis (1982–1985) keskenduti eriti lapsehoolduse ja töö suhestamisele. Teise programmiga (1986–1990) suunati tähelepanu naiste toetamisele nn meestetöö valdkondadesse minekul (peamiselt kutsehariduse andmisega), kodutööde võrdsele jagamisele, lapsehooldusele ja naiste osalusele otsuste vastuvõtmisel. Kolmas prog-

ramm lõppes 1995. aastal, selle siht oli tugevdada naiste positsiooni tööl ja otsustamistasandil.

Neljas tegevusprogramm (1996–2000) lähtub integratsiooniprintsiibist ja seab eesmärgiks, et kõik liikmesriigid lähtuksid oma mis tahes tegevuses võrdõiguslikkuse printsiibist [26]. Tööturul naistele ja meestele samasuguste võimaluste tagamine kuulub strukturaalfondide peamiste sihtide hulka ja on EL tööturupoliitika põhisambaid.

Ignoreerides tööhõive- ja tööturu-, seega ka hariduspoliitikas võrdõiguslikkuse printsiipi, on võimalu EL-iga ühineda. Amsterdami lepingus [27] on meestele ja naistele võrdsete võimaluste loomine sätestatud liidu ühise ülesandena.

EL Komisjoni tööhõive- ja sotsiaalpoliitika peadirektoraadi võrdsete võimaluste osakond jälgib direktiivide ja muude naisi toetavate meetmete rakendamist liikmesriikides. Alates 1982. aastast töötab regulaarselt naiste ja meeste võrdsete võimaluste nõuandekomitee, alates 1988. aastast korraldab oma istungjärke naisküsimumuste nõukogu. Euroopa Parlamendi juures töötab naiste õiguste komitee. Komisjoni algatusel koostatakse alates 1996. aastast nn võrdsete võimaluste aruandeid, mille abil jälgitakse võrdõiguslikkuspoliitika rakendamist liikmesriikides.

Kõik loetletu on vajalik uute soorollimudelite kujundamiseks ning mentaliteedi muutmiseks. Just sellist eesmärki silmas pidades käsitletakse teemat nii ÜRO, Euroopa Nõukogu kui ka Euroopa Liidu viimaste aastate dokumentides.

Soolise võrdõiguslikkuse saavutamisest Eestis

Riikide sotsiaalpoliitika eesmärk on tagada inimeste tervis, sotsiaalne turvalisus ja heaolu, kindlustada rahvuse säilimine ja areng, hoida ära sotsiaalsed hälbed, kriisid ja konfliktid ning tasakaalustada sotsiaalseid suhteid.

Eesti sotsiaalpoliitikas pole naiste ja meeste võrdõiguslikkus veel selgelt välja kujunenud alavaldkond. Vastav seadustik on puudulik ja kõigil tasanditel pole veel loodud konkreetsete erifunktsioonidega institutsioone. Küll on aga avalikkus juba rohkem valmis arutlema naiste ja meeste õiguste-kohustuste üle. Sooline võrdõiguslikkus selle tänapäevases ja

rahvusvaheliselt tunnustatud tähenduses on Eesti ja teistegi siirdeperioodi üle elavate maade jaoks suhteliselt uus mõiste. Muutuvatest soorollidest tekkivad sotsiaalsed probleemid on veel paljuski jäänud naiste ja meeste kui indiviidide tasandile lahendada. Seetõttu tuleb eriti hinnata ÜRO Arenguprogrammi abil 1995.–1997. aastal läbiviidud projekti soolise võrdõiguslikkuse alase teadlikkuse tõstmiseks, uurimiskeskuse loomiseks Tartu Ülikoolis, naiste poliitilise ja majandusliku aktiivsuse toetamiseks ning teema valgustamiseks meedias.

Eestis loodi Vabariigi Valitsuse 1996. aasta 27. mai korraldusega nr. 480-k ministereiumidevaheline komisjon, kes otsustas, et prioriteetsed arengusuunad Eestis soolise võrdõiguslikkuse aspektist on järgmised:

1. Luua ja tugevdada riiklike struktuure, mis täidaksid võrdõiguslikkuse printsiibi juurutamise funktsioone.
2. Analüüsida Eesti seadusandluse vastavust rahvusvahelistele võrdõiguslikkuse standarditele.
3. Tagada ametliku sootundliku statistika kättesaadavus.
4. Parandada naiste olukorda tööturul ja suurendada nende osalust otsuste vastuvõtmisel.

1996. aasta detsembris loodi Sotsiaalministeeriumis uus allüksus, võrdõiguslikkuse büroo, mille põhiline eesmärk on korraldada võrdõiguslikkuse printsiibi juurutamine sotsiaalpoliitilisse arengusse.

Kogu oma tegevuses lähtub büroo ÜRO, Euroopa Nõukogu, Euroopa Liidu muude rahvusvaheliste organisatsioonide juriidilistest ja poliitilistest dokumentidest ning senisest rahvusvahelisest praktikast. Eesti riikliku võrdõiguslikkuspoliitika väljaarendamiseks on lähtunud suundadest, mis olid esitatud Eesti raportis 1995. aastal Pekingis toimunud ÜRO IV ülemaailmsele naiste konverentsile [28]. Olgu siinkohal nimetatud kümnest tegevussuunast esimesed kolm:

1. Ellu viia konventsioon naiste mis tahes vormis diskrimineerimise likvideerimise kohta.
2. Taotleda võrdõiguslikkuse riiklike struktuuride loomist ja ühiskonna informeerimist naiste ja meeste inimõigustest.

3. Suurendada naiste konkurentsivõimet, kindlustada nende positsiooni tööturul ja avalikus elus ning järgida võrdseid palgatingimusi seaduslikul alusel.

Seoses eurointegratsiooniga on lisandunud järgmised konkreetsemad alateemad:

1. Võrdväärse töö eest võrdne tasustamine (seotud tööturu desegregatsiooniga, naiste enama kaasalöömisega otsustamise tasandil, kutsealade klassifikaatorite süsteemi loomisega, töö hindamise kriteeriumide aluste analüüsiga, individuaalsete töölepingute ja kollektiivlepingute analüüsiga jms.).
2. Naiste ja meeste võrdväärne kohtlemine tööl (tööpuuduse vähendamine, kutsekoolituses senise soolise segregatsiooni vähendamine, karjäärivõimaluste ja töötingimuste parandamine).
3. Töö- ja pereelu ühildamine (palga- ja tasustamata kodutöö küsimused, lastehoiuteenuste kättesaadavus, meestele isapuhkuse võimaldamine).
4. Õiguslike garantiide ja kaitsemehhanismide väljaarendamine (võrdõiguslikkuse seaduse ja selle rakendusmehhanismide ettevalmistamine).

Sellest loetelust peaks selgelt järelduma, et Eesti institutsioonide ees seisab suur hulk lahendamist ootavaid probleeme. Nendest olulisemad on tagada vastava seadusandluse olemasolu, välja arendada riiklikud võrdõiguslikkuse struktuurid, koostada ja valitsuse tasandil heaks kiita konkreetsed tegevuskavad võrdõiguslikkuse edendamiseks. Sama oluline on ühiskonnas teadlikkuse tõstmine ja praktika ning tavade muutmine.

Sotsiaalministeeriumi võrdõiguslikkuse büroo on esimestel tööaastatel koos mitme koostööpartneriga algatanud ning korraldanud üritusi, teadvustamaks soolise ebavõrdsuse probleemi avalikkusele, poliitikele, teaduritele ja valitsusväliste organisatsioonide liikmetele.

1997. aastal toimus Tallinnas enam kui 600 osavõtjaga konverents „Võrdsed võimalused“, ka korraldati samal aastal koos Euroopa Nõukoguga Tallinnas infofoorum pereplaneerimise ja reproduktiivsete õiguste teemal.

Sotsiaalsete protsesside analüüsimine, seaduste mõju jälgimine on võimalik ainult vastavate andmete olemasolul. 1998. aastal käivitus

ÜRO Arenguprogrammi toetusel teine projekt, mille eesmärgiks on Eesti seaduste analüüs, riigiametnike ja mittetulundusühingute esindajate koolitus, olulisemate uurimisandmete kogumine ja analüüs ning avalikkuse valgustamine võrdõiguslikkuse küsimustes.

1999. aastal käivitati Eestis Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni (ILO) programm „Rohkem ja paremaid töökohti naistele“, mille kallal hakati esmalt tööle Valga maakonnas ja mille põhieesmärk on naisedevõtluse toetamine ja edendamine.

Eeltööna riiklike struktuuride väljaarendamisele on loodud püsivad koostöösidemed teiste riigiasutuste ja valitsusväliste organisatsioonidega, korraldatud koolitusseminare riigiametnikele.

Suurt toetust on selles osas lisaks ÜRO Arenguprogrammile pakkunud Põhjamaade Ministrite Nõukogu. Viimase tegevuskavas, mis puudutab lähialasid, on soolise tasakaalu huvides arendatavaks tegevuseks eraldatud raha alates 1997. aastast, mil ministrid kinnitasid Balti- ja Põhjamaade koostöökava soolise võrdõiguslikkuse valdkonnas. Riiklike institutsioonide jaoks ongi ehk kõige olulisem olnud abi koolituste läbiviimisel ja säärase tegevuse toetamisel, mis aitab Eestil täita rahvusvaheliselt võetud kohustusi õigusloome, riiklike struktuuride väljaarendamise ja teavitamise osas. See on tegevusvaldkond, millest kõige vahetumalt sõltub astumine Euroopa Liitu, Euroopa sotsiaalharta ratifitseerimise ulatus, ÜRO inimõiguskonventsioonide täitmine, aga ka kogu elanikkonna, nii naiste kui meeste heaolu ja käekäik.

Eesti ühiskond on viimaste aastate jooksul muutunud kiiremini kui inimeste aeglaselt muutuvad väärtushinnangud. Siiski on valitsusväliste organisatsioonide tegevus võrdõiguslikkuse küsimuste tõstatamise, osalusdemokraatia ja naiste majandusliku sõltumatuse saavutamise nimel märkimisväärne olnud.

Lääne tsivilisatsiooni põhiväärtused jõuavad Eestisse tänu ühiskonna avatusele, koolitusele, aga ka tänu otsestele toetustele. Vastavalt rahvusvahelistele kokkulepetele on peaaegu kõik välisriigid ja rahvusvahelised abiorganisatsioonid püstitanud eesmärgiks naiste ja meeste võrdõiguslikkuse printsiibi järgimise kõigis elluviida-

vates projektides ja programmides [29-31]. Kui soovitakse teha edukat koostööd ja üksteist mõista, ei maksaks seda aspekti ignoreerida. Pigem tuleks uuringute ja statistiliste andmete põhjal analüüsida meie naiste ja meeste tegelikku olukorda. Muuseas, nii mõnelgi puhul on just mehed need, kes diskrimineeritud on.

Soolise võrdõiguslikkuse printsiibi juurutamise strateegia, mida inglise keeles tähistatakse sõnapaariga *gender mainstreaming*, lähtub naiste ja meeste erinevuste, erinevate huvide ja erineva maailmanägemise arvestamisest kõigis tegevusvaldkondades, kõikidel tasanditel nii rahvusvaheliste, riiklike, regionaalsete kui institutsionaalsete tegevuskavade planeerimisel, elluviimisel ja hindamisel [32]. Selline lähenemine eeldab kahtlemata eri tasandite otsuste ja tegevuskavade täiustamist, arendamist ja hindamist senisest erineval viisil. See eeldab ka seda, et soolise võrdõiguslikkuse perspektiivi arvestaksid kõik eri valdkondade poliitikate kavandamisega seotud võtmeisikud. Soolise võrdõiguslikkuse põhimõtte juurutamise strateegia elluviimisel on võtmeküsimusteks võrdõiguslikkuse-alase teadlikkuse tõstmine ning vastavad õiguslikud garantiid ja kaitsemehhanismid. Need mõlemad on seotud riikliku statistika täiustamisega, vastavate regulaarsete uuringutega, võrdõiguslikkuse spetsialistide ettevalmistamiseks vajaliku koolituse korraldamisega.

Usutavasti hakatakse ka Eesti üha enam avanevas ühiskonnas mõistma, et heaoluriikide nn loomulikkude arengut, mida me viie aastakümne jooksul jälgida ei saanud, ei taganud miski muu kui järkjärguline, süsteemne, planeeritud ja koordineeritud pikaajaline tegevus, mis oli ja on siiani suunatud teatud põhieesmärkidele. Need eesmärgid on: tagada igale indiviidile võimalus jõuda töö abil majandusliku iseseisvuseni, võimaldada töö- ja pereelu ühildamist, tagada igaühele võimalus areneda ja osaleda kõikides ühiskonnaeluse sfäärides vastavalt oma võimetele.

Selline töö on saanud toetuda sotsiaalteaduslikele uurimustele, erialaekspertide teadmiste ja sotsiaalsete protsesside jälgimiseks vajalikele andmekogudele. Selleks tegevuseks on ikka olnud vaja omada spetsiifilisi teadmisi sugupoolte sotsiaalsetest suhetest ja neid põhjustavatest teguritest. On tulnud õppida üha uuesti

analüüsima kahe suurema sotsiaalse grupi erinevusi. Tuleb osata näha sooliselt neutraalsete seaduste ja normide erinevat mõju naistele ja meestele. Uuringud ja sotsiaalsete nähtuste „sootundlik“ analüüs on inimkeskse ühiskonnakorralduse ja poliitika väljaarendamise eelduseks, võimaluseks ja vahendiks.

Kirjandus

1. Maruste, R. Inimõigused – mis ja miks? Inimõigused Eestis. UNDP, Tallinn, 1998.
2. Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta. RT II 1995/5-6/31.
3. Compilation of Council of Europe agreed texts concerning women's rights and equality between women and men (1995-1999). Strasbourg, August 1999.
4. Declaration and Platform for Action, Fourth World Conference on Women. Beijing, 1995.
5. Valik Euroopa Liidu sotsiaalõigusakte, I köide. Consensus programme. Phare, Eesti Õigustõlke Keskus, Tallinn, 1998.
6. Võrdsed õigused ja võimalused naistele ja meestele Euroopa Liidus. EV Sotsiaalministeerium, Phare, Tallinn, 1999.
7. 100 mõistet naiste ja meeste võrdõiguslikkuse kohta. EV Sotsiaalministeerium, Phare, Tallinn, 1999.
8. Tegevusjuhised naiste ja meeste võrdseks tasustamiseks võrdväärse töö eest. EV Sotsiaalministeerium, Phare, Tallinn, 1999.
9. Missugused õigused ja võimalused on Euroopa Liidu kodanikul. Euroopa Komisjoni Delegatsioon Eestis, Tallinn, 1999.
10. Euroopa Liidu sotsiaalmajanduspoliitika idalaienduse taustal. Tartu Ülikooli Majandusteaduskond, Tartu 1999.
11. Council recommendation on the promotion of positive action for women (84/635/EEC).
12. Council recommendation on child care (92/241/EEC).
13. Council resolution of 12 July 1982 on the promotion of equal opportunities for women (382Y0721(02)).
14. Council resolution of 7 June 1984 on the action to combat unemployment amongst women (384Y0621(02)).
15. Resolution of the Council and the Ministers for Education meeting within the Council of 3 June 1985 containing an action programme on equal opportunities for girls and boys in education.

16. Second Council resolution of 24 July 1986 on the promotion of equal opportunities for women (386Y0812(02)).
17. Council resolution of 16 December 1988 on the reintegration and late integration of women into working life (388Y1228(01)).
18. Council resolution of 29 May 1990 on the protection of the dignity of women and men at work (390Y0627(05)).
19. Council resolution of 27 March 1995 on the balanced participation of women and men in decision-making (395Y0704(02)).
20. Resolution of the Council and the representatives of the governments of the Member States of 5 October 1995 on the image of women and men portrayed in advertising and the media.
21. Council resolution of 22 June 1994 on the promotion of equal opportunities for women and men through action by the European Structural Funds (394Y0820(01)).
22. Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council of 6 December 1994 on equal participation by women in an employment-intensive economic growth strategy within the European Union.
23. Council recommendation on the balanced participation of women and men in decision-making (96/694/EC).
24. Council resolution of 2 December 1996 on mainstreaming equal opportunities for men and women into the European Structural Funds (96/C 386/01) (396Y1220(01)).
25. European social policy. // A way forward for the Union. A White Paper. Commission of the European Communities. COM(94) 333 final, Brussels, 27.07.1994.
26. Council resolution of 21 May 1991 on the third medium-term, Community action programme on equal opportunities for women and men (391Y0531(01)).
27. Amsterdami leping. Konsolideeritud lepingud. Eesti Vabariigi Riigikantselei, Eesti Õigustõlke Keskus, 1998.
28. Eesti naised muutavas ühiskonnas. Eesti rahvusraport 1995 ÜRO IV ülemaailmsel naiste konverentsil. Tallinn, 1995.
29. Incorporating equal opportunities for women and men into all community policies and activities. Communication from the Commission COM (96) 67 final.
30. 29. Council Regulation (EC) No 2836/98 of 22 December 1998 on integrating of gender issues in development co-operation (398R2836).
31. Regulation (EC) No 1784/1999 of the European Parliament and of the Council of 12 July 1999 on the European Social Fund.
32. Gender mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practices. Final report of activities of the group of specialists on mainstreaming (EG-S-MS (98) 2). Strasbourg, May 1998.